roman istoric

HENRI TROYAT

Membru al Academiei Franceze

Viața de fiecare zi din Rusia ultimului țar

HUMANITAS

HENRI TROYAT
Membru al Academiei Franceze

Viaţa de fiecare zi din Rusia ultimului ţar

Traducere de
CLAUDIA DUMITRIU

HUMANITAS
BUCUREŞTI, 1993

HENRI TROYAT
LA VIE QUOTIDIENNE EN RUSSIE AU TEMPS DU DERNIER TSAR
© Hachette, 1959

© Humanitas, 1993, pentru prezenta versiune românească

ISBN 973–28–0452–1

HENRI TROYAT (Lev Tarasov), cunoscutul scriitor francez de origine rusă, s-a născut la Moscova în 1911. Părinții săi fug de Revoluția din 1917, stabilindu-se în Franța. Henri Troyat se distinge încă de la debutul său literar, în 1935, cînd i se decernează un premiu pentru cartea *Faux Jour.* Scrie apoi *Le Vivier, Grandeur nature, La Clef de voûte* și *L'Araigne,* care a primit Premiul Goncourt în 1938.

Trece apoi la mari fresce istorice: *Tant que la Terre durera* (3 vol.), *Les Semailles et les Moissons* (5 vol.) și *La Lumière des justes* (5 vol.). Bogata sa operă literară include de asemenea nuvele, biografii (Pușkin, Dostoievski, Tolstoi, Gogol, Ecaterina cea Mare, Petru cel Mare, Cehov, Turgheniev, Gorki, Flaubert, Maupassant), piese de teatru. *Le Front dans les nuages* marchează o revenire la prima sa manieră romanescă, iar *Le Moscovite* (3 vol.) și *Les Héritiers de l'Avenir* (3 vol.) completează ciclurile istorice.

Henri Troyat este ales membru al Academiei Franceze în 1959.

CUVÎNT ÎNAINTE

Ar fi trebuit, fără îndoială, să țin seama de regula acestei colecții* și să abordez subiectul ca istoric, dar timpul și țara pe care mi se ceruse să le evoc îmi păreau – datorită povestirilor părinților mei și propriilor mele amintiri din copilărie – atît de apropiate încît, în momentul în care m-am așezat la lucru, nu m-am simțit în stare să prezint într-un mod sistematic lumea vie pe care o purtam în mine. Am ocolit deci cît am putut mai bine obligația de a repartiza această cantitate confuză de impresii pe capitole clar definite: administrația, nobilimea, clerul, burghezia, poporul... Am avut chiar îndrăzneala să inventez un călător francez care descoperă Rusia atît pentru el însuși cît și pentru cititorii mei. Uluirea lui m-a amuzat, iar decepțiile lui m-au întristat. Pe scurt, în loc să tratez acest trecut ca pe o materie moartă am încercat să-l însuflețesc, dîndu-i culoarea și mișcarea unui „reportaj de actualitate".

Mi s-a părut logic să aleg ca dată a acestei incursiuni dincolo de frontiere anul 1903, care marchează ultimele zile frumoase ale absolutismului. Într-adevăr, chiar din anul următor, războiul ruso-japonez a zdruncinat încrederea țării în armata și suveranul ei și, imediat după aceea, o revoluție, urmată de greve, l-au determinat pe Nicolae al II-lea să facă primele concesii liberale. Rusia Dumei nu mai semăna atît de mult cu Rusia din Vechiul Regim. Sub o stabilitate administrativă aparentă, Rusia ascundea un rău, o neliniște care aveau să ducă la tragicele evenimente din 1917.

---

* Este vorba de colecția *La vie quotidienne* a editurii Hachette. *(N.t.)*

După ce am hotărît că anul 1903 era perioada ideală pentru a descrie societatea rusă dinaintea revoluției, m-am văzut, de asemenea, constrîns să-mi limitez investigația mea în spațiu. Pe un teritoriu atît de vast și atît de diferit populat cum este Rusia, diversitatea de obiceiuri este mult mai mare decît în oricare altă țară din Europa, și trei sute de pagini nu mi-ar fi ajuns nici pentru a compara traiul unui țăran din regiunea Tula cu cel al fraților săi din Ucraina, din Kuban, de pe Volga inferioară, de la țărmul mării Caspice sau de la marginile Siberiei. Orașul cel mai rusesc al Rusiei era fără îndoială Moscova, așa că m-am străduit să surprind multiplele aspecte ale vieții de fiecare zi din imperiul țarilor, pătrunzînd în diferitele straturi sociale ale acestui oraș.

Nu contest cusururile unei astfel de metode. Documentarea mea este fără îndoială incompletă și arbitrară. Am luat-o atît din lucrări didactice cît și din povestirile unor contemporani demni de încredere. Va veni o zi cînd scriitori mai pregătiți decît mine vor întocmi un inventar complet al activităților umane din Rusia ajunului primului război mondial. În așteptarea acestei uriașe compilații, rog cititorul să nu vadă în cartea mea decît o plimbare sentimentală prin trecutul unei țări prea puțin cunoscute.

CAPITOLUL I

SOSIREA

UN FRANCEZ ÎNTR-UN VAGON – FORMALITĂȚILE DE CĂLĂTORIE – TRENURI ȘI DRUMURI RUSEȘTI – MOSCOVA – TRĂSURILE, STRĂZILE, BISERICILE, HOTELURILE... ȘI CALENDARUL

Un peisaj alb și plat alunecă, de ore întregi, în spatele ferestrei aburite a vagonului. Locomotiva fluieră de plictiseală în cîmpia înzăpezită. Sub picioarele călătorului, roțile vibrează, tresaltă. Ca să-și amăgească nerăbdarea, deschide pe genunchi un volum mic cu copertă roșie, cartonată: *Baedeker*[1] pentru Rusia, ediția din 1902. L-a cumpărat la Paris, în ajunul plecării. Ticsit de hărți, itinerarii, tarife și recomandări practice, ghidul este o lucrare indispensabilă pentru oricine se pregătește să descopere lumea slavă. Într-adevăr, în acest început de secol, cînd drumul de fier unește popoarele și apropie climatele, numai Rusia pare a se ține deoparte, în rezervă suspicioasă. În vreme ce omul nostru n-ar fi avut nevoie de pașaport ca să se ducă la Berlin sau la Londra, pentru Moscova a trebuit să ceară unul. Motivul deplasării: afaceri. Vîrsta solicitantului: douăzeci și șase de ani. Situația familială: celibatar. Domiciliul stabil: strada des Petits-Champs, numărul 14, Paris. Nume și prenume: Roussel, Eduard-Paul-Jean. Secretarul consulatului rus pronunța: „Rusiel". Parafe, ștampile, semnături... Formalitățile nu se vor opri aici pentru Jean Roussel. La Moscova va trebui să predea pașaportul ca să primească un permis de ședere ce va

[1] Ghid turistic, după numele lui Karl Baedeker (1801–1859), librar și scriitor german, celebru pentru colecția sa de ghiduri turistice. *(N.t.)*

fi reînnoit la fiecare șase luni iar, cînd se va hotărî să revină în Franța, actele i se vor restitui numai pe baza unui certificat al comisarului de poliție al cartierului, prin care se atestă că nimic nu se opune plecării. Din fericire, după cîte spune *Baedeker*-ul, hotelierii se ocupă chiar ei de aceste demersuri contra unei sume ce variază între treizeci și nouăzeci de copeici. Încă bombănind împotriva acestor hărțuieli administrative, Jean Roussel recunoaște, în sinea lui, că, la trecerea frontierei, vameșii care i-au cercetat valizele și jandarmii care i-au vizat pașaportul s-au dovedit a fi de o corectitudine liniștitoare. Ba chiar ofițerul de jandarmi avea o înfățișare mîndră și vorbea puțin franțuzește; manta lungă, mustăți în furculiță, sabia la subțioară. Funcționarii de la căile ferate poartă veste de postav de culoare închisă, pantaloni bufanți, cizme negre și o căciulă de blană. Prima oară au apărut la Virballen (Verjbolovo). Trebuia să schimbe trenul, deoarece, pe teritoriul imperiului, șinele au un ecartament mai mare (1,524 m) față de cel din țările europene, cu excepția Spaniei. Mereu teama de a fi invadați!

Vagoanele rusești de clasa întîi sînt albastre, cele de clasa a doua galbene, iar cele de a treia verzi. În compartimentele de clasa întîi, două banchete confortabile, cu spătare mobile, se transformă pentru noapte în patru cușete. Există vagoane speciale pentru nefumători și pentru doamne, iar pe liniile internaționale, cum e linia Varșovia – Moscova, chiar vagoane de dormit. Conductorul anunță călătorilor stațiile mai importante. Cei care doresc să coboare pe peron își închid compartimentul cu cheia sau lasă un „comisionar" să le supravegheze bagajele. Lumea se întremează la bufetele gărilor, care, aproape toate, au cîte o specialitate gastronomică ce surprinde gustul european. Un samovar fumegînd și grămezi de aperitive. Chelneri cu șorțuri albe aleargă printre mese în vreme ce chipuri obosite se apleacă asupra hranei. Trenul se pune din nou în mișcare numai după trei semnale: prima bătaie de clopot, pentru a-i preveni; după zece minute, două bătăi de clopot; în sfîrșit, trei bătăi de clopot și trenul se urnește din loc.

De la Virballen la Moscova sînt 1 067 de verste, altfel spus treizeci de ore de drum. Jean Roussel regretă că a rezervat întregul compartiment. Prețul confortului este singurătatea. Șase ruble în plus ca să nu ai cu cine vorbi. La schimbul valutar însemnă șaisprezece franci și douăzeci de centime[1]. O nebunie! Privirea îi obosește pe textul searbăd al *Baedeker*-ului. A și aflat că Rusia europeană și Siberia alcătuiesc un imperiu cu 129 de milioane de locuitori; că puterea supremă este concentrată în mîinile țarului, Nicolae al II-lea, chiar acela care venise în vizită prietenească la Paris, în 1896; că religia de stat este religia ortodoxă; că în arhitectura sacră domnește stilul bizantin; că preoții sînt căsătoriți și poartă părul lung; că băuturile naționale sînt ceaiul, cvasul și vodca; că iobăgia a fost desființată pe întreg teritoriul în 1861, dar că poporul este, în general, sărac și analfabet, iar marile familii din nobilime, industrie și comerț își etalează cu ostentație bogăția. Cîteva cuvinte, culese din povestiri de călătorie, îi compun baza vocabularului: mujic, knut, troică, izbă, telegă, barînea. De altfel, nu se spune oare că cea mai mare parte a rușilor cultivați vorbesc franceza de la vîrsta cea mai fragedă?

Jean Roussel, fiu al unei familii înstărite de negustori de țesături din Paris, și-a terminat strălucit studiile de drept și de contabilitate. Vorbește puțină engleză, îl interesează arta, politica, problemele sociale. Lui viitorul nu-i pune probleme: s-a născut cu stea în frunte. Dar tatăl lui, spirit larg, ba chiar aventuros, a decis să-l trimită în Rusia ca să-și desăvîrșească educația, înainte de a-l lua ca asociat în afaceri. Țara aceasta, aliată a Franței, este destinată unei dezvoltări gigantice. Francezii, care vor avea norocul să-și facă legături de prietenie în domeniul comerțului și al industriei în Rusia, vor fi primii care vor beneficia de valul de prosperitate care, plecînd din stepele din nord, se va extinde în întreaga Europă. De altfel, Jean Roussel nu se va pierde în Moscova. Părinții lui l-au încredințat bunăvoinței lui Aleksandr Vasilievici Zubov, mare negustor de țesături

[1] 100 de ruble valorau 270 de franci la începutul secolului.

din Moscova, care fusese recent la Paris pentru cumpărături. Aflînd că Jean Roussel avea de gînd să plece în Rusia, dl Zubov îi oferise imediat simpatia, sfaturile și ospitalitatea sa. Cîtă sinceritate se află în propunerile acestui om ciudat de amabil? Oricum, Jean Roussel nu a luat trenul ca să-l vadă pe el. Recomandările tatălui sînt vagi și solemne: „Rămîi acolo cît va fi necesar. Obișnuiește-te cu moravurile țării. Vezi ce am putea întreprinde acolo. Am mai puțină nevoie de tine aici decît la Moscova, atît în prezent cît și pe viitor."

Cuvintele acestea răsună în urechile tînărului în vreme ce merge către vechea capitală a țarilor. Este prima lui mare călătorie. Se află pe drum de patruzeci și opt de ore. Se întreabă uneori dacă nu cumva visează, dacă nu cumva o să se trezească la Paris, în camera lui, în timp ce Gertrude, bătrîna servitoare, va trage violent perdelele lăsînd să se vadă un peisaj de acoperișuri, de ploaie și de fum. Dar nu, minutele trec, roțile se învîrtesc și în cadrul ferestrei acoperită cu chiciură apare aceeași bucată de pămînt posomorîtă, vînătă, deasupra căreia zboară niște păsări fără glas. Ce mare e țara asta! Ce îndepărtate sînt orașele și cît de rare drumurile! Jean Roussel își amintește de statisticile pe care le-a consultat de curînd. La o populație de 129 de milioane de oameni, Rusia are nouăsprezece orașe de peste o sută de mii de locuitori[1]. În Rusia europeană și în Polonia rusească nu sînt decît 25 000 de kilometri de șosele, 5 300 de kilometri de drumuri pavate și 540 000 de kilometri de drumuri nepavate, adică impracticabile la vremea ploilor sau a dezghețului. Pe cînd în Franța, țară de nouă ori mai mică decît Rusia, există aproape 40 000 de kilometri de drumuri naționale, 170 000 de kilometri de drumuri departamentale și 635 000 de kilometri de drumuri vicinale, practicabile pe orice vreme. În ceea ce privește rețeaua feroviară rusească, cu cei 40 000 de kilometri de șine, nu este deloc mai lungă decît cea a Franței. După calculele specialiștilor, Franța are

[1] Numai Sankt-Petersburg și Moscova au mai mult de un milion de locuitori; Varșovia are 638 000, Odessa 405 000, Lodz 315 000, Riga 282 000, Kiev 247 000, Harkov 175 000 etc.

78,5 km de cale ferată la mia de kilometri pătrați față de 7,7 km la mia de kilometri pătrați ai Rusiei[1]. Jean Roussel știe că, de la Războiul Crimeii, au fost investite enorme capitaluri franceze în afacerile Societății generale a căilor ferate rusești[2]. Acest amănunt îl liniștește într-un fel pe voiajor. Chiar și în străinătate, călătorește cu mijloace plătite în solida monedă națională. În general, guvernul rus încredințează construcția noilor drumuri unor companii particulare, ajutîndu-le în efortul lor, fie asigurînd acționarilor o dobîndă normală, fie alocînd fonduri cu titlu de ajutor, fie garantînd obligațiunile. Dar se mai întîmplă și ca statul să devină el însuși antreprenor sau să răscumpere liniile care aparțin unor companii particulare. Deși acordă concesiuni pentru căile ferate, Administrația determină, bineînțeles, cu precizie condițiile tehnice de construire și controlează tarifele transporturilor de călători și de mărfuri[3]. Cu toate acestea, din motive necunoscute, în Rusia gările sînt adesea situate departe de oraș. După cum se povestește, cînd Nicolae I a decis, în 1842, construirea liniei Sankt-Petersburg – Moscova s-au iscat atîtea discuții între inginerii însărcinați cu stabilirea traseului, încît teribilul potentat a luat o riglă, a trasat pe hartă o linie dreaptă între cele două capitale și, privindu-și cu mînie colaboratorii, a declarat: „Așa veți face calea ferată și nu altfel." Se spune că această hotărîre a avut drept consecință faptul că Marele Novgorod a rămas la șaizeci de kilometri la sud de linia principală și astfel, în cîțiva ani, s-a grăbit declinul bătrînului oraș rival al Moscovei.

Stîlpii de telegraf biciuiesc ochii lui Jean Roussel. Luptă împotriva somnului. Compartimentul este supraîncălzit, dar afară domnește un frig de-ți îngheață sufletul în tine. Jean

---

[1] Raportul dlui Th. Lipski despre căile ferate rusești în 1900. (Culegere de M.W. Kovalevski: *Rusia la sfîrșitul secolului al XIX-lea).*

[2] Această societate a fost desemnată pentru exploatarea căii ferate „Nicolae" (Sankt-Petersburg – Moscova), apoi pentru construirea liniilor Sankt-Petersburg – Varșovia – Virballen și Moscova – Nijni-Novgorod.

[3] Pînă la promulgarea legii din 8 mai 1889, companiile particulare fixau singure tarifele, ceea ce întreținea un adevărat haos de cifre contradictorii atît pentru public cît și pentru funcționarii căilor ferate.

Roussel se felicită că și-a luat cu el lenjerie de corp din flanelă, o jiletcă din blană de pisică, ciorapi groși de lînă.

În ce privește paltonul, *Baedeker*-ul recomandă să cumperi unul, dublat cu blană, chiar în Rusia. Acest sfat este urmat de o notă laconică: „În magazinele de categoria a doua, nu ezitați să oferiți între zece și douăzeci la sută mai puțin decît prețul cerut (treizeci și cinci la sută în magazinele din Caucaz)." Oare or fi negustorii ruși niște hoți? Mai mult: „În hotelurile modeste este bine să aveți o pernă, cearșafuri de pat și praf insecticid." Jean Roussel se neliniștește, dar el nu va trage la un hotel modest. Și-a ales deja hotelul *Slavianski Bazar,* semnalat de *Baedeker* ca un hotel de categoria întîi.

Poate ar fi trebuit să-l înștiințeze pe Aleksandr Vasilievici Zubov de sosirea sa. N-a făcut-o din teamă de a-l deranja și de a-și păstra mai multă independență în ce privește instalarea sa și descoperirea orașului. Va aștepta o zi sau două pînă ce-i va telefona rusului „său". Lucru extraordinar: într-adevăr, după cît povestea Aleksandr Vasilievici Zubov, la Moscova există, din 1882[1], o rețea telefonică. Pentru o țară considerată de unii ca înapoiată, aceasta este o performanță!

Din cînd în cînd, apar în depărtare casele de lemn, ale vreunui sat, cu acoperișurile lor încărcate de zăpadă. Mesteceni, brazi, bălți înghețate, o sanie alunecînd pe cîmpie în trapul unui căluț negru. În gările secundare, barierele sînt păzite de femei cu fețe rotunde și smeade, cu basma pe cap, cu un corn în bandulieră și cu cizme de pîslă în picioare. Pe peroanele gărilor mai importante mișună uniformele. Jandarmi, soldați, feroviari, studenți, toți sînt îmbrăcați în uniformă. O fi oare adevărat că în Rusia un bărbat din doi poartă haina distinctivă a meseriei sale?

Bărbații sînt în general înalți, cu un aer blînd și marțial care inspiră simpatie. Imaginea lui Napoleon, de care Jean Roussel și-a amintit încă de cînd trenul a trecut peste rîul

---

[1] Primele aparate care au funcționat purtau marca Bell-Blek, dar, din 1888, au fost utilizate pe întreg teritoriul aparatele Erikson, fabricate la Stockholm.

Berezina, îi revine în apropierea localității Borodino, unde s-a dat îngrozitoarea bătălie de pe rîul Moscova[1]. Trenul traversează, cu viteză încetinită, acest rîu Moscova, sau rîul Moscovei, pe un pod care vuiește și vibrează. Sfîrșitul călătoriei se apropie. Lumea se agită în compartimentele învecinate. Jean Roussel se aventurează pe culoar, șterge aburii de pe geam cu dosul mîinii și, deodată, foarte departe, într-un ținut fantastic de ceață, soare și zăpadă, zărește cupolele aurii ale Moscovei.

*

Ieșind din gară, Jean Roussel se trezește față-n față cu orașul, cu zăpada sa murdară, casele sale joase, siluetele sale înfofolite și zumzetul îndepărtat a o mie de clopote care-și răspund unul altuia. Un hamal cu șorț alb tropăie în fața lui cu o valiză grea pe umăr și cu alta în mînă. Pe esplanadă se întinde un șir de sănii mici ai căror vizitii strigă din răsputeri ca să-i atragă pe clienți. Hamalul ar vrea să se oprească în fața saniei din capul rîndului, dar Jean Rousel îi arată cu hotărîre o alta. Dacă ai citit *Baedeker*-ul, atunci știi că un *izvoșcik* care staționcază la ieșirea unei gări cere întotdeauna un preț mai mare decît tovarășii săi așezați ceva mai departe. Toți sînt îmbrăcați cu șube lungi. Siluetele lor masive alcătuiesc cu sania un singur tot. La capătul șirului, un zdrahon uriaș, încotoșmănat, strivește sub greutatea lui un scaun ca de fetiță. O pălărie ciudată din stofă neagră, în formă de oală de noapte cu fundul în sus, îi vine pînă la sprîncene. Șuvițe de păr gălbui îi cad peste urechi. Ochii de un albastru de oțel strălucesc deasupra unei bărbi roșii. Nasul îi este violet din pricina frigului.

– *Slavianski Bazar*, îi spune Jean Roussel cu un aer decis.

Imediat, chipul vizitiului se deschide într-un surîs știrb. Întinde brațul cu un gest îmbietor și mormăie cîteva cuvinte de neînțeles. Dar Jean Roussel, prevenit de *Baedeker*, nu vrea să urce în sanie înainte de a ști cît îl va costa. O discuție începe între vizitiu, care vorbește cu pasiune în rusește, și Jean Roussel, care se încăpățînează să repete în franceză:

---

[1] Francezii vorbesc de victoria de pe rîul Moscova, iar rușii de victoria de la Borodino.

– Spuneți-mi ultimul preț sau mă duc la altul!

Un călător plin de milă își oferă serviciile ca interpret. Este tînăr, bine îmbrăcat și vorbește repede. În mai multe rînduri, Jean Roussel aude ieșind din gura necunoscutului îngrozitorul cuvînt *gorodovoi,* despre care nu poți să nu știi, de cum treci frontiera, că înseamnă: „polițist". În sfîrșit, cearta se potolește și traducătorul benevol îl informează pe Jean Roussel:

– Vă va lua patruzeci de copeici. E un preț convenabil. Bună ziua, domnule.

Liniștit acum, Jean Roussel mulțumește și se cațără în sanie unde hamalul pusese deja valizele. Două monede de zece copeici într-o mînă neagră de murdărie. Hamalul se înclină într-un salut adînc. Jean Roussel se întreabă dacă nu i-a dat prea mult. Vizitul plesnește din limbă. Un căluț zbîrlit, cu un soi de barbă, trage între hulube. Tălpigele saniei scîrțîie pe zăpada bătută. Au plecat. Frigul rusesc, sec și vesel, înhață delicatul chip francez al lui Jean Roussel. Ghemuit pe banchetă, acesta clipește din ochi în atmosfera înghețată, unde parcă dansează un praf orbitor de diamante.

Străzile sînt foarte animate. Pe trotuare, curățate cu lopata și mărginite de un vălătuc mare și alb, domni îmbrăcați după moda europeană, militari impozanți, femei elegante cu mîinile băgate în manșon trec alături de grăsane cu basma pe cap, de mujici cu barba neîngrijită, cu cojoace peticite, care mai trăiesc încă în vremea lui Petru cel Mare. Casele sînt zugrăvite în culori blînde. Deasupra acoperișurilor se ridică, ici și colo, cupole albastre presărate cu aur. Deasupra magazinelor, alfabetul rus își aliniază caracterele misterioase. Oare pentru străini sau pentru neștiutorii de carte are fiecare magazin o firmă care înfățișează, fără putință de îndoială, articolele care se găsesc înăuntru? Șiraguri de cîrnați, vaci pe o pajiște, biscuiți galbeni, o pălărie purpurie, o pușcă, o cizmă de uriaș. Între aceste două șiruri de imagini atrăgătoare, săniile alunecă rapid de-a lungul drumului. Fastuoase sau modeste, atelajele se încrucișează, se depășesc în scîrțîitul lemnului și în zornăitul

lung și ascuțit al hamurilor. Din nările cailor ies fuioare de aburi. Bucăți de gheață, smulse de pe jos de copitele cailor, bombardează apărătoarea de zăpadă a saniei. Vizitiul se întoarce spre Jean Roussel și strigă:

– *Tverskaia!*

Ceea ce, evident, vrea să spună că se află pe strada Tverskaia. După planul din *Baedeker,* această importantă arteră dă spre Piața Roșie și Kremlin. *Baedeker*-ul n-a mințit. Iată o poartă cu două intrări, fiecare dominată de cîte un turn ascuțit. Între cele două intrări, biserica iberiană unde nu se poate intra din pricina unui grup de credincioși care tropăie și mormăie. Vizitiul își scoate pălăria, își face semnul crucii cu un gest domol și larg care merge, în mod neobișnuit pentru Jean Roussel, de la frunte la piept, și de la umărul drept la umărul stîng.

Deodată, zidurile se depărtează, perspectiva se lărgește și toate imaginile Kremlinului pe care Jean Roussel le-a văzut în cărțile de călătorie, în ziarele ilustrate, pe cărțile poștale se reunesc într-una singură, nemișcată și grandioasă. Zidurile Kremlinului, cu creneluri tăiate în coadă de rîndunică, închid un prodigios ansamblu de bulbi solzoși, de cupole aurite, de clopotnițe și de turnulețe cu gulerașe din faianță de culoare deschisă. Totuși, nu dincolo de ziduri, ci la capătul acestei piețe uriașe, la marginea imensului cîmp de zăpadă se ridică cea mai ciudată construcție din oraș. O biserică? Nu. O avalanșă de jucării, căzute din cer pe pămînt și care au rămas acolo, în dezordine, strălucind cu toate culorile copilăriei.

Catedrala Sfîntul Vasili înalță pe temelii albe o colecție de domuri disparate, asimetrice, tăiate în formă de ananas, de turban, de ceapă, de dovleci uriași ca din povești. Auriul, albastrul, roșul, galbenul, verdele crud șiroiesc din vîrf pînă la baza edificiului pe care se înalță crucile ortodoxe. „Iat-o aici, inima Rusiei“ – gîndește Jean Roussel. Și deplînge faptul că, de la Petru cel Mare, țarii sînt încoronați la Moscova, dar își au reședința la Sankt-Petersburg. Cucerit de pitorescul locului, ar voi să-i vadă pe toți trecătorii costumați în boieri sau măcar în mujici. Nu cumva din cauza sîngelui

vărsat aici i s-a dat numele de Piața Roșie? Această ipoteză romantică îl încîntă pe Jean Roussel. De unde să știe el că în rusă cuvintele „frumos" și „roșu" sînt sinonime, că, de exemplu, *krasnaia devița* înseamnă fată frumoasă, iar *krasnaia ploșciad* se poate traduce fie prin „piața roșie", fie prin „piața frumoasă", cu o marcată preferință pentru cea din urmă semnificație[1]? După un mic ocol, care-i permite călătorului să admire monumentul lui Minin și Pojarski, învingătorii polonezilor și eliberatorii Moscovei în 1612, vizitiul se întoarce, își îndeamnă calul spre strada Nikolskaia, mai depășește o catedrală, două mînăstiri, venerabila tipografie a Sfîntului Sinod și se oprește în fața hotelului *Slavianski Bazar*[2] .

De cum a plătit birjarului și a trecut pragul clădirii, Jean Roussel nu se mai află în Rusia, ci într-un loc cosmopolit și luxos unde domnesc oglinzile, candelabrele, covoarele roșii, plastroanele albe, plecăciunile și zîmbetele. Cel mai frumos apartament costă douăzeci și cinci de ruble, o avere!... dar, sub același acoperiș, poți locui și mai modest. Jean Roussel a ales, cuminte, o cameră foarte convenabilă, la prețul de cinci ruble pe zi. Nici urmă de culoare locală în această încăpere cu pereții acoperiți de un bogat tapet galben cu ramuri și flori și amenajată cu mobile grele din acaju. Iluminatul este electric. Chiuveta dă, după plac, apă curentă caldă și rece. Ferestrele sînt duble, din cauza frigului. Oare la primăvară se scoate al doilea rînd de ferestre? Jean Roussel se așează pe o canapea mică de piele, scoate din buzunar o agendă și un creion și înseamnă data de 17 ianuarie 1903: „Am sosit la Moscova. Totul e bine." Apoi, ridicînd ochii, zărește un calendar agățat de perete: pe prima pagină se află cifra 4.

---

[1] Piața Kremlinului, înconjurată de frumoase clădiri noi, a primit abia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea numele de *Krasnaia Ploșciad* adică: piața frumoasă. Înainte vreme, se numea *Pojarnaia Ploșciad* sau Piața Incendiului, aluzie la numeroasele incendii care distrugeau cocioabele de scînduri din acel loc.

[2] La intrarea în strada Nikolskaia se înălța Catedrala Kazan; alături, era mînăstirea de călugări Ikonospasski, mai departe – mînăstirea Sfîntul Nicolae, iar în față, mînăstirea de călugări Blagoiavlenski.

Cum este un iubitor de ordine, vrea să îndrepte greșeala și să rupă foile perimate, dar, deodată, gestul i se curmă și o idee îl străfulgeră: rușii au păstrat calendarul iulian care este în urmă cu treisprezece zile față de calendarul gregorian adoptat de occidentali[1] . Și astfel, Jean Roussel se află la Moscova înainte de a fi părăsit Parisul. Luna, petrecută pe trei sferturi în Franța, o reia, de la început, în Rusia. Senzația de a fi trăit în sens invers pe durata călătoriei i se pare atît de ciudată încît rămîne multă vreme năuc, incapabil să distingă prezentul de trecut, suspendat într-un vid cronologic. Un singur leac împotriva acestei năuceli: să cumpere o agendă rusească. O va face chiar în după amiaza aceasta. Dar schimbarea de oră are și ea importanța ei. Și-a potrivit ceasul la Virballen, dar ora de la Virballen e în urmă cu cincizeci și nouă de minute față de ora Moscovei! E vremea, deci, să meargă la masă. La această perspectivă, lui Jean Roussel i se deschide apetitul. După o toaletă sumară, se oprește în fața oglinzii dulapului și se vede, întinerit cu treisprezece zile, subțire, elegant, cu fața albă, părul castaniu și creț, mustața mică deasupra unei buze pofticioase. După exemplul lui Rastignac care provoca Parisul, ar putea exclama ascultînd zgomotele surde ale Moscovei: „Și acum, între noi doi!"

---

[1] Calendarul iulian, stabilit de Iulius Cezar cu patruzeci și șase de ani înainte de Hristos, a fost adoptat de primul conciliu din Niceea, în 325, ca bază a anului creștin. Acest calendar are o întîrziere de treisprezece zile față de calendarul gregorian, adoptat apoi, pe rînd, de toate popoarele occidentale. Întîrzierea nu era decît de douăsprezece zile în secolul trecut.

CAPITOLUL II

ÎN JURUL UNEI MESE

O FAMILIE MOSCOVITĂ – TRADIȚIONALA DĂDACĂ – CELE DOUĂ PRENUME – BUCĂTĂRIA RUSEASCĂ – IMPORTANȚA CEAIULUI – SAMOVARUL

După ce și-a cumpărat un palton de blană și a vizitat Kremlinul, Jean Roussel i-a telefonat lui Aleksandr Vasilievici Zubov, care i-a reproșat că nu i-a anunțat sosirea și l-a poftit la masă chiar în acea zi.

Familia Zubov era numeroasă, prosperă și locuia într-o casă cu două etaje lîngă poarta Nikitskaia. Lîngă Aleksandr Vasilievici, un bărbat robust, de vreo cincizeci de ani, cu chipul rumen, barbă blondă și plin de voie bună, soția lui, Tatiana Sergheevna, părea ciudat de palidă, blîndă și visătoare. Aveau un băiat de paisprezece ani, Nikolai, gălăgios și vorbăreț, ce purta uniforma gri cu centura neagră a elevilor de gimnaziu[1]; o fată de nouăsprezece ani, Elena, drăguță fără a fi frumoasă, reținută fără a fi timidă, și o altă fată, ceva mai mare, Olga, căsătorită cu asociatul tatălui ei, Pavel Egorovici Sîșkin, și care născuse de curînd. Tînăra pereche locuia în clădirea alăturată. Pavel Egorovici Sîșkin avea un cap lunguieț cu un început de chelie, lornion, o memorie fără greș și pasiunea statisticii. Conversația lui era presărată cu date și cifre. Jean Roussel a înțeles curînd că direcția firmei Zubov aparținea de fapt acestui personaj meticulos, în vreme ce blajinul Aleksandr Vasilievici se mulțumea să aprobe deciziile ginerelui său și să se bucure în liniște de avantajele lipsei de griji.

---

[1] Gimnaziul rusesc era echivalentul liceului francez.

În familie, vorbeau toți o franceză aleasă, sub ochii înduioșați ai unei guvernante originară din Dijon, durdulia d-ră Jose. Cînd copilașul Olgăi va ajunge la vîrsta primelor gîngureli, d-ra Joze îl va lua în grijă ca să-l învețe „limba lui Voltaire". Deocamdată, se mai afla încă în seama unei bătrîne dădace, *neanea*, personaj indispensabil în organizarea economiei unei case din Rusia.

Această *neanea*, era, ca toate semenele ei, o țărancă venită de tînără la oraș și care îmbătrînise în slujba copiilor, fără să-și dorească altceva decît dragostea lor. Analfabetă, superstițioasă, vorbăreață și de un devotament neobosit, ea era cea care petrecea nopți întregi la căpătîiul unui strengar capricios, care se prosterna pierdută în fața icoanei din cameră, care repara jucăriile stricate, ștergea lacrimile și nasul la un necaz mare, își apăra protejații în fața unor părinți prea severi, iar, cînd somnul întîrzia să vină, se apleca să povestească cu voce joasă, la lumina tremurătoare a unei candele, vreun episod din viața sfinților sau vreo legendă în care cavaleri de neînvins se luptă cu oribili răpitori de prințese.

În pofida numeroaselor ei merite, *neanea* este rar admisă la masa stăpînilor, iar Jean Roussel, deși i-a auzit pe aceștia vorbind de femeia care-i crescuse pe Olga, Elena și Nikolai, iar acum îl creștea pe micuțul Andrei, n-a avut prilejul s-o vadă în ziua aceea. De altfel, conversația a evoluat într-o direcție mai puțin intimă, deoarece Zubovii invitaseră la prînz niște prieteni. Sosirea lor a produs în salon o agitație veselă; erau patru: doi domni singuri și o pereche. Jean Roussel auzise că în Rusia bărbații se sărutau pe gură cînd se întîlneau. O altă idee greșită! Se îmbrățișau pur și simplu. Cît despre felul lor de a saluta doamnele, acesta era de o eleganță extremă. Băteau militărește din călcîie, apoi se înclinau mlădios să le sărute mîna. Aleksandr Vasilievici Zubov a făcut prezentările. Noii veniți păreau încîntați de a se găsi în fața unui parizian autentic. Îl înconjurau, îl chestionau despre viața strălucitoare a Capitalei, despre teatre, despre expoziții... Măgulit de interesul arătat de aceștia Franței, Jean Roussel se umfla în pene. Aleksandr Vasilievici Zubov a decretat că nu mai putea să se adreseze

musafirului cu ceremoniosul „domnule". În Rusia, orice om are un prenume și un patronimic, pe al său și pe al tatălui. Astfel, Aleksandr Vasilievici însemna: Aleksandr, fiul lui Vasili; Tatiana Sergheevna: Tatiana, fiica lui Serghei. Chiar dacă n-ai întîlnit decît o singură dată și cu multă vreme înainte persoana căreia te adresai, erai obligat să-ți aduci aminte de amîndouă prenumele, altfel riscai să fii considerat bădăran. Acest zilnic exercițiu mnemotehnic trebuia să fi fost tot atît de obositor ca acela care ar fi constat, în Franța, în a reține, pe dinafară, adresa și numărul de telefon ale tuturor cunoștințelor, reflectă Jean Roussel. Aleksandr Vasilievici Zubov exulta. Care era prenumele dlui Roussel? Jean. Și prenumele tatălui său? Gaston. Deci, pe viitor, el va fi Ivan Gastonovici.[1]

– Dragă Ivan Gastonovici, e o bucurie să vă avem printre noi!

– Și eu sînt la fel de bucuros, Aleksandr Vasilievici, a răspuns Jean Roussel.

Un surîs înflori pe chipurile celor de față. Ivan Gastonovici se simți rusificat pînă în măduva oaselor și ceru și alte lămuriri. E adevărat că în rusă numele de familie își schimba genul, după cum este vorba de un bărbat sau de o femeie? Răspunsul a fost afirmativ. Astfel, una din fetele lui Aleksandr Vasilievici Zubov se numea Elena Aleksandrovna Zubova, cealaltă, soția lui Pavel Egorovici Sîșkin, Olga Aleksandrovna Sîșkina; văduva lui Mihailovski, unul din prietenii lor, Anna Grigorievna Mihailovskaia... Jean Roussel învăța cu o neobosită bunăvoință. Mai rămaseră încă puțin în salonul încărcat de mobile stil Napoleon al III-lea, de plante ornamentale, tablouri moderne, în rame mari din lemn aurit. Una din pînze, de faimosul pictor rus Aivazovski, reprezenta un joc de valuri. În sfîrșit, ușile duble se deschiseră și un miros delicios gîdilă nările lui Jean Roussel.

În sufragerie, foarte mare și luminoasă, era pregătită o masă specială pentru aperitive – *zakuski.* Sticle cu vodcă

[1] Prenumele Gaston nu se află în calendarul rusesc.

rece străluceau deasupra unei nemaipomenite expoziții de preparate pe care Aleksandr Vasilievici le prezentă musafirului său: icre negre proaspete, icre negre tescuite, file de hering, castraveți în saramură și castraveți murați cu mirodenii, nisetru afumat, balik, purcel de lapte cu hrean, somn rece, pateuri calde cu carne, cu varză, cu pește... Uimit de acest îmbelșugat prolog la masa propriu-zisă, Jean Roussel îi privea pe ceilalți invitați care, în picioare, se serveau după plac, însoțind fiecare înghițitură cu un pahar de vodcă.

– Să nu beți niciodată vodcă fără să mîncați ceva, Ivan Gastonovici, îi spuse stăpînul casei.

Și Ivan Gastonovici urmă acest sfat. La fiecare dușcă de alcool, gîtul îi lua foc, o săgeată de foc îi pătrundea în măruntaie. Întindea mîna repede după *zakuski* ca să stingă incendiul sub o perniță de icre negre. Vodca te îndemna la mîncare, iar mîncarea te îndemna la vodcă. Cu fiecare păhărel, i se părea lui Jean Roussel că în încăpere zgomotul creștea, că era mai vesel, mai ușor și că i se făcuse mai cald. Aleksandr Vasilievici începu să-l inițieze în bucătăria rusească. După cum spunea el, această bucătărie era rînduită, pentru multe feluri de mîncare, de anotimpuri și de sărbătorile religioase. Astfel, o delicioasă prăjitură cu brînză de vaci și zahăr, *pasha*, și un fel de cozonac, *kulici*, se făceau numai de Paști, clătitele cu smîntînă și icre negre, *blinî*, apăreau la masă numai în zilele cînd se mînca de dulce; trebuia să aștepți vara ca să mănînci *okroșka* – borș rece, acrișor, cu mirodenii, unde înotau bucăți de pește și aschii de gheață; întoarcerea ciocîrliilor, la 9 martie, era sărbătorită cu pîinițe în formă de pasăre *(javoronki)* cu ochi din stafide. Dar mai erau și alte feluri, nenumărate, care se mîncau în timpul anului; *borșci* – borș de varză și carne, servit cu smîntînă, *kulebeaka*, plăcintă cu carne, cu orez, cu pește, *pîrjoale de Kiev, cotletele Pojarski, pelmeni...* Fără a mai pune la socoteală toate preparatele din bucătăria franceză, foarte apreciată în Rusia. Multe familii se mîndreau că au un bucătar francez în slujba lor. Mesele erau, în cea mai mare parte, amestecate: jumătate ruseşti, jumătate franţuzeşti.

Dovadă – cartea unui gurmand anonim: *Note gastronomice din Sankt-Petersburg.* Acest volum, tipărit în o sută de exemplare, era o culegere de toate meniurile importante pe care autorul le apreciase, cu furculița în mînă, în cursul îndelungatei sale existențe. Aleksandr Zubov îi arătă lucrarea lui Jean Roussel: dineuri la Clubul englez, la prințul Lobanov, la contele Vorontov, la curte... Șaisprezece persoane servite de doi, două sute de persoane servite de douăzeci... Pîrjoale de potîrniche à la russe stăteau alături de pateuri calde de prepeliță cu trufe à la Périgueux, cega mică de Volga, sau *rastigai* cu somon, alături de găina à la Montmorency...

Vinurile scumpe erau franțuzești, dar existau în Crimeea soiuri foarte bune. Șampania, ca să fie pe placul cunoscătorilor, nu trebuia să fie frapată, ca în Franța, ci de-a dreptul înghețată, încît în sticlă apăreau ace de gheață în suspensie. În ceea ce privește vodca, rachiu din cereale, existau mai multe feluri: de la vodca albă obișnuită pînă la vodca piperată, *pertovka,* trecînd printr-o vodcă mai parfumată, *zubrovka,* numită așa deoarece iarba care-i dădea acest parfum era foarte căutată de un animal pe cale de dispariție: *zubr* (zimbrul).

La îndemnul gazdei, Jean Roussel gustă pe rînd din cele trei feluri de vodcă ca să le compare și ochii i se încețoșară. Cu un meritoriu efort de a rămîne lucid, îl întrebă pe vecinul său dacă oamenii din popor se hrăneau și beau în același fel. I s-a răspuns că, evident, hrana zilnică a oamenilor de rînd era mai simplă: *și,* borșul de varză murată, *kașa,* pilaful de arpacaș, *borșci* și pîinea neagră constituiau baza bucătăriei lor obișnuite. Vara ca și iarna, preferau vodca, dar le plăcea și *kvasul,* băutură mai puțin costisitoare, obținută prin fermentarea orzului. În sfîrșit, ceaiul avea o asemenea importanță în viața națională încît „bacșiș" se spunea în rusă *na ceai:* „pentru ceai". În toate provinciile, samovarul era sufletul casei, simbol al destinderii și al tihnei. Numele său venea de la două cuvinte rusești: *sam,* el însuși, și *varit,* a fierbe. Nu era deci un obiect cu care să faci ceaiul, ci ca să obții și să păstrezi apa fierbinte. Jean Roussel, care văzuse

deja, în cursul călătoriei, nenumărate samovare prin bufetele gărilor, află, fără prea mare interes, că aceste vase de aramă, pîntecoase și strălucitoare aveau înăuntru un horn vertical la baza căruia se afla un mic grătar pe care se așeza jăraticul. Apa, vărsată prin partea de sus a recipientului, înconjura hornul și se încălzea în contact cu el. Un ceainic, plin cu ceai concentrat, stătea la cald în partea de sus a samovarului. Trebuia numai să deschizi robinetul aparatului ca să ai la orice oră apă fierbinte. Amănunt ciudat, bărbații beau ceaiul în pahare fără picior, iar femeile – în cești. Bineînțeles, paharele fără picior erau introduse într-un suport cu toartă, ca să le poți apuca fără să-ți frigi degetele. Toate clasele societății respectau acest obicei: în familiile bogate, suporturile erau adevărate piese de orfevrărie din argint cizelat. Țăranii, muncitorii, micii negustori nu puneau zahăr în ceai, ci țineau în gură o bucată de zahăr, folosind-o cu economie prin îndemînatice mișcări de limbă, în timpul trecerii infuziei calde prin gura lor. Acest fel de a bea ceaiul se numea: *v prikusku.*

Jean Roussel primea aceste explicații în timp ce simțea că se înăbușă de mulțimea de băuturi și de mîncare. Pierdut în ceață, vedea agitîndu-se în fața lui niște madrepori trandafirii care erau, probabil, niște chipuri. Cineva îi oferi o țigară rusească *(papirosa),* cu capăt lung de carton. Tutunul avea un gust dulce, oriental. Chiar și femeile fumau. Zgomotul vocilor te asurzea. Îngreunat, îngrețoșat, Jean Roussel visa la plăcerile unei lungi sieste în camera sa. Dar Aleksandr Vasilievici îl luă prietenește de braț: era vremea să treacă la masă.

Convins că nu va mai putea să înghită ceva, Jean Roussel fu surprins să constate că pofta îi revenea la vederea unui monumental morun în aspic. Doi servitori, cu haină neagră, cravată și mănuși albe, pășeau fără zgomot în spatele scaunelor. Modul lor de a servi era pe deplin european, numai că aveau pometii proeminenți și ochii oblici ai cuceritorilor mongoli. Vinul de Rin curgea în pahare. Toată lumea participa la conversație. Se vorbea de un anume

Cehov a cărui ultimă piesă de teatru avusese un succes remarcabil, de Șaliapin, un cîntăreț cu o voce profundă de bas, de un tenor extraordinar, Sobinov, rivalul lui întru bunăvoința publicului feminim, despre cîteva dansatoare celebre, Pavlova, Ksesinskaia, din pricina cărora teatrele din Moscova și din Sankt-Petersburg se aflau în rivalitate. Era limpede că între cele două mari orașe exista o concurență. După cîte spunea Aleksandr Vasilievici Zubov, cei din Petersburg reproșau moscoviților jovialitatea lor necioplită, iar moscoviții îi zeflemiseau pentru eleganța lor ce o imita pe cea occidentală, pentru trufia și pentru îngîmfarea lor de a se considera centrul universului.

– Moscova înseamnă vechea Rusie a negustorilor, a meșteșugarilor, a artiștilor, spunea Aleksandr Vasilievici, Sankt-Petersburg este Rusia nouă, artificială, pedantă, Rusia Administrației. Mai devreme sau mai tîrziu, țarul va trebui să se întoarcă la Moscova.

Jean Roussel dădu afirmativ din cap, tăind un „cotlet de pasăre à la Kiev", plin cu unt topit care se răspîndi, cald și fumegînd, în farfurie. După desert – jeleu de ananas făcut cu șampanie și cu o garnitură de salată de fructe –, domnii au început iar să fumeze țigările lungi cu capăt de carton. Cafeaua nu s-a servit în salon, cum e obiceiul în Franța, ci la masa din sufragerie. Ceștile nu ofereau privirilor nimic deosebit, dar Jean Roussel admiră linguriţele din argint încrustat lucrate într-un stil specific rusesc, cum i-a spus vecina lui, Elena. În schimb, lichiorurile erau internaționale: coniac, chartreuse, lichior de zmeură, lichior de chimen...

Era patru după amiază, cînd s-au sculat de la masă. Pe limbă, Jean Roussel avea jăratic, iar în stomac toate cupolele Kremlinului. Ceilalți comeseni păreau fericiți și bine dispuși. S-au apropiat pe rînd de stăpîna casei, sărutîndu-i mîna drept mulțumire pentru a-i fi ospătat atît de bine. Acest obcei i s-a părut atît de ciudat lui Jean Roussel, încît a ezitat puțin înainte de a i se conforma. Dar Tatiana Sergheevna i-a răspuns cu un surîs grațios și,

fără să știe exact unde-l duceau pașii, s-a trezit în salonul mare cu plante ornamentale. Afară cădea zăpada, iar aici, într-o căldură de seră, prosperau palmierii și ferigile exotice. În Rusia era duminică, iar în Franța sîmbătă. Nimeni nu era grăbit să plece. La rugămințile celor de față, Elena s-a așezat la pian și a cîntat o languroasă romanță țigănească.

CAPITOLUL III

PLIMBĂRI RUSEȘTI

REGIA UNEI CASE – LEFURILE SERVITORILOR – DIMINEAȚA UNUI ȘCOLAR – GRIJILE CASNICE ALE UNEI FEMEI – PLIMBĂRI CU SANIA – TROIKA – COFETĂRIA FILIPPOV ȘI MAGAZINUL DE ALIMENTE ELISEEV – BAZARE MOSCOVITE – POMPIERII

Ospitalitatea rusească nu este o vorbă goală: după ce l-a invitat pe Jean Roussel de mai multe ori la prînz și seara, Aleksandr Vasilievici Zubov l-a rugat să locuiască la ei. O cameră se afla la dispoziția sa. Se va simți mult mai bine decît la hotel! Jean Roussel s-a grăbit să accepte această propunere, căci era curios să cunoască viața unei familii din marea burghezie a Moscovei.

Gazda sa povestea că pe timpul fericit al părinților lui, înainte de desființarea iobăgiei, locuința de acum mișuna de servitori cu fel de fel de îndeletniciri. Acum, timpurile se schimbaseră și trebuiseră să se restrîngă. Familia nu mai avea în serviciul ei decît un bucătar, un ajutor de bucătar, doi valeți, două cameriste, o spălătoreasă, o lenjereasă, un vizitiu, un rîndaș și un om la toate. Vizitiul avea leafa cea mai mare: 40 de ruble pe lună (108 franci-aur). Bucătarul și valeții se mulțumeau cu 25 de ruble (65 franci 50), iar prima cameristă cu 15 ruble (40 franci 50[1]). Cum acest modest număr de oameni nu putea asigura și lucrările de întreținere, Aleksandr Vasilievici făcuse un contract cu un tinichigiu care verifica acoperișul la începutul și la sfîrșitul iernii, cu

[1] În aceeași perioadă, în Franța, leafa unei cameriste varia între 40 și 60 de franci pe lună.

un ceasornicar german care trebuia să întoarcă toate pendulele din locuință, cu un sobar care se ocupa de încălzirea centrală și cu un parchetar care venea regulat cu echipa lui să curețe parchetele și să spele geamurile. Pivnița și crama erau pline pînă la refuz de băuturi și alimente. Cele necesare se cumpărau cu cîteva luni înainte: munți de cartofi, butoaie cu varză acră și cu heringi... Grajdul adăpostea patru cai, din care o pereche de minunați trăpași Orlov care costaseră 2 500 de ruble și pentru care propietarul lor era invidiat de întreaga Moscovă. În șopronul pentru trăsuri se aflau două sănii, un landou, o caleașcă și un mic brec pentru vînătoare. Dar, Aleksandr Vasilievici visa, ca și soția sa, să cumpere un automobil: un Mercedes-Simplex cu „intrări laterale". O să fie pentru la anu'. Pînă atunci, germanii vor mai perfecționa mecanismul.

– Nu-mi plac, spunea el, dar trebuie să recunoaștem că sînt ingenioși. Știți oare, scumpe Ivan Gastonovici, că în rusa veche cuvintele „german" și „străin" sînt sinonime? Pe vremuri, orice străin era pentru rus un *nemeț*, un german![1]

Aleksandr Vasilievici se scula în fiecare zi la ora opt de dimineață, înaintea soției. Micul dejun se lua în familie, în sufragerie. Numai că tînărul Nikolai înghițise ultima tartină cînd cei mari se așezau la masă: la gimnaziu, rugăciunile începeau la orele opt, iar cursurile la orele nouă. Contrar obiceiului francez, numerotarea claselor începea, în Rusia, cu clasa întîi și se termina cu a opta. Elev într-a cincea, Nicolai mai avea deci de îndurat încă trei ani de disciplină plicticoasă pînă să ajungă la viața liberă de student. În așteptarea bucuriei acestei promovări, grija lui zilnică era să vadă dacă termometrul coborîse sub douăzeci de grade Réaumur.[2] Într-adevăr, în acest caz, pompierii înălțau pe turnul de observație al cazărmii lor un drapel alb. Era semnalul oficial de vacanță datorită frigului. Instituțiile școlare își închideau porțile și, în tot orașul, gimnaziștii se

[1] Din punct de vedere, etimologic, *nemeț* vine din *nemoi* (mut). În limbajul popular de altădată, termenul *nemeț* îi desemna pe cei care nu vorbeau rusa, adică pe străini, și în special pe germani.

[2] Adică minus douăzeci și cinci de grade centigrade.

rugau, în ascuns, ca temperatura să rămînă staționară. Din păcate, acest soi de vacanță era rar, și, de obicei, Nikolai pleca să înfrunte zăpada și tabla neagră din clasă, lăsîndu-și părinții, sora, pe dra Joze și pe Jean Roussel așezați confortabil la cald, în miros de ceai și de dulceață.

Tatiana Sergheevna purta dimineața, la sculare, o rochie lungă de casă, de culoarea șampaniei, închisă pînă la gît și cu dantelă la mîneci. Aleksandr Vasilievici avea un halat de casă din cașmir. O bucățică de pînză transparentă îi acoperea buza superioară. Își scotea micul căluș înainte de a se așeza, și mustața îi apărea netedă și lucitoare de parcă ar fi fost desenată de penelul unui artist chinez. Era incontestabil că se simțea fericit de a fi sănătos, proaspăt ras, cu unghii curate și dinți sănătoși. Lîngă tacîmul său se aflau cîteva scrisori și ziarele de dimineață: *Foaia moscovită, Știri rusești...*[1] După ce termina de mîncat, arunca o privire plicurilor, mormăia: „Nimic interesant!" și le băga în buzunar. Își aprindea apoi o țigară, deschidea o gazetă și comenta titlurile pentru cei prezenți. Ginerele său era de mult la birou, dar el nu se hotăra încă să se ducă. Ar mai fi rămas cu plăcere încă o oră în familie dacă n-ar fi venit valetul să-l anunțe că sania aștepta cu bidivii înhămați.

– A! foarte bine! – spunea, întinzîndu-se.

Privirea i se stingea, un suspin îi ieșea dintre buzele groase și roșii și, pentru o clipă, semăna cu fiul său cînd pleca la școală.

După ce-și însoțea soțul pînă în vestibul, primea un sărut și auzea ritualul „La revedere, îngerul meu!", Tatiana Sergheevna era imediat prinsă de nenumăratele griji ale unei femei de condiția ei. Valetul îi aducea facturile furnizorilor și o informa despre ultima ceartă dintre două cameriste. Bucătarul îi urma, cu sugestii pentru meniul stăpînilor și cel al personalului: servitorii aveau o hrană diferită, sănătoasă și abundentă; voiau la fiecare masă ciorbă și carne. Apoi, în graba mare, venea Olga să-i ceară sfaturi: Praskovia, doica micuțului Andrei, voia să aibă la prînz o porție mare de icre

[1] *Moskovski listok, Russkie vedomost.*

negre pentru că, zicea ea, trebuia să mănînce sărat și să bea mult ca să aibă lapte bun.

– Fata asta-i imposibilă!, exclama Tatiana Sergheevna. Dă-i heringi, o să aibă același rezultat! Și amenință-o că o dai afară dacă nu încetează. Ce păcat că nu-ți poți alăpta singură copilul!

Praskovia era o țărancă robustă, cu o față plăcută și cu sînii umflați ca doi pepeni. Medicul familiei Zubov o examinase, îi analizase sîngele și laptele și declarase că era aptă pentru slujba ei. După obicei, Olga îi făcuse trusoul, alcătuit dintr-o fustă din satin roșu, o altă fustă albastră, lenjerie de corp, lenjerie de pat, șorțuri albe, o coronița rusească cu panglici multicolore, un șirag de mărgele incasabile pe care pruncul putea să le morfolească fără grijă.

– Cînd mă gîndesc la tot ce-am făcut pentru ea!, suspina Olga.

În sfîrșit, fugea la croitoreasă pentru probă, iar Tatiana Sergheevna revenea la treburile ei. Florarul, cu care Zubovii aveau o înțelegere pentru decorarea periodică a casei, aducea brațe întregi de flori proaspete care trebuiau aranjate armonios în vase. Apoi, se ivea maseuza, o matroană atletică cu părul tăiat scurt și ochelari de profesor. În vreme ce frămînta trupul clientei, îi povestea ultimele bîrfe din oraș. De abia își sfîrșea maseuza treaba, că apărea manichiurista. Coaforul aștepta în camera alăturată. Între timp, suna telefonul și prietenele Tatianei Sergheevna îi propuneau o cină, o plimbare cu sania, o vizită într-un salon de croitorie... Cu o ureche în receptor și cu un ochi în oglindă, pălăvrăgea cu plăcere cu cîte o persoană tot atît de lipsită de treabă ca și ea, în vreme ce specialistul zdrăngănea din fierul de coafat deasupra capului ei.

*

Jean Roussel se mai ducea uneori, de formă, la magazinul Zubovilor să studieze cum funcționa treaba. În ciuda dimensiunilor tejghelelor, a numărului de slujbași și a varietăților de țesături așezate pe rafturi, nu se simțea dezorientat în acest mare magazin moscovit. Metodele de lucru erau aceleași, într-o țară ca și în cealaltă. Singurele

diferențe mai importante față de Franța: vînzătorii ruși măsurau stofa cu arșinul[1] și nu cu metrul, iar contabilii ruși adunau cifrele cu ajutorul abacurilor cu bile zdrăngănitoare.[2] Hotărît lucru, nu aici trebuia să-și petreacă un francez zilele dacă voia să profite de șederea lui la Moscova. Decît să se plictisească după amiaza în mirosul fad de percal, Jean Roussel prefera să le însoțească pe Tatiana Sergheevna și pe Elena la cumpărături în oraș sau în plimbările lor cu sania prin parcul Petrovski.

Zăpadă și soare. Cele mai frumoase echipaje își dădeau întîlnire pe alei. De la un șir la altul, lumea se recunoștea, se saluta, scotea o exclamație, făcea un semn cu mîna. La săniile de lux erau înhămați trăpași nervoși, fiind conduse de vizitii uriași, cu șube albastre sau verzi. Dar mai vedeai și sănii modeste închiriate, calești urcate pe tălpigi, cutii mici, trase în goana mare de un cal cu coama neagră. Vîntul șuiera pe la urechile lui Jean Roussel. Ghemuit în fața Tatianei Sergheevna sub o cuvertură din blană de urs, cu capul vîrît între umeri, ochii înlăcrimați, nasul înghețat, se simțea cuprins în egală măsură de uimire și teamă. Troicile căutau să se depășească în clinchetul vesel al clopoțeilor. Vizitii stăteau țepeni pe scaunele lor, cu brațele întinse, cu burete de zăpadă în chip de barbă. Își îndemnau animalele cu strigăte.

Datorită informațiilor primite de la prietenii lui ruși, Jean Roussel știa totul despre cum se mînă un asemenea atelaj. Deși aliniați, cei trei cai ai troicii alergau în stiluri diferite. Cel din mijloc era singurul care se găsea între hulube. Grumazul îi era prins într-un arc din lemn. Prins între cele două hulube, el era elementul activ, ponderat, serios din asociație. Rolul său era să meargă la trap, drept înainte, cu capul în sus, iar cei doi coechipieri trebuiau să galopeze lîngă el, liberi și impetuoși, cu capul întors către exterior, trimițîndu-și răsuflarea în zăpadă. Vizitiul îi conducea numai

---

[1] Unitățile de lungime rusești erau:
Versta = 50 stînjeni = 1 067 m.
Stînjenul = 3 arșini = 48 verșoci = 2,134 m.
Arșinul = 16 verșoci = 0,71 m.
Verșoc = 0,04445 m.

[2] Cu privire la socotitoare, vezi capitolul XIV.

cu un frîu exterior. O singură curea îi lega de hamul celui de la mijloc. Și așa, cei trei cai, cu hamuri de argint, cu părul fumegînd și gâteli cu clopoței formau un evantai în fața saniei ușoare. Sania Zubovilor era trasă de o pereche de trăpași. Dar Tatiana Sergheevna hotărîse că într-o seară vor închiria mai multe troici ca să meargă, în tovărășie plăcută, la un faimos restaurant din apropierea Moscovei.

Plimbarea prin parcul Petrovski se încheia adesea cu o ședință de patinaj pe lacul Presnenski. Nu departe de grădina zoologică se auzea, în ceața amurgului, vuietul făcut de săniuțele care alunecau pe un munte de gheață, scîrțîitul lanțurilor care le aduceau înapoi, rîsetele oamenilor, orchestra care cînta valsuri pentru patinatori. Această orchestră era instalată pe malul lacului, la adăpostul unei uriașe scoici din ghips, cu nervuri. Pista era înconjurată de globuri luminoase. Doamne elegante evoluau pe gheață vioaie, cu mîinile în manșoane. Altele, agățate de un scaun, scoteau mici țipete de teamă, în timp ce un militar se învîrtea în jurul lor, cu mîinile în șold, dinți strălucitori și mustață țeapănă de chiciură. Un domn gras, cu favoriți rari, împingea un fotoliu montat pe tălpigi, în care se afla o femeie frumoasă și palidă. Jean Roussel, care învățase să patineze la patinoarul Pôle-Nord din strada Clichy și-și perfecționase tehnica la Palais de Glace de pe Champs-Elysées, era mulțumit să dovedească amicilor săi nordici că, deși locuia într-o țară cu climat temperat, era tot atît de îndemînatic ca și ei în arta de a se avînta pe suprafața înghețată a unui lac. În jurul lui, lumina lampadarelor transforma ceața într-un fel de aurora strălucitoare, prăfuită, ireală. Se avînta, zbura, nu-i mai era frig, era un *samoed**, un lapon.

După acest exercițiu fizic, se duceau în grup la cafeneaua Filippov, situată la intersecția străzii Tverskaia cu stradela *(pereulok)* Glinișeșcevski. A! Ce căldură plăcută, ce miros delicios te întîmpinau de la intrare! Se povestea că averea bătrînului Filippov venea din ziua cînd, după ce livrase o cantitate de chifle guvernatorului Moscovei, acesta îl

* Reprezentant al unor populații nordice. *(N.t.)*

convocase ca să-i arate cu un deget amenințător un păianjen copt o dată cu chiflele. Fără să-și piardă cumpătul, Filippov ronțăise păianjenul, spunând:

– E o stafidă, Excelența Voastră.

– De cînd ai început să pui stafide în chifle?

– De astăzi, Excelența Voastră... Este... este o inovație...

Întors acasă, brutarul a luat o lădiță cu stafide și le-a aruncat cu pumnul în coca gata de cuptor. Cîteva ore mai tîrziu, ca dovadă a bunei sale credințe, trimitea guvernatorului alte chifle pline de pete negre. A doua zi, toată Moscova voia să le guste. Moda se lansase. Filippov și-a dublat cîștigurile. Fiul său a mărit afacerea și a diversificat specialitățile. La Filippov a putut Jean Roussel să guste tot felul de pateuri cu carne, cu varză, cu ouă, cu ciuperci, cu brînză de vaci, cu dulceață, prăjituri complicate, tarte delicioase, „kalaci", „saiaki", pîine neagră, pîine intermediară și chiar pîine albă.

Un alt loc sacru al gastronomiei era imensul magazin Eliseev, supranumit Templul lui Bachus, plin de fructe exotice și de vinuri scumpe. O mulțime de cumpărători se îngrămădeau la o vînzare gargantuescă de ananas, banane, nuci de cocos, struguri și sticle cu etichete multicolore. Patronul pretindea că, la expoziția de la Paris, din 1900, obținuse Legiunea de onoare acordată străinilor pentru calitatea extraordinară a vinurilor prezentate. Adevărat sau nu, butoniera lui era împodobită cu o panglică roșie. Totuși, prosperitatea afacerii sale din Moscova era cît pe aci să fie compromisă din cauza unei Administrații prea grijulie cu respectarea formelor. Trecuseră cîțiva ani buni de cînd își începuse negustoria, cînd niște funcționari și-au dat seama că ea contravenea regulamentelor poliției: nu aveai dreptul să vinzi vin și băuturi alcoolice pe o rază de 42 de stînjeni (aproape 90 de metri) în jurul unei biserici. Or, poarta bisericii celei mai apropiate se afla, față de ușa magazinului, la o distanță mai mică. Somat să renunțe la negoțul său, Eliseev a rezolvat problema transportînd toate sticlele în fundul sălii și creînd o nouă intrare în strada Kozițkaia. Prelungind cu cîțiva pași drumul credincioșilor de la templul

lui Dumnezeu la templul lui Bachus, el era în regulă față de autorități și-și păstra clientela.

Însoțit de Zubovi, Jean Roussel a mai vizitat și alte magazine: de alimentație, de modă, de blănuri, de bijuterii. În general, i s-au părut tot atît de bine ținute ca cele mai bune magazine din Paris. Dar prefera, pentru pitorescul lor, bazarele Riadî din Piața Roșie. Aceste imense clădiri, cu trei etaje, erau străpunse de pasaje cu geamuri, de galerii, de scări și erau în întregime luminate electric. Labirintul cuprindea mai bine de o mie de prăvălii cu vitrine ciudate: broderii, lacuri, piei neprelucrate, cuțite, emailuri, vase ornamentale, ceasuri vechi... Negustori bărboși, încălțați cu cizme, stînd în picioare pe pragul prăvăliei, pofteau trecătorii să intre. Mulțimea prost îmbrăcată se mișca alene. Nu exista un preț fix pentru articolele din vitrină. Cea mai mică bucată de țesătură, cea mai grosolană strachină din lemn erau un pretext pentru discuții interminabile. Lîngă un țăran zdrențăros, scormonind printre cupoane de stofă, o tînără îmbrăcată într-o somptuoasă haină de zibelină cerceta cu un lornion delicate dantele de Bruges. Auzind că Jean Roussel vorbea în franceză cu Tatiana Sergheevna, un bijutier le-a propus obiecte din aur și argint, insistînd asupra faptului că gradul de puritate al argintului rusesc folosit în orfevrărie este mai ridicat decît al argintului francez, uitînd să spună însă că pentru obiectele din aur era exact invers.

Nu departe de acolo, la marginea Pieței Teatrelor, era un tîrg și mai ciudat: Ohotnici Riad (piața de vînat). De-a lungul tarabelor în aer liber, care gemeau sub greutatea produselor, trecea cu mers legănat mulțimea pestriță a gospodinelor. Cu basmale pe cap, pîslari în picioare și coșuri pe braț, ele pipăiau cu toate cele zece degete păsările, peștele și carnea expuse. Găinile cotcodăceau, purceii, în cușcile lor, guițau. Vînători zdraveni, avînd agățați de umeri iepuri, rațe sălbatice și fazani cu ochi stinși, se plimbau printre grupuri, propunîndu-le vînatul. Un veterinar ambulant, cu toate uneltele atîrnate la brîu, se descălța și vîra în cizmă un cotoi, lăsîndu-i coada afară, ca să-l castreze mai bine. Îl înconjurau cumetre grave, meditînd profund. Cotoiul urla. Stăpîna își

făcea semnul crucii. Vînzătorii de băuturi calde turnau în pahare ceai și *sbiten**, o copeică paharul. Această băutură era cu deosebire apreciată de vizitii care înghețau toată ziua pe caprele lor. Dar Tatiana Sergheevna nu-l sfătui pe Jean Roussel să guste din sbiten. De altfel, ei nu-i plăceau locurile cu multă lume și se întorcea mereu la magazinele ei preferate pe Podul Mareșalilor, din strada Lubianka sau Tverskaia. Cînd considera că a făcut prea multe cumpărături, se adresa unui comisionar care-i ducea pachetele. Pretutindeni se găseau comisionari: în fața marilor hoteluri, a prăvăliilor de lux, în fața muzeelor, a teatrelor și restaurantelor. Puteai să-i recunoști după cascheta lor împodobită cu o fișie roșie. Amabili, rapizi, descurcăreți puteau tot atît de bine să-ți ducă un plic la destinație, să se informeze asupra orarului trenurilor sau să-ți rețină locuri la concert...

Într-o zi, cînd Jean Roussel ieșea împreună cu Aleksandr Vasilievici Zubov din tutungeria Reinhard unde cumpăraseră țigări de foi, un uragan trecu prin fața ochilor lor: pompierii! În fruntea formației galopa un lungan pe cap cu ceva din aramă, înarmat cu un bici cu curea lungă. Cu obrajii umflați, cu ochi ce-ți inspirau frică, suna din trompetă. La apropierea lui, vehiculele se dădeau la o parte, pietonii fugeau în dezordine. În spatele lui, alunecau nebunește sănii roșii, pline de căști, de scări și de securi. Totul se zguduia, țiuia, strălucea... Imaginea dispărea într-o clipită. Trecătorii priveau cerul și discutau zgomotos între ei.

– Focul a izbucnit în cartierul Miasnițkaia, spuse Aleksandr Vasilievici.

– De unde știți? – întrebă Jean Roussel.

– Pentru că pe turnul de supraveghere al pompierilor au fost înălțate trei baloane albe. E numărul cartierului Miasnițkaia. Pentru Gorodskaia se înalță un balon, pentru Piatnițkaia, patru... Uitați-vă...

Într-adevăr, deasupra acoperișurilor, se profila turnul cazărmii Tverskaia, cu trei baloane în vîrful lui.

---

* Băutură caldă preparată din apă, miere și mirodenii. *(N.t.)*

– În amurg, reluă Aleksandr Vasilievici, baloanele sînt înlocuite cu lanterne. Zi și noapte, în vîrful turnului, se plimbă un paznic. Cum vede fum în depărtare, dă alarma trăgînd clopotul și înalță numărul de baloane sau de lanterne care corespunde numărului cartierului unde s-a declanșat sinistrul. Dacă incendiul este foarte puternic, la semnalul obișnuit se mai adaugă un drapel roșu sau o lanternă roșie. Atunci sînt mobilizate toate cazărmile de pompieri... Uite, pot să vă spun că pompierii care au trecut prin fața noastră veneau de la cazarma Tverskaia.

– Cum i-ați recunoscut?

– După culoarea cailor. Fiecare cazarmă are culoarea ei. Caii de la cazarma Tverskaia sînt bălțați, cei de la cazarma Arbatkaia sînt murgi, cei de la cazarma Iakimanskaia sînt cenușii-rotat, de la cazarma Stretinskaia sînt alb-roșcați, cu cozile și coamele albe... Moscoviții sînt foarte mîndri de pompierii lor...

Tot vorbind, au dat colțul, apucînd-o pe o stradă transversală și Jean Roussel observă că în acel loc drumul și trotuarul erau acoperite cu paie proaspete.

– Din pricină că în această casă se află un bolnav, spuse Aleksandr Vasilievici. Portarul a pus paie ca să înăbușe zgomotele. Între noi fie zis, ar fi putut să n-o facă, deoarece zăpada atenuează orice zgomot! Dar ce vreți? La noi, așa-i obiceiul. Cînd a născut fata mea, și eu am pus să se aștearnă paie! A! Cîtă dreptate ați avut să veniți iarna la Moscova, scumpe Ivan Gastonovici! E cea mai bună perioadă ca să vezi orașul!

Aleksandr Vasilievici s-a întrerupt ca să-i arate cu degetul un cîrd de păsări care întunecau cerul. Soseau din toate colțurile orizontului, în cete negre și croncănitoare.

– Ce se întîmplă? – întrebă Jean Roussel.

– Sînt ciorile care se întorc acasă.

– Acasă?

– Da, locuiesc pe turnurile, acoperișurile și cupolele Kremlinului. În cinci minute, toate vor fi în culcușurile lor. Cînd dispare soarele, păsările merg la culcare și omul civilizat începe să trăiască. Nu cunoașteți încă nopțile

moscovite, Ivan Gastonovici. Am să încep să vă fac educația. În seara asta mergem la Circul Salomonski, mîine – la Teatrul Mare, poimîine – la Teatrul de Artă peste trei zile – la Teatrul Korș, după aceea – la Teatrul Mic...

Cu căciula de lutru pusă provocator pe o ureche, cu bărbia îngropată în gulerul de blană al paltonului, Aleksandr Vasilievici lăsa, de mulțumire, vorbele să-i curgă.

CAPITOLUL IV

SPECTACOLE ȘI DINEURI

TEATRUL MARE ȘI TEATRUL DE ARTĂ DIN MOSCOVA – DIFERITE CATEGORII DE VIZITII – CLUBUL NEGUSTORILOR – UN DINEU LA RESTAURANTUL „STRELNIA" – CÎNTECE ȚIGĂNEȘTI

Pe lîngă Teatrul Mare din Moscova, Opera din Paris nu era decît un mic loc încîntător. Fastul rusesc izbucnea din dimensiunile gigantice ale edificiului. Cînd a coborît din sanie pentru a se îndrepta către solemnele coloane de la intrare, acoperite de chiciură și luminate de globurile de un alb lăptos ale lampadarelor, Jean Roussel a avut impresia că țarul însuși îl va întîmpina la intrare. Săniile trăgeau pe rînd în fața peristilului. Jandarmii își strigau ordinele cu o voce răgușită. Vizitii înjurau trăgînd de hățuri. Nori de aburi urcau din crupa cailor. La lumina tremurată a lanternelor de la sănii, valeții se agitau, ajutînd să coboare vreun general cu favoriți albi sau vreo femeie tînără, pudrată cu zăpadă, care rîdea scuturîndu-și haina. Vestibulul, puternic luminat, zumzăia ca un stup în soare. Capete pleșuve, diademe, umeri goi, fracuri întunecate, uniforme acoperite cu decorații, o întreagă lume strălucitoare, scînteietoare se mișca de jur împrejur, pălăvrăgea și se scurgea încet către ușa mare de sticlă care dădea în sală. Tatiana Sergheevna și fiica ei, în rochii de seară, schimbau saluturi afectuoase cu prietenele lor. Era o seară de balet. Toți abonații se aflau acolo. Spectacolul începea la ora opt. Aleksandr Vasilievici, ca moscovit de vază, își avea loja lui, închiriată pentru tot sezonul.

Un plasator în uniformă roșie și aurie, cu vulturii negri imperiali pe ea, o luă înaintea familiei Zubov și a invitatului

lor pe un lung coridor convex, împodobit cu ghirlande și medalioane, împinse o ușă și se dădu respectuos la o parte cînd doamnele intrară într-un fel de cutie de bijuterii tapetată cu stofă purpurie. Tatiana Sergheevna și Elena și-au aranjat părul în fața oglinzii din mica încăpere ce preceda loja, înainte de a se așeza în primele locuri din lojă. Lornietele lor s-au îndreptat imediat către parter. Fiecare chip din sală și din loji le era cunoscut. Își agitau evantaiele și comentau cu voce joasă îmbrăcămintea și pieptănăturile celorlalte femei. În picioare, în spatele lor, Jean Roussel examina cuprins de o ușoară amețeală etajele pîntecoase ale balcoanelor, nobilele lor arabescuri, marginile de catifea pe care erau așezate cutii cu bomboane, programe, un cot gol, niște degete care frămîntau o batistă. Jos ca și sus, fețele se întorceau în toate părțile, zîmbetele se plimbau de la un șir la altul. Deasupra acestei genune, plutea un enorm candelabru de cristal. Așezată exact în fața scenei, loja imperială era goală, dar lambrechinurile, blazoanele, vulturul bicefal atestau omniprezența lui Nicolae al II-lea. Toată această bogăție îi dădea lui Jean Roussel o senzație copleșitoare. Nu se mai mira că o lojă la Teatrul Mare costa pînă la cincisprezece ruble, adică, cel puțin, patruzeci de franci-aur, dar nu înțelegea cum la Moscova se găsea atîta lume care să-și ofere luxul unei asemenea distracții. În fosa orchestrei, plină de instrumentiști în frac, plastroanele albe se aplecau asupra partiturilor albe. Viori, oboaie, clarinete se pregăteau discret pentru concert. Aleksandr Vasilievi îi explică lui Jean Roussel subiectul baletului pe care aveau să-l vadă în cîteva minute. Sala se întunecă, dirijorul apăru ca din pămînt, bătu cu arcușul de marginea pupitrului și o muzică suavă urcă spre cortina stacojie, luminată de focurile rampei.

Jean Roussel nu era un mare amator de balet. Totuși, admiră evoluția aeriană a dansatoarelor, dimensiunile impunătoare ale scenei și decorul rustic în care acestea se mișcau. În antract, Aleksandr Vasilievici comandă șampanie și ciocolată în salonașul ce ținea de lojă. Cu paharul în mână, îi spuse lui Roussel că rușii erau pasionați de dans și că rivalitatea dintre Moscova și Sankt-Petersburg căpăta, în

acest domeniu, aspectul unui război declarat. La Sankt-Petersburg, prevala opinia că artiștii din Moscova sacrificau tradiția de dragul unor efecte facile, în timp ce la Moscova se reproșa artiștilor din Sankt-Petersburg faptul că împing prea departe tehnica în detrimentul dezinvolturii și al sentimentului. Fiecare dintre aceste două orașe avea o școală de dans, aflată sub patronajul împăratului. Elevele acestor ilustre școli primeau, desigur, o instrucție generală, dar cea mai mare parte a timpului lor era destinată studiilor coregrafice. Slujitoare ale unui cult care le absorbea total, ignorau complet evenimentele care se desfășurau în afara zidurilor instituției, purtau rochii făcute după modele învechite, dormeau, mîncau, munceau, visau împreună și se îngrămădeau, cu prilejul rarelor ieșiri în oraș, în trăsuri mari cu ferestrele acoperite, pentru ca nici un om să nu le vadă chipul în timpul drumului de la școală la teatru. După examenul final, deveneau adevărate roabe ale dansului, cu un salariu de 600 de ruble pe an pentru debutante și de 720 de ruble pe an pentru soliste. Pentru ele începea atunci o viață strălucitoare, amețitoare, o viață de omagii, de intrigi, de succese, de decepții. Adorația pentru balerine era atît de puternică în Rusia, încît puține erau acelea care nu aveau un protector bogat. Se șoptea chiar că anumiți membri ai familiei imperiale dădeau exemplul în această privință. Dar, lăsînd la o parte orice considerație sentimentală, amatorii de balet constituiau un public cunoscător, exigent și extrem de dogmatic. Toți cunoșteau baletele pe dinafară, urmăreau evoluția dansatoarelor, se indignau la cea mai mică deviere de la legile stabilite, așteptau cu înfrigurare clipa cînd idolul lor se va lansa într-un pas dificil și urmăreau pașii „fouettés" cu o strîngere de inimă... Ar fi trebuit să aibă loc un cataclism, să fie atinși de o boală mortală ca ei să scape o reprezentație de gală. Cînd Matilda Kșesinskaia a venit să danseze la Moscova, primele rînduri de la parterul Teatrului Marinski din Sankt-Petersburg au rămas goale. Adoratorii „incomparabilei" o urmaseră în călătoria ei.[1]

---

[1] Amintirile lui Karsavina: *Baletele ruse.*

Astfel edificat, Jean Roussel a urmărit în continuare spectacolul cu un interes sporit. Avîntul tutuurilor vaporoase îi fermeca privirile într-atît, încît dădea din cap fără să-și dea seama. Cînd a căzut cortina după ultima apariție a solistei, în picioare între două coșuri cu trandafiri și trimițînd sărutări mulțimii, nu mai avea nici o îndoială că amintirea acestei reprezentații va rămîne pentru totdeauna întipărită în memoria sa.

Spectatorii se îndreptau spre ieșire. Zăpada se învîrtejea între coloanele înalte și albe. Comisionarii strigau din răsputeri după sănii. Felinarele cupeurilor se legănau în noapte. În mijlocul pieței, cîțiva vizitii, așteptîndu-și stăpînii, se mai încălzeu încă la focurile mari aprinse în chioșcuri cu acoperiș de tablă.

*

În seara următoare, Aleksandr Vasilievici și soția lui s-au hotărît să-l ducă pe Jean Roussel la Teatrul de Artă din Moscova. Acest teatru, întemeiat recent de Stanislavski și Nemirovici-Dancenko, cu sprijinul negustorului rus Sava Morozov, era considerat a fi revoluționat concepțiile estetice din toate țările și din toate timpurile. Ca o reacție împotriva stilului declamatoriu și decorurilor din carton, noua trupă voia să recreeze viața pe scenă. Stanislavski cerea de la partenerii săi un devotament total, o răbdare neobosită și dorința de a se purifica prin muncă. Trupa repeta timp de luni întregi, la țară, iar dacă vreun actor se dovedea a avea o moralitate îndoielnică, maestrul nu ezita să-l concedieze, oricît de mare ar fi fost talentul său, pentru a păstra liniștea spiritului camarazilor lui. Cele mai mici detalii ale spectacolului erau considerate cu o grijă fanatică față de adevăr. În piesele istorice, costumele erau copiate cu precizie după cele de epocă. Actorii le purtau cu mult înainte de prima reprezentație ca să le uzeze, să le facă să se dea după trupurile lor și să se simtă în ele tot atît de bine ca și în propriile lor veșminte. În scenele în aer liber, copacii pictați erau înlocuiți cu pomi adevărați; în scenele de interior, camerele aveau pereți adevărați, un tavan adevărat, mobile adevărate, lămpi adevărate; la masă se serveau pui adevărați, din ceainice

curgea ceai adevărat, în cămin ardea un foc adevărat. Totul era conceput pentru ca publicul să nu aibă impresia că asistă la o reprezentație teatrală, ci că surprinde, printr-o înșelătorie, viața intimă a personajelor. Exigent față de actori, Stanislavski era tot atît de exigent și față de spectatori. Aceștia trebuiau să intre „cu reculegere" în teatru. Ușile se închideau la orele opt fix, iar întîrziații erau respinși fără milă. Ca să evite o asemenea neplăcere, Zubovii și invitatul lor au cinat în grabă și într-un mod anormal de frugal. „O să ne scoatem pîrleala după spectacol, la restaurantul *Strelnia*", spuse Aleksandr Vasilievici, sculîndu-se de la masă cu gura plină.

Sosiră la teatru cu zece minute înainte de ridicarea cortinei. Ce contrast față de decorația somptuoasă de la Teatrul Mare! Aici, nuanțele și liniile erau în mod voit simple. O singură țesătură gri acoperea pereții și fotoliile de orchestră. Cortina era și ea gri, cu desenul unui pescăruș alb prins între faldurile ei.

– Asta-i din pricină că primul mare succes al Teatrului de Artă a fost *Pescărușul* lui Cehov, spuse Aleksandr Vasilievici cu voce joasă. Obișnuita lui exuberanță lăsase loc unui soi de timiditate. De altfel, tot publicul era recules ca în interiorul unui templu.

– Și asta nu-i nimic, reluă Aleksandr Vasilievici. Veți fi uimit de liniștea care va domni de cum se va ridica cortina. Această liniște este indispensabilă pentru ca spectatorul să perceapă cele mai mici zgomote din scenă stabilite de Stanislavski: vuietul vîntului, clipocitul ploii, tropotul copitelor, tic-tacul ceasornicelor, țîrîitul greierilor... Cehov a luat ușor în derîdere această manie a lui Stanislavski spunînd, chiar de față cu el, unui prieten: „Am să scriu o piesă nouă care are să înceapă astfel: «Ce vreme frumoasă! Ce liniște! Nu se aud nici păsări, nici cîini, nici cuci, nici bufnițe, nici privighetori, nici ceasuri, nici clopoței, nici măcar un greier...»" Gluma a făcut ocolul Moscovei...

Încetă să vorbească și-și opri respirația. În sală nu mai era nici un fotoliu liber. Lumina scădea. Ușile se închideau ermetic, ca acelea ale unui seif. Cortina tremură, se deschise

încetișor. Fără să-și părăsească locul, Jean Roussel se trezi proiectat pe neașteptate într-un zgomotos ospăț de boieri. Servitorii aduceau tăvi uriașe încărcate cu gîște, porci, fructe, legume așezate în piramide. Alții rostogoleau butoaie cu vin. Și această mulțime pestriță reda însăși agitația vieții. Se juca *Țarul Fiodor,* de Alexei Tolstoi.

Deși nu înțelegea un singur cuvînt din replicile care se schimbau pe scenă, Jean Roussel a urmărit spectacolul cu entuziasm. Fiecare antract însemna pentru el un timp pierdut, pe care nu-l putea umple flecăreala prietenilor săi.

– Ăsta-i adevăratul teatru! – murmura el. Parizienii noștri ar trebui să ia exemplu. Dacă aș putea să-i aduc aici, să le arăt...

La sfîrșitul reprezentației, s-a lăsat purtat de mulțime spre ușă într-o stare de semiconștiență.

Ca să meargă la restaurantul *Strelnia,* Aleksandr Vasilievici comandase o troică la Eșcikin[1], cel care închiria vehicule. O conducea chiar fiul patronului. Încotoșmănat în șuba sa, nici nu putea să coboare ca să-și salute clienții. Caii pufăiau, jucau pe loc. Aleksandr Vasilievici, soția sa și Jean Roussel s-au instalat pe băncile moi și s-au înfofolit pînă la piept în păturile de lînă și în blănurile de urs.

Tînărul Eșcikin dădu bice cailor. Clopoțeii se auzeau înfundat. Pe strada Tverskaia, fulgi de nea ca acele îți biciuiau chipul. Pe trotuarele albe nici măcar umbra vreunui trecător. Cîteva ferestre luminate și aburite. Siluete în contre-jour în lumina difuză a unei lustre. O gheretă în dungi la poarta unui palat. Cascheta cu pană a jandarmului. Săniile se luau la întrecere, cu încărcătura lor de cheflii, ghemuiți în blănuri. Un vizitiu cînta cît îl ținea gura. Un altul zbiera:

– Hei!... *Grabiat!*

– Ce strigă? – întrebă Jean Roussel.

– Strigă: „Ne pradă!“, răspunse Aleksandr Vasilievici.

– Dar de ce?

---

[1] Împreună cu Uharski, Eșcikin era unul dintre cei mai buni din breaslă.

– E un vechi strigăt al vizitiilor din Moscova, datînd din vremea cînd drumurile nu erau sigure... Pericolul a trecut, strigătul a rămas...[1]

După bariera Tverskaia, toate atelajele au prins viteză. O sanie, la care era înhămat un singur cal, prinse din urmă troica lui Eșcikin.

– Ăsta-i Gusev, cel mai bun *lihaci* din Moscova, spuse Aleksandr Vasilievici.

– Cel mai bun, ce? – întrebă Jean Roussel, luînd o gură de aer înghețat.

– Cel mai bun *lihaci*. Acești *lihaci* formează aristocrația vizitiilor ruși. Animalele lor sînt jumătate pur sînge, cai de curse reformați, pentru care plătesc foarte scump. Nimeni nu poate rivaliza cu ei în viteză. Cei mai faimoși dintre *lihaci* sînt Gusev și Spițîn. De altfel, prețurile lor sînt foarte ridicate. Dar Gusev mai are un atù. Are o voce admirabilă și cîntă pe tot parcursul drumului. Adesea chiar, după ce și-a dus clienții la *Strelnia* sau la *Iar*, aceștia îl cheamă în separeul lor ca să-l asculte în continuare.

Deocamdată, Gusev nu cînta ci striga cu un glas tunător:

– Bereghis!... Kuda iediș?... Gusev pravit!...

– Spune: „Ferește!... Unde te duci?... Trece Gusev!" – preciză Aleksandr Vasilievici.

Și-l înghionti pe vizitiu să-i facă loc.

Ascultător, tînărul Eșcikin trase spre dreapta și Gusev îl depăși ca o furtună. În sania lui era un ofițer.

– În general, ofițerii n-au voie să folosească vehicule de închiriat obișnuite, reluă Aleksandr Vasilievici. Iau întotdeauna fie *lihaci* fie *semi-lihaci*, dar niciodată o săniuță amărîtă cu un cal costeliv și un vizitiu în zdrențe; acestuia îi spunem *Vanka, Vanka* fiind diminutivul lui Ivan, să-mi fie cu iertare, stimate Ivan Gastonovici. Uitați, un alt tip de atelaj, *golubki*, cu un cal care conduce și un altul legat de hamul acestuia cu o curea. Sînt atelaje rapide și încîntătoare... Multe dintre acestea se văd la ușa Clubului negustorilor, cînd sînt marile dineuri de marți...

---

[1] Cf. Guiliarovsky, *Moscou et les Moscovites*.

– Ah! Dineurile de marți! – suspină Tatiana Sergheevna. Soțul meu se întoarce întotdeauna la ore imposibile, cu ochii arși de fum și capul greu...

– Trebuie să mă duc acolo din cînd în cînd, îngerașule, spuse Aleksandr Vasilievici. Pentru afaceri este foarte interesant. Întîlnesc oameni importanți, influenți... Fiecare cap de acolo valorează o avere. Unul face afaceri cu fier vechi, altul cu pînzeturi, un altul e în comerțul cu uleiuri sau vinde traverse pentru căile ferate. Rublele ies singure din buzunare. Și ce mese! Numai cînd mă gîndesc îmi lasă gura apă! Nicăieri, dragă Ivan Gastonovici, n-o să mîncați purcei de lapte mai buni decît la Clubul negustorilor. Vin direct din crescătoria lui Testov, care-i hrănește în cotețe unde abia-și pot mișca labele. O altă specialitate nemaipomenită este acel *kulibiak* cu douăsprezece straturi, fiecare strat avînd o umplutură diferită: carne, pește, ciuperci, pui, vînat și mai știu eu ce... Dar șampania, dar lichiorurile de fructe!... Nikolai Agafonovici, economul clubului, este specialist în lichiorurile din fructe... În timpul meselor, cîntă orchestra lui Stepan Riabov. Coruri țigănești, ungurești și rusești cîntă pe rînd...

– Da, spuse Tatiana Sergheevna, și după aceea domnii aceștia le invită pe cîntărețe la mesele lor!

– Dar fără vreo intenție rea! – spuse Aleksandr Vasilievici. Ce vreți? Negustorul rus este un meloman! Mai ales cînd este celibatar, iar afacerile îi merg bine. Corurile sînt ale restaurantelor *Iar* sau *Strelnia*. Fete drăguțe. În ce privește corul rus, Anna Zaharovna, directoarea, recomandă pe cutare fată cutărui client. Cunoaște gusturile fiecăruia. Dar, evident, soliste ca violenta Polea sau frumoasa Aleksandra Nikolaevna nu fac decît cum vor ele. În general, negustorii moscoviți preferă coristele ruse, mai tandre decît țigăncile și mai prietenoase decît unguroaicele, a căror vorbă încîlcită te descumpănește! De altfel „răpirea Sabinelor", cum spunem noi, este cu severitate interzisă în interiorul clubului. Toate corurile, după ce au cîntat și au mîncat, trebuie să se reîntoarcă la *Iar* sau la *Strelnia*. Adoratorii lor le urmează cu sania. Vor aștepta ca ele să-și termine treaba ca să poată să se

bucure de ele. Le veți vedea îndată, la restaurant, pe aceste încîntătoare profesioniste! Și dacă inima vă dă ghes...

Jean Roussel nu răspunse. Nu-l prea interesa perspectiva unor desfătări muzicale și amoroase. Fără s-o mărturisească, regreta că Elena nu putuse să-și însoțească părinții la *Strelnia*. Dar ar fi fost necuviincios ca o tînără să apară într-un loc unde femei de moravuri ușoare se dădeau în spectacol.

La marginea drumului, copacii din parcul Petrovski își înclinau crengile ca o horbotă albă. Troica zbura prin dantele de frig. Alte troici îi veneau pe urme. În noapte, clinchetul clopoțeilor se amesteca cu zvon de cîntece și de rîs. Foarte departe, scînteiau lumini de sărbătoare.

– Am sosit! – anunță Aleksandr Vasilievici.

Din tenebrele înzăpezite apăru un uriaș bloc de gheață, luminat din interior. Acoperișul și zidurile restaurantului erau din sticlă. Alături, se afla un *traktir* pentru vizitii și un grajd pentru cai. Sania încetini, se opri. Un portar cu galoane se avîntă spre oaspeți, îi ajută să coboare, le scutură zăpada de pe haine cu o măturică. La intrare, alți valeți îi eliberară de blănuri, de galoși și de cizme. Ieșind din noaptea polară, Jean Roussel se trezi într-o sală imensă, supraîncălzită, luminată, în care plutea mirosul pătrunzător de icre negre și de sosuri fine. Prosperă în toiul iernii, o floră tropicală crescuse printre meseni. Palmieri cu trunchiuri solzoase și păroase urcau pînă în tavanul serei. Pe margini, grote artificiale țineau între fălcile lor de piatră măsuțe albe înconjurate de chipuri trandafirii. Apa susura în bazine, cădea apoi în cascade de-a lungul unor stînci. Pe o estradă cînta o orchestră ungurească.

Un ober alergă spre Aleksandr Vasilievici, îl salută cu toată deferența datorată unui obișnuit al casei de seamă și îi însoți pe noii veniți pînă la locurile care le fuseseră rezervate. Încă amețit de cursa în sanie, Jean Roussel privea cu stupefacție această mulțime de oameni cu chipuri voioase și zgomotoși. Aleksandr Vasilievici îi arătă un personaj greoi și bărbos, negustor de felul său: într-o zi de mare voioșie, plătise o sumă exorbitantă pentru ca unul din palmierii din sală, care, zicea el, îl împiedica să vadă orchestra, să fie tăiat.

Doi chelneri duceau cu politețe de braț un bărbat în frac, băut bine: aveau să-l răcorească și să-l aducă într-o stare rezonabilă la toaletă. Țigănci cu șaluri pestrițe și șiraguri de bănuți sclipitori stăteau, ici și colo, printre clienți. Erau „frumoasele" despre care vorbise Aleksandr Vasilievici. În vremea aceasta, pe estradă, niște micuțe unguroaice, foarte tinere și foarte frumoase, îmbrăcate cu veste cu brandenburguri și încălțate cu cizme moi, cîntau fără convingere un potpuriu dintr-o operetă vieneză. Violonista, pianista și flautista aveau cîte un adorator care aștepta cu nerăbdare, singur la masă, sfîrșitul programului.

Abia se așezară, că Aleksandr Vasilievici hotărî că era mai bine într-un separeu, așa că, din nou, oberul și chelnerii se agitară cu o politețe excesivă. Separeul dădea, printr-o ușă mare de sticlă, în sala comună. Ca mobilier: o masă, cîteva scaune, o canapea și un pian pe care era aruncat un șal cu franjuri. Bineînțeles, de la început, s-a servit șampanie „cu ace". Icre negre proaspete, ficat cu vin de Madera, cegă, potîrnichi cu smîntînă... La desert, Aleksandr Vasilievici a convocat un grup de cîntăreți ruși cu balalaicile lor. După cele cinci cîntece reglementare, au cedat locul unui cor țigănesc. Fete cu figuri întunecate de sălbăticiuni s-au insinuat în separeu. Aleksandr Vasilievici le cunoștea pe toate. Așa cum i-a explicat el lui Jean Roussel, nu erau niște țigănci obișnuite, ci femei cu mare talent, adulate de înalta societate moscovită și care, în majoritatea lor, adunaseră averi datorită bacșișurilor princiare oferite de admiratorii lor. Bijuteriile erau autentice, aventurile numeroase.

– Un rus adevărat, spuse Aleksandr Vasilievici, nu se uită la bani cînd e vorba să asculte cîntece țigănești. Ele îi provoacă pe rînd melancolie și veselie. Îl fac să nu mai fie el însuși. Și asta-i foarte important. Un bărbat care nu știe, din cînd în cînd, să-și iasă din sine, este tot atît de plîns, precum un deținut în celula sa.

În spatele cîntărețelor se aflau trei muzicanți îmbrăcați în cămăși roșii, cu mînecile crăpate și azvîrlite pe spate. Solista, o femeie coaptă, cu ochi negri și pometi proeminenți, puse un pahar cu șampanie pe o farfurie întoarsă, se îndreptă

spre Tatiana Sergheevna și începu un cîntec de pahar. Jean Roussel fu surprins văzînd-o pe respectabila Tatiana Sergheevna golind cupa dintr-o înghițitură.

– Nu cumva e rîndul meu acum? – se gîndi el cu teamă. Intuise bine. Pus de Aleksandr Vasilievici, corul îl rugă pe „Ivan Gastonovici" să se execute. Acesta înghiți un pahar de șampanie plin ochi. Un strigăt de bucurie salută performanța. Ritualul se repetă cu Aleksandr Vasilievici, care, cu mustața zbîrlită, ochii strălucitori, nu-și mai încăpea în piele de mulțumire. După care, solista cîntă cu o voce răgușită o melopee care aduse lacrimile în ochii lui Jean Roussel. El însuși nu știa de unde îi vine această dorință de a fi trist. Cu cît îi asculta mai mult pe țigani, cu atît avea chef să bea, ca pentru a-și pregăti întreaga ființă pentru o revelație minunată. Sticlele de șampanie se succedau pe masă. Pentru cor și pentru convivi. Deodată, Jean Roussel simți că-i beat, dar o beție infinit de nobilă și poetică. Aleksandr Vasilievici și Tatiana Sergheevna erau fratele și sora lui. Nu mai voia să-i părăsească. O să trăiască cu ei, pînă la sfîrșitul vieții, în fundul unei izbe, în stepă. Bănuții strălucitori ai cîntărețelor îl fascinau. Bătea măsura cu mîinile și nu mai auzea ce-i spunea vecinul lui.

Cum de s-a trezit, către orele trei de dimineață, în plin întuneric, într-un peisaj înzăpezit era un lucru cu totul de neînțeles pentru el. O troică îl ducea împreună cu prietenii săi. După cîte a înțeles, nu te puteai întoarce acasă fără să mănînci o omletă într-un han din împrejurimi.

CAPITOLUL V

BĂI DE ABURI, TRAKTIR-*URI ȘI AZILURI DE NOAPTE*

BĂILE DE ABURI RUSEȘTI: RECRUTAREA BĂIAȘILOR ȘI MUNCA LOR – VIAȚA ÎN TRAKTIR – PLEAVA SOCIETĂȚII MOSCOVITE: PIAȚA HITROV, AZILURILE DE NOAPTE, CUIBURILE DE HOȚI, DE CRIMINALI ȘI DE CERȘETORI

Jean Roussel citise în *Baedeker* că un turist conștiincios trebuia să viziteze băile de aburi rusești. Unele erau luxoase, cu cabine separate, de trei sau patru ruble intrarea, altele, pentru oamenii de rînd, de la cinci copeici de persoană, unde nu exista decît o sală comună pentru bărbați și o alta pentru femei. De îndată ce și-a destăinuit intenția lui Aleksandr Vasilievici, acesta i-a propus să-l ducă într-un local de prima mînă. Au luat o „cabină separată" pentru amîndoi, ceea ce l-a făcut pe Jean Roussel să se simtă stînjenit, deoarece nu știa că va trebui să se dezbrace în fața gazdei sale. Imediat ce intrară în cămăruță, Aleksandr Vasilievici se și dezbrăcă gol-goluț, cu o plăcere evidentă. Rîdea și-și dădea palme peste pîntece. Crucea de botez îi strălucea între sînii moi.

Simplitatea robustă a acestei atitudini îl încurajă pe Jean Roussel să se dezbrace și el. Abia își scosese cămașa, cînd doi zdrahoni pătrunseră în cabină, încordîndu-și mușchii. Erau băiașii pe care Aleksandr Vasilievici îi angajase la intrare. Ținuta lor era foarte sumară: un pantalon de pînză, strîns în talie, și o grămadă de mușchi pe deasupra. Neîncrederea lui Jean Roussel spori. Trecură în camera alăturată, pavată cu dale, supraîncălzită, plină de aburi, unde persista un ușor miros de carne umedă. Într-o clipită, clienții deveniră lut de modelat pe o masă de marmură albă.

Băiașul lui Jean Roussel îl stropi din cap pînă la picioare cu apă fierbinte, îl săpuni bine cu o pînză aspră și îi frecă cu putere urechile, gîtul, brațele, întreaga anatomie a victimei. Lîngă el, Aleksandr Vasilievici gemea sub eforturile depuse de celălalt energumen, care avea capul ras și o bucată de pînză pe pieptu-i păros. Întors, răsucit, așezat cu forța, întins pe burtă, frămîntat, tras, masat, scărpinat, spălat, Jean Roussel n-avu timp să-și vină în fire-că și fu împins, dincolo de o ușiță, într-un nor sufocant de aburi. Nu departe de el, cufundat în aceeași nebuloasă, Aleksandr Vasilievici își biciuia cu furie trupul cu o măturică din nuieluțe ca să-și activeze circulația sîngelui. Chipul lui roșu, lucind de transpirație, se legăna în emanațiile funinginoase ale sobei. Se bătea, se pedepsea, plătea cu încîntare greșeala de a fi un om cu epidermă murdară.

– Încercați și dumneavoastră, Ivan Gastonovici, e minunat! – spunea gîfîind.

Gata să-și dea sufletul, Ivan Gastonovici a refuzat. Cînd n-a mai fost decît o bucată de carne opărită, fără viață, un duș rece i s-a abătut asupra umerilor. Se trezi în vestiar cu un pedicurist așezat în fața lui pe un taburet. Aleksandr Vasilievici, lungit pe o banchetă, își aprinse o țigară de foi și savura, cu ochii întredeschiși, voluptatea de a fi curat ca o copeică nouă.

– Niciodată n-o să vă spălați într-o cadă atît de bine ca în băile noastre de aburi, porii se deschid, carnea respiră, cea mai mică murdărie este înlăturată. Credeți-mă, faptul de a avea o baie modernă nu împiedică pe nimeni, în Rusia, să se ducă să transpire, zdravăn frămîntat de mîinile specialiștilor. Oamenii din popor se duc la baia de aburi în fiecare sîmbătă. Pentru ei, e o sărbătoare. Cei din înalta societate, merg într-o cabină separată, ca noi. Lîncezești, lenevești, pălăvrăgești... Băile de aburi cele mai cunoscute din Moscova sînt cele ale lui Sandunovski. Dar, în oraș sînt mai bine de o sută. Băile Țentralnaia, băile Poltavskaia... Am să vă arăt cîteva dintre ele...

Se ținu de cuvînt. Timp de opt zile, Jean Roussel a vizitat împreună cu el diverse băi: unele aveau un aspect foarte

modest, altele erau de un lux stupefiant. La capătul acestei anchete, viața băiașilor, sau *banșciki,* n-a mai avut nici un secret pentru el. Aleksandr Vasilievici i-a explicat că personalul din fiecare baie publică provenea din aceeași comună sau din aceeași regiune. Ucenicia începea de la o vîrstă foarte fragedă.

Un băiaș „ajuns" se întoarce în satul natal ca să petreacă cîteva zile de odihnă. Imediat, este înconjurat de cei apropiați care-i admiră cizmele noi, șapca cu vizieră lăcuită, ceasul pe care-l poartă în jurul gîtului și care coboară pînă pe burtă la capătul unui lanț lung. Părinții care au un fiu de zece sau doisprezece ani de dat la muncă îl roagă pe bogatul orășean să-l ia cu el cînd se va întoarce la oraș. Puștiul va învăța acolo meserie printre oameni care nu-i vor fi chiar niște străini. Băiașul acceptă. Băiatului i se scoate un pașaport (*pasport**), trișînd în privința vîrstei. Într-adevăr, legea interzice folosirea copiilor sub doisprezece ani în orice fel de meserie și a celor sub cincisprezece ani în meserii dăunătoare sănătății. Bineînțeles, trebuie să dai un bacșiș funcționarului care va adăuga cîțiva ani în document. Puștiul abia știe să citească, dar a învățat să se semneze. I se dă o pereche de *lapti,* un fel de încălțări împletite din funii de cînepă, puțină lenjerie, o haină veche, și iată-l plecat să muncească, să facă avere.

La baia publică unde ajunge complet aiurit, i se taie părul, este curățat și învățat cum să facă temenele în fața clienților importanți. În zilele în care băile de aburi sînt închise, adică luni și marți, face cumpărături pentru patron, curăță sălile cu apă din belșug, îi ajută pe cei mai în vîrstă să pună cvas în sticle; în celelalte zile pregătește măturicile din nuielușe, al căror consum este uriaș. În băile importante, se distribuie, în ajunul sărbătorilor, aproape trei mii de asemenea măturici care-și pierd tăria și se rup repede în mîinile celor care se biciuiesc cu ele. Soldații, care vin de la cazărmile lor în grupuri mari, au dreptul la o singură

* Act de identitate în Rusia, permițînd deplasarea dintr-un oraș în altul, dintr-o regiune în alta. (*N.t.*)

măturică pentru zece oameni. Copacii din pădurile din preajma orașului furnizează nuielușele subțiri și suple. Sînt transportate acolo cu lungi șiruri de căruțe. Cît despre lemnele de foc, acestea coboară cu pluta pe rîul Moscova, de la Mojaisk.

Baia publică este întotdeauna compusă dintr-un vestiar, o sală de săpunit și baia de aburi propriu-zisă. Sala de săpunit este încălzită cu o sobă olandeză, sala de aburi – cu o sobă din piatră sau din fontă pe care un slujbaș aruncă găleți de apă ca să provoace aburi. Temperatura urcă pînă la 60 de grade Réaumur. În acest abur mirositor, bărbații țopăie, se biciuiesc, se stropesc unii pe alții, de-a lungul unei întregi zile. Aceeași activitate domnește și în secția pentru femei. Adevărații pasionați urcă pe trepte ca să transpire mai mult, deoarece căldura este mai mare spre tavan decît la podea.

În această vreme, puștiul nostru, gol pînă la brîu, cu un șorț în jurul șoldurilor, face fără încetare cîrpe din pînză de sac. De la cinci dimineața și pînă la miezul nopții, se sufocă de căldură. Scatoalcele plouă peste el. Meseria îi intră cu opinteli în tărtăcuță și în șale. Uneori, de la înălțimea unui personaj trandafiriu și umed, cu barbă lucitoare, îi cade în mînă un mic bacșiș. Are cincisprezece, șaisprezece ani: a învățat să taie unghiile de la picioare, să scoată bătăturile. La șaptesprezece ani nu mai este considerat ucenic ci băiaș. Cîștigul crește o dată cu știința. E vremea să se gîndească la căsătorie. Dar, nu e de însurat fără un costum de haine, un cojoc și o pereche de cizme. Cojocul și costumul vor fi comandate la Ivan Pavlov care locuiește în fundul unei curți, în cartierul Maroseika. Băiașii nu cunosc alt croitor în afara lui, iar el nu are alți clienți în afara băiașilor. Plata se va face în două rînduri, prima jumătate la Paști și a doua la Crăciun. De la Ivan Pavlov se merge la Piotr Kirsanîci care locuiește în cartierul Karetnaia și care, și el, nu lucrează decît pentru personalul de la băile de aburi. După ce a luat măsura, Piotr Kirsanîci întreabă:

– Cizmele le vrei cu scîrț sau fără?

– Cu! – răspunde voinicul.

Are dreptate, căci oricine știe că niște cizme noi trebuie să scîrțîie cînd mergi, ca trecătorii să le remarce și să le invidieze. Îmbrăcat, încălțat, se duce în sat și-și alege o nevastă. Tînăra pereche se întoarce la Moscova și se stabilește lîngă baia de aburi. Nu se părăsește o meserie atît de bună. Cu vremea, omul nostru capătă importanță. Are clienții lui. Unora îndrăznește chiar să le facă masaje. Faima sa sporește. Își cumpără un ceas. Și, într-o bună zi, cum se află în vizită la familie, în satul lui, o vecină i-l aduce pe fiul ei, un puști de zece ani, care nu știe nici să citească, nici să scrie, dar căruia i-ar plăcea tare mult să lucreze cu el, la Moscova, la baia de aburi unde se cîștigă atît de bine!

Totuși, pentru micuții țărani există o situație și mai de invidiat, cu condiția să nu fie total analfabeți: aceea de a fi chelner într-un *traktir*. Majoritatea chelnerilor cu pantaloni bufanți și cămăși albe pe care i-a văzut Jean Roussel în restaurante au fost aduși la oraș de foarte tineri de către părinții lor. Dacă sînt din Iaroslav, au mari șanse să fie angajați, căci, prin tradiție, această gubernie furnizează personalul din cele mai bune restaurante. Visul oricărui tată de familie este ca fiul său să fie angajat la *Ermitaj* sau la *Testov*. Dar, la început, va trebui să se mulțumească cu un restaurant de mîna a doua. Tîrgul de ucenici se ține într-un *traktir*, nu departe de bariera Tverskaia. Restauratorul încheie cu părinții un contract pe cinci ani, iar puștiul își urmează noul stăpîn care-l va găzdui, hrăni și care-l va învăța meserie. Pentru început, îi va ajuta pe spălătorii de vase, apoi, dacă are înclinații, i se va permite accesul la bucătărie, i se va explica pregătirea felurilor de mîncare și, cînd va cunoaște toate tainele, va fi lăsat în sală, printre clienți. Dar numai după cinci ani de treburi mărunte va obține însemnele meseriei: un brîu de mătase și un portofel din piele neagră, lăcuită, pentru jetoane. Portofelul îl va ține mereu vîrît la brîu. Cît despre jetoane, le va primi în fiecare dimineață, la casă, în valoare de douăzeci și cinci de ruble. Acestea îi vor folosi să achite felurile comandate la „bufet". După aceea, le va schimba cu alte jetoane de argint pe care le va încasa de la clienți. Bacșișurile sînt depuse într-o

caniotă și împărțite între chelneri la sfîrșitul zilei. Aceștia nu primesc salariu, ba chiar trebuie să dea patronului pînă la douăzeci la sută din cîștigurile lor. În restaurantele respectabile, mai sînt obligați să-și alcătuiască un trusou care să cuprindă o jumătate de duzină de cămăși și de pantaloni albi din madipolon sau olandă[1].

Tot alergînd între oficiu și sala de mese, lucrează între paisprezece și șaisprezece ore pe zi. Servitul ceaiului le ia cel mai mult timp și le aduce cele mai puține bacșișuri. Cinci copeici pentru un pahar cu două bucăți de zahăr! Și clientul care mai cere apă fierbinte ca să-l facă mai puțin „tare". Sigur, în marile *traktir*-uri îți scoți pîrleala cu ce capeți pe la mese, dar în *traktir*-urile pentru vizitii, de exemplu, te spetești pentru mai nimic. La Moscova, aceste *traktir*-uri pentru vizitii sînt nenumărate. O curte cu o adăpătoare pentru cai, o dărăpănătură cu o tejghea cu mîncare pentru oameni. Înghețați de lungile așteptări în stradă, vizitiii intră, se așează într-un colț, ronțăie un castravecior murat, o bucată de pîine neagră, beau un pahar cu ceai și rămîn acolo obosiți, îndobitociți, bucurîndu-se de căldură, de miros și de obscuritate. În zilele de post nu iau nici măcar zahăr la ceai, ci numai miere de tei.

În faimosul *traktir* al lui Egorov din piața Ohotnici Riad, clienții pot să aleagă între „ceaiul cu lămîie" și „ceaiul cu șervet". Cei care preferă prima soluție primesc două pahare de ceai cu lămîie și zahăr. Cei care înclină pentru a doua primesc o ceașcă, un ceainic mic pentru prepararea esenței, un ceainic mare plin cu apă fierbinte și un șervet curat pe care și-l înnoadă la gît. Își beau infuzia fierbinte, transpiră din belșug și-și șterg fruntea, ceafa și barba cu pînza pusă la dispoziția lor. După ce au golit trei sau patru ceainice și au transpirat în felul acesta, pînza nu mai e decît o cîrpă umedă pe care o lasă cu mîndrie pe un colț al mesei.

În fiecare *traktir* strălucește o icoană cu o candelă, atîrnată la capătul a trei lănțișoare de argint. Cînd trec pra-

---

[1] Să notăm că, în rarele restaurante în stil european, ținuta obligatorie a chelnerilor era fracul.

gul, clienții fac o plecăciune în fața ei și-și fac semnul crucii cu gravitate. *Traktir*-urile de lux, restaurantele în stil european au și ele, de altfel, icoana lor, dar aceasta nu mai constituie obiectul aceleiași venerații pentru clienții lor. Printre aceste *traktir*-uri de lux, unele sînt specializate în mîncăruri siberiene, cum este Lopașev; altele, ca Testov, sînt vestite pentru purceii lor de lapte cu hrean; marii negustori frecventează de preferință restaurantele *Ermitaj* sau *Slavianski Bazar, Iar* sau *Strelnia;* amatorii de lupte de cocoși se duc în secret la *Golubiatnîia*. În toate aceste localuri, personalul își cîștigă foarte bine pîinea. Pînă și micii ucenici sînt, relativ, bine tratați. În orice caz, soarta lor este mai bună decît a copiilor care lucrează în băile de aburi, la cizmari, la croitori, la tîmplari sau la zidari. Unii dintre acești puștani, folosiți din frăgedă copilărie în atelierele meșteșugărești, sînt atît de înfometați și de stîlciți în bătaie încît fug și se întorc în satul lor sau se alătură vreunei cete de derbedei care se aciuiesc prin jurul tîrgului Hitrov.

*

După Aleksandr Vasilievici, tîrgul Hitrov era un cuib de hoți, așa că a refuzat să-l ducă acolo pe Jean Roussel a cărui dorință de a-l vizita era, totuși, foarte puternică. Mai curajos decît socrul său, Pavel Egorovici Sîșkin și-a luat sarcina de a-l însoți pe prietenul lor comun la Curtea moscovită a Miracolelor. Pavel Egorovici Sîșkin avea păreri progresiste, credea în eliberarea omului prin mașină și se declara cu inima foarte aproape de popor. Îl rugă totuși pe Jean Roussel să se îmbrace modest și să nu aibă decît cîțiva bani prin buzunare.

Tîrgul Hitrov se întindea pe un vast teren, în centrul orașului, lîngă rîul Iauza. Străduțe întortochiate coborau într-un fel de bazin, înconjurat de case scunde, cu fațade de ipsos crăpat și sfărîmicios[1]. Oare din pricina cursului de apă se menținea în acest loc un strat de ceață? În aburii funin-

[1] Ca să-și scrie piesa *Azilul de noapte* (1902), Gorki s-a inspirat din moravurile acestui cartier. Din grija lor pentru realism, actorii din trupa lui Stanislavski s-au dus la fața locului ca să studieze, după natură, limbajul, îmbrăcămintea, comportamenul acestei lumi a dezmoșteniților pe care trebuiau apoi să o reprezinte pe scenă.

ginoși, mișunau niște fantome cu fețe palide, cu veșminte din zdrențe și jeg. Dughene fără număr, afundate în zăpadă, ofereau pe niște scînduri o hrană zilnică formată din cîrnați, heringi și castraveți. O supă, ca o spălătură de vase a unei familii sărace, fumega într-o oală. Cînd se deschideau, ușile *traktir*-urilor lăsau să se răspîndească mirosuri grele, grețoase. Jean Roussel se opri în fața unui șir de țațe așezate, asemenea unor mormane de zdrențe, pe niște oale mari din tuci sau din lut. Cocoșate, cu nasul vînăt, gura știrbă, strigau cu voci dogite ca să atragă atenția trecătorilor.

– Ce fac? – întrebă Jean Roussel.

– Își țin marfa la cald.

– Ce?

– Ei, da! În oalele pe care le-ați văzut, se află *lapșa*[1] . Sub fuste, mîncarea rămîne caldă mai multă vreme. Cînd apare un client, trebuie numai să ridice capacul scaunului ca să-l servească. Nu e prea îmbietor, dar e foarte ingenios.

Jean Roussel se simți stingherit în hainele sale curate și pantofi fără găuri. Umbre amenințătoare îl înconjurau, îl înghesuiau. Întreg tîrgul Hitrov n-avea ochi decît pentru el.

– Și casele astea, din jurul pieții, reluă el timid, la ce folosesc?

– Casele astea sînt aziluri de noapte.

– Toate?

– Da. Pot fi găzduiți în ele mai bine de zece mii de amărîți pentru cinci copeici de cap de om.

– De unde știți?

– M-am informat, din pură curiozitate socială, răspunse Pavel Egorovici.

Îi povesti lui Jean Roussel cum, în fiecare dimineață, grupuri întregi de muncitori veneau direct de la gară la tîrgul Hitrov, se aliniau sub o streașină și, cu bocceaua în mînă, așteptau să fie angajați de vreun contramaistru pentru o treabă în oraș. Sub aceeași streașină, după amiaza, se instalau vînzătorii de petice ca să-și facă afacerile cu zdrențăroșii. Aceștia se dezbrăcau, se descălțau acolo, își vindeau cizmele, eojocul și plecau pe jumătate goi cu cîteva copeici în

[1] Supă cu tăiței.

buzunar. Despuindu-se, cîștigau cu ce să-și petreacă alte două sau trei nopți sub un acoperiș. De altfel, fiecare azil avea felul său de clienți[1]. Azilul Rumiantov avea două *traktir*-uri: *Siberianul* și *Etapa*. Azilul Iaroșenko nu avea decît unul: *Ocna*. La *Etapa* se adunau în special cei fără adăpost, cerșetorii și vînzătorii de petice; la *Siberianul*, hoții de buzunar și tăinuitorii; la *Ocna*, cei fugiți de la muncile silnice, evadații din închisorile municipale, toți oameni cu înclinații spre scandal și violență pe care vodca proastă îi aducea uneori pînă la nebunie. Peste acest dedal de străduțe murdare domneau doi polițiști cu staturi de uriași. Chiar și cei mai îndrăzneți dintre răufăcători se temeau de pumnii lor grei ca niște pietre. Aceștia cunoșteau peripețiile fiecăruia, dar nu arestau decît în caz de scandal sau la cererea expresă a autorităților. Întrebat de Pavel Egorovici, unul din acești reprezentanți ai ordinii i-a răspuns cu un hohot de rîs:

– Pentru că închid ochii la trecutul acestor împielițați sînt la post de douăzeci de ani. Altfel, de multă vreme aș fi putrezit în pămînt. Înțelegeți-mă, sînt aici ca să garantez ordinea și nu să-i denunț pe cei care au tulburat-o altădată[2].

Aceste cuvinte, traduse de Pavel Egorovici lui Jean Roussel, sporiră și mai mult sentimentul său de dezorientare într-un univers ostil.

– Hai să facem un tur la *Ocna*, propuse Pavel Egorovici cu un surîs îmbietor.

– Ce ocnă?

– *Traktir*-ul de care v-am vorbit.

– Oare credeți că-i necesar?

– Sigur că da. Nu vă fie teamă. Obișnuiții Hitrovkăi nu se leagă de vizitatori binevoitori ca dumneata și ca mine. De altfel, polițistul e la ușă...

Intrară într-o sală scundă și întunecoasă, duhnind a miros de cizme și de *mahorka**. Un fum des ascundea lumina unei lămpi cu gaz, pusă pe tejghea. Chipuri hidoase pluteau în

---

[1] Azilurile erau desemnte cu numele proprietarului lor: azilul Rumiantov, azilul Bunin, azilul Kulakov...

[2] Citat de Guiliarkovsky: *Moscou et les Moscovites*.

* Tutun de calitate proastă folosit de oamenii simpli. *(N.t.)*

penumbră, ca niște meduze în apă. Zgomotul vocilor era asurzitor. Izbucnise o ceartă. O femeie despletită, cu nasul sîngerînd, cu priviri de nebună îl împinse pe Jean Roussel și se repezi la ușă. Un bețiv venea după ea, împleticindu-se, cu pumnul ridicat. După o clipă de nehotărîre, Pavel Egorovici și Jean Roussel au ieșit și ei. În fața *traktir*-ului, bețivul, prăbușit în zăpadă, dormea adînc. Femeia alerga urlînd pe o străduță. Polițistul vedea totul și nu mișca.

– Acum, spuse Pavel Egorovici, hai să aruncăm o privire în dormitoare.

Jean Roussel nu îndrăzni să-i spună că ar fi preferat să se întoarcă acasă. Se străduia să surîdă, dar teama îi înțepenea picioarele. Urmîndu-l pe Pavel Egorovici, intră într-un imobil cu pereții cojiți, cu două etaje; urcă o scară care putea a latrine și ajunse într-o încăpere mare unde, cei care dormeau, zăceau ca niște cadavre pe niște saltele mizerabile. Chirciți în zdrențele lor, dospeau într-un miros grețos de carne stricată, de păducherniță și de dejecții omenești. Majoritatea priciurilor erau niște suprafețe ușor înclinate, din lemn, puse pe un cadru, la un metru de podea. Zece oameni sforăiau acolo, unul lîngă altul, dar dacă dădeai la o parte o scîndură descopereai un al doilea rînd de clienți, întinși dedesubt, chiar pe podea.

– Sus se plătește șase copeici pe noapte, spuse Pavel Egorovici, jos, cum e mai puțin aer, tariful este de numai cinci kopeici. Seara, după ora nouă, totul e plin. Dar, în timpul zilei, numai leneșii și bolnavii se odihnesc. Acest azil este considerat centrul intelectual din Hitrovka. Aici găsești actori rataţi, scriitori care n-au publicat nimic în viața lor, poeți alcoolici, iluminați fără un ban în buzunar... Copiștii se recrutează dintre ei.

– Copiștii?

– Da, veniți pe-aici. O să înțelegeți.

În încăperea alăturată, vreo zece bărbați în zdrențe erau așezați în jurul unei mese, cu capul aplecat și tocul în mînă. Nimeni nu-și ridică ochii la intrarea vizitatorilor.

– Primesc piese de teatru, spuse Pavel Egorovici. Treaba aceasta este întotdeauna urgentă și rar e bine plătită. Așa

cum îi vedeți, vor lucra toată noaptea. Apoi, în zori, vor alege pe unul dintre ei ca să livreze marfa. Unul îi va împrumuta cizmele, altul paltonul, un altul pălăria, așa încît să aibă un aer prezentabil. Astfel împopoțonat, se va duce la organizatorul de spectacole și se va întoarce de acolo cu banii. Cincizeci de kopeici pentru un act!

Penițele scîrțîiau. Umerii se încovoiau. Școlari bătrîni trudeau, cot la cot, pe lecțiile lor.

– Un alt azil deosebit este cel al lui Bunin, spuse Pavel Egorovici, ieșind împreună cu Jean Roussel în stradă. Este refugiul cerșetorilor profesioniști și, mai ales, al croitorilor. Aceștia din urmă sînt numiți aici crabi, pentru că nu-și scot niciodată nasul afară. În toiul nopții, hoții intră în cameră, îmbulzindu-se. Aduc boccele cu blănuri, paltoane dublate, cape elegante. Croitorii își împart imediat treaba. Toată îmbrăcămintea este transformată. Cum să găsească un polițist gulerul de zibelină, a cărui dispariție i-a fost semnalată, în niște căciuli de blană și papuci de casă? Ce legătură există între o haină bine tăiată și pardesiul pe care un domn se plînge că l-a pierdut în vestiarul unei băi de aburi? A doua zi de dimineață, niște vînzători vor lua cu brațul toate mărfurile confecționate în cîteva ore, la lumina slabă a unei lămpi cu gaz, de niște croitori pe jumătate goi. Cîștigurile operației sînt împărțite cinstit. Nu există înșelăciune între cei care au luat parte la afacere. Legea Hitrovkăi este nemiloasă. Cel ce falsifică jocul sfîrșește într-o bună zi cu un pumnal în spate.

Trecu o femeie cu fața pămîntie, brăzdată de riduri, umerii acoperiți de cîrpe groase, cu un copil mic ce-i tremura în brațe.

– Iată o cerșetoare de profesie, spuse Pavel Egorovici. Probabil că a închiriat copilul cu ziua.

– Se închiriază copiii, la Hitrovka? – întrebă Jean Roussel.

– Bineînțeles! Sînt chiar foarte căutați de femeile fără inimă care trăiesc din milă publică. Cu pachetul acela bălos și plin de bube, sînt sigure că vor înduioșa lumea. În ultima săptămînă din postul Paștelui, un prunc ceva mai plîngăcios se închiriază cu douăzeci și cinci de kopeici pe zi, un puști

de trei ani, cu zece kopeici. Sînt plimbați în frig, în noroi. Dacă pot să meargă, sînt descălțați ca să inspire și mai multă milă. Dacă sînt încă de țîță, nu li se dă lapte ca să plîngă mai tare. În multe cazuri, copilul moare în brațele celei care l-a închiriat, iar aceasta continuă să-l poarte pînă la căderea nopții ca să nu scape o pomană[1].

– E îngrozitor! – îngăimă Jean Roussel.

– Da, dragul meu, răspunse Pavel Egorovici, sînt într-adevăr de plîns copiii din Hitrovka. Cei care supraviețuiesc învață de foarte tineri să stea la pîndă, să fure din rafturi sau, pur și simplu, să cerșească. Se specializează. Intră în bande. Din cînd în cînd, se face o razie în azilurile de noapte. Cîțiva pungași sînt duși la închisoare. După ce și-au ispășit pedeapsa, revin de unde au plecat și-și reiau obiceiurile. Cît despre fete, sfîrșesc toate ca prostituate fie pe stradă, fie într-o casă de toleranță. În Hitrovka se întîmplă rar ca o fetiță de paisprezece ani să mai fie fecioară. N-aveți și la Paris cartiere rău famate?

– Sigur, răspunse Jean Roussel. Dar mi se pare că sărăcia, decăderea sînt acolo mai puțin oribile decît aici!

– Ei, da, admise Pavel Egorovici. În Rusia, totul e mare: bogăția, mizeria, credința... Nu avem, ca să zicem așa, o clasă intermediară. De o parte, marea aristocrație, confreriile opulente ale negustorilor, industriașilor, moșierilor; pe de alta, un popor imens, analfabet, superstițios, care accepta, probabil, mai bine iobăgia decît această falsă libertate în mizerie. Între aceste două extreme, o pătură subțire de muncitori specializați, de tehnicieni, de mici funcționari, de intelectuali care se străduiesc să-și apere dragostea lor față de progres și de independență. Ei constituie elementul activ, modern al țării, dar nu pot să tragă după ei masa inertă a națiunii. Sînt, în mod permanent, amenințați să fie zdrobiți, înghițiți de ea. Socrul meu, care este un optimist, crede că lucrurile se vor aranja cu timpul. Dar eu mă tem de ceva foarte rău. Există prea multă inegalitate socială în Rusia pentru ca stabilitatea regimului să nu fie, într-o bună zi,

---

[1] Cf. Guiliarovsky: *Moscou et les Moscovites.*

compromisă. Cînd ies din tîrgul Hitrov și văd frumoasele magazine din strada Tverskaia, mă întreb cu neliniște cum pot coexista aceste două lumi.

Cerul se întuneca. Lumini slabe se aprindeau în spatele geamurilor murdare. Zăpada începu să cadă.

– La ora asta, Hitrovka devine de temut, reluă Pavel Egorovici. Nu v-aș sfătui să rămîneți după apusul soarelui. Să plecăm repede!

O stradă îngustă și povîrnită se deschidea în fața lor. Indivizi cu fețe rînjitoare întorceau capul după ei. Răsunară cîteva glume proaste. Jean Roussel își vîrî capul între umeri. Pavel Egorovici îl luă de mînă și-l trase după sine, ca Virgiliu ducîndu-l pe Dante printre cei blestemați. Ieșirea din infern se făcu fără incidente. Ajuns acasă, Jean Roussel constată că i se furase ceasul.

CAPITOLUL VI

BISERICA ORTODOXĂ

ICOANELE, SEMNIFICAȚIA LOR MISTICĂ ȘI ROLUL LOR ÎN VIAȚA DE FIECARE ZI – „PROSFORA", APA SFINȚITĂ ȘI POSTURILE – CLERUL ALB ȘI CLERUL NEGRU: SUPREMAȚIA CĂLUGĂRILOR FAȚĂ DE PREOȚII OBIȘNUIȚI – ORTODOXIA ÎN COMPARAȚIE CU ALTE RELIGII – DEOSEBIRILE DINTRE BISERICA ORTODOXĂ ȘI BISERICA CATOLICĂ – CUCERNICIA POPORULUI RUS – SECTELE – PELERINII – SFINȚII BISERICII ORTODOXE – SĂRBĂTORILE RELIGIOASE ȘI ALTELE – CÎNTECELE LITURGICE RUSEȘTI – RITURILE ȘI SIMBOLURILE

Deși la Moscova exista o biserică franceză, biserica Sfîntul Ludovic, Jean Roussel, care era liber cugetător, nu simțea deloc nevoia de a o frecventa. În schimb, găsea că e firesc să însoțească în fiecare duminică familia Zubov la slujba religioasă ortodoxă. Nu și-ar fi trădat oare îndatoririle de turist refuzînd să participe la aceste acte de credință colectivă care revelează sufletul unei națiuni? Dincolo de orice considerație filozofică, aprecia fastul nobil al liturghiei ortodoxe. Singurul său regret era că, pe toată durata slujbei religioase, credincioșii erau obligați să stea în picioare. Nici urmă de bănci în naosul vast din Biserica Mîntuitorului, unde aveau Zubovii obiceiul să se ducă. Biserica, ridicată în amintirea eliberării Moscovei, în 1812, era construită în formă de cruce grecească. Patru stîlpi enormi susțineau cupola centrală unde plutea imaginea lui Dumnezeu Savaoth. De jur împrejur, într-o galerie, plăci de marmoră aminteau numele eroilor căzuți sub gloanțele franceze și lista bătăliilor cîștigate împotriva lui Napoleon. Iconostasul, cu mai multe etaje, era și el din marmură de un alb orbitor, ireal. Aurul era prezent peste tot: în firide, în balconașe, de-a lungul coloa-

nelor. Sute de candelabre își înălțau constelațiile de flăcări sub bolțile pictate.

Jean Roussel a fost surprins la început de absența sculpturilor din acest loc sfînt. Aleksandr Vasilievici i-a explicat misterul. Spre deosebire de catolici, ortodocșii au păstrat interdicția biblică, din poruncile lui Dumnezeu, împotriva idolilor din piatră, lemn sau metal: „Să nu-ți faci chip cioplit și nici un fel de asemănare a nici unui lucru din cîte sînt în cer, sus..." Dar au considerat că această interdicție privea numai operele de artă care, prin volumul lor, puteau duce la o confuzie cu persoana reprezentată. Alungînd din sanctuar statuile, sculpturile, au admis deci imaginile pictate, lipsa celei de a treia dimensiuni neputînd să înșele spiritul credincioșilor[1]. Și, de fapt, nu în fața unor statui de zei și zeițe ardeau miresmele și sacrificau victimele păgînii de odinioară? Împingînd și mai departe grija de a stăvili cucernicia suspectă, clerul rus a evitat să facă, principalilor sfinți ai bisericii, chiar și capele. Sfinții își aveau aproape întotdeauna efigia pe stîlpii naosului, pe pereții iconostasului, dar rar într-un loc unde ar fi putut fi obiectul unei adorații exclusive. De altfel, la sfîrșitul secolului trecut, credincioșii se mai împotriveau încă faptului de a da culoarea cărnii vii chipurilor preafericiților și stăruiau ca artiștii să continue să-i coloreze în culori brun-închise, cît mai puțin natural posibil, tradiție care venea de la mironosițele legendare ale Sfîntului Luca.

Cultul icoanelor[2] în Biserica orientală a fost aprobat de cel de-al șaptelea conciliu ecumenic (de la Niceea, în 787). Conform definiției acestei înalte adunări, între imagine și modelul ei exista un raport mistic real. Prin natura ei, copia ținea de esența celui care o inspirase. Sfîntul pe care-l

---

[1] Este, totuși, interesant să notăm că, deși clerul ortodox nu admitea prezența statuilor în sanctuare, le tolera uneori ca podoabe exterioare bisericii. Astfel, chiar fațada Bisericii Mîntuitorului, unde se afla Jean Roussel, era decorată cu patruzeci și opt de alto-reliefuri, iar la Sankt-Petersburg, arhitectul francez Ricard de Monferrand a putut să așeze îngeri îngenuncheați pe colțurile acoperișului Catedralei Sfîntului Isaac.

[2] Icoană, din grecescul *eikon*, imagine.

înfățișa artiștul pătrundea în opera acestuia și o transfigura, într-un fel o însuflețea. Dacă modelul era prezent în icoană, forța divină a acestuia se afla de asemenea în ea. Nu spunea Sfîntul Ioan Damaschinul că icoana este „o substanță plină de energie divină, de forță și de binecuvîntare"? Celebrînd ritualul sfințirii icoanelor, Biserica ortodoxă cerea lui Dumnezeu să facă să coboare harul Sfîntului Duh asupra imaginii făcute de o mînă omenească, pentru ca aceasta să aibă puterea miraculoasă de a vindeca bolnavii și a goni demonii. „Noi, credincioșii, nu ne prosternăm în fața unor imagini neputincioase... Schițînd liniile asemănării, noi o menținem, o adorăm... găsim în ea binecuvîntarea mîntuirii." (Oficiul duminical al ortodoxiei.) Icoana fiind un mister, arta de a o picta era un lucru sfînt. Artistul nu putea fi decît un credincios ortodox, talentul lui fiind susținut de o mare curățenie sufletească. El se pregătea de muncă prin post și rugăciune. „Sfințește și luminează sufletul servitorului tău, se ruga el, du-i mîna pentru ca ea să facă demn și perfect sfînta icoană." *(Cartea Pictorului* de la muntele Athos). Aflat în această stare de suflet ideală, el nu căuta să bucure ochiul prin frumusețea liniilor și a culorilor, ci să realizeze o întrupare, cît de desăvîrșită posibil, a esenței supranaturale în forme ce puteau fi percepute de simțuri. El se supunea unor foarte vechi reguli grafice, transmise din generație în generație. Devenea un personaj anonim, o mînă desprinsă de trup, un instrument al voinței superioare. Culorile pe care le folosea erau diluate în apă sfințită, în care amesteca infime fragmente de moaște de sfinți. O dată imaginea terminată, ideea de a o semna nu-i venea în minte, deoarece, la drept vorbind, nu el era cel care se îngrijise de crearea ei, ci întreaga Biserică[1]. După Aleksandr Vasilievici, cultul icoanelor n-avea nimic a face cu un neofetișism, deoarece cinstirea adusă de credincioși nu se adresa icoanei ca atare, ci aceluia pe care ea îl reprezenta. De altfel, cînd erau hirotonisiți, episcopii ruși se legau prin jurămînt că vor împiedica poporul să aibă față de icoane o cinstire care nu era destinată

[1] Cf. *L'Eglise ortodoxe*, de mitropolitul Serafim.

lui Dumnezeu. Totuși, vigilența lor nu putea opri avîntul superstițios al oamenilor din popor pentru întunecatele picturi bizantine. Ca să se convingă, Jean Roussel n-avea decît să vadă mătăniile și crucile făcute cu multă ardoare de femei și bărbați în fața cutărei Fecioare afumate sau cutărui preafericit cu privirea fixă și barba albă. Păduri de lumînări ardeau în fața lor. Partea de jos a icoanei era uzată, ștearsă de sărutările mulțimii. Din majoritatea acestor sfinți și sfinte nu se vedeau decît mîinile, picioarele și chipul prin orificile unei carapace de orfevrărie. Chipuri brune, cu ochi negri profunzi, cu buze strînse, opuneau o indiferență hieratică rugăciunilor îngînate.

Icoanele care făceau minuni erau cu duiumul. Cea a Fecioarei iberiene, presărată cu perle și diamante, era cu deosebire cinstită de moscoviți. Nu era zi să nu fie, pentru o sumă mare de bani, transportată cu rădvanul la căpătîiul vreunui bolnav, la inaugurarea unei noi locuințe sau la o sărbătoare de familie. La rădvan erau înhămați patru trăpași, iar acesta era condus de un vizitiu așezat pe capră și de doi surugii tineri, călări pe cîte un cal. În spate, sub o streașină care prelungea acoperișul trăsurii, stăteau doi valeți în livrele decolorate. În interiorul rădvanului se aflau preotul îmbrăcat în veșminte sacerdotale și un ajutor. Icoana era pusă în fața lor, pe o banchetă. De-a lungul drumului, toți trecătorii își scoteau pălăriile și-și făceau semnul crucii. Cînd rădvanul se oprea în fața casei „clientului", lumea se strîngea pentru a asista la „ieșirea" icoanei. Credincioșii o urmau pînă la ușă. Alții sărutau cucernic bancheta care-i servise de altar în timpul drumului. În timpul absenței din biserica iberiană (pînă la orele șase seara, ultima păsuire) era înlocuită cu o copie.

În caz de război, rușii luau întotdeauna cu ei în campanie cîteva icoane sfinte, atribuindu-le succesul trupelor lor. De la victoria de la Poltava, Fecioara din Smolensk era adorată în tot vestul ortodox. Sfînta Fecioară din Kazan își datora celebritatea luării Kazanului, sub Ivan cel Groaznic, dar tot datorită ei Minin și Pojarski îi goniseră pe polonezi din Moscova, iar Alexandru I oprise invazia franceză, în 1812. În ajunul bătăliei de la Borodino, mareșalul Kutuzov în per-

soană implorase ajutorul Fecioarei făcătoare de minuni. Reproduceri ale icoanelor celor mai vestite vegheau în toate căminele din Rusia. Trebuia să ai cel puțin una în fiecare sufragerie și în fiecare dormitor. Unele familii, deosebit de evlavioase, aveau acasă un adevărat mic paraclis. Multiplicîndu-se la infinit, sfintele icoane se integraseră în viața de toate zilele. Nici un act important nu se desfășura fără intervenția lor. Ele coborau din colțul lor pentru a veghea asupra bolnavilor, asupra muribunzilor, pentru a-i însoți pe morți la cimitir, pentru a ajuta la o naștere, pentru a servi drept martor sacru al marilor afaceri și al micilor jurăminte. Cînd un tînăr cerea mîna unei tinere, părinții îi binecuvîntau pe logodnici cu icoana casei. Aceeași icoană, purtată de un băiat, o însoțea pe tînăra fată cînd se ducea, în ziua nunții, la biserică, în trăsură. Cînd un membru al familiei se pregătea să plece într-o călătorie lungă, se adunau cu toții în fața icoanei, se așezau, se reculegeau în tăcere, apoi se ridicau, își făceau semnul crucii și-l îmbrățișau pe călător, dorindu-i drum bun.

Și alte practici, de inspirație religioasă, l-au mirat de Jean Roussel cînd i-au fost povestite de Aleksandr Vasilievici. Rușii făceau semnul crucii nu numai pe ei înșiși (ducînd mîna dreaptă la frunte, la piept, la umărul drept și, în fine, la umărul stîng), dar îl făceau, după obiceiul primilor creștini, și pe persoanele care le erau dragi, pe obiecte, pe alimente ca să înlăture de la ele forțele răului. Părinții făceau semnul crucii pe copiii lor, seara, cînd aceștia se culcau. O femeie făcea semnul crucii pe bărbatul ei cînd acesta pleca la muncă: „Dumnezeu cu tine!"

Tot ceea ce fusese binecuvîntat de către preot căpătă, în Rusia, o valoare sacră și, ca să spunem așa, magică. Bolnavilor li se dădea adesea să bea apă sfințită. Tatiana Sergheevna aducea de la biserică pîinițe sfințite pe care le împărțea cu soțul și copiii ei ca să le mănînce după ce-și făceau semnul crucii. Jean Roussel gustase într-o zi din aceste pîini sfințite ortodoxe. Aveau o formă rotundă, erau mai mari și mai groase decît azima latină, iar coca din care erau făcute era dospită. Însărcinate cu prepararea lor erau văduvele preoților de rînd, așa numitele *prosfornia.* Pentru a

oficia slujba, preotul lua mai multe *prosfore* (prescure) și tăia pe rînd din ele cu sfînta copie cinci bucăți: prima prosforă era închinată lui Hristos, a doua, Fecioarei, a treia Sfinților Apostoli, profeți și martiri, a patra, celor vii, a cincea, celor morți. După slujbă, bucățile de prescură nefolosite erau împărțite credincioșilor. A mînca o bucățică de *prosfora* însemna a îndeplini un act de credință și o purificare interioară. În Duminica Floriilor, merișorul sfințit, folosit în Franța, era înlocuit cu crengi de salcie cu boboci argintii și pufoși. De Paști, preotul parohiei binecuvînta ouăle vopsite, *kuliki* (cozonacii) și *pasha* (pasca) aduse de credincioși. Ca și în Franța din vremea Vechiului Regim, nici în Rusia nu existau alte registre pentru nașteri, căsătorii și morți în afara celor ținute de Biserică. Astfel, toate actele de stare civilă fiind întocmite de preoți nu puteai exista, din punct de vedere administrativ, fără să fi fost botezat. Consecința firească a acestei rînduieli: desfacerea căsătoriei nu putea fi pronunțată, în cazuri rare și bine definite, decît de un tribunal ecleziastic, depinzînd de Prea Sfîntul Sinod[1].

Spre deosebire de Biserica catolică, Biserica ortodoxă nu evoluase cu trecerea secolelor. O austeritate arhaică continua să reglementeze rînduielile pe care le impunea credincioșilor. Cînd Aleksandr Vasilievici i-a enumerat lui Jean Roussel posturile și abstinențele *pravoslavnicilor,* acesta a rămas uluit de numărul lor. În locul unui singur post, Biserica rusă avea patru: unul, corespunzînd Nașterii Mîntuitorului, preceda Crăciunul (de la 15 noiembrie la 24 decembrie); un altul, postul mare, începea cu șapte săptămîni înaintea Paștilor; un al treilea, înainte de Sfîntul Petru (de la 7 iunie la 28 iunie); al patrulea, înainte de Adormirea Maicii Domnului (de la 1 august la 14 august). În afara posturilor și a ajunurilor de sărbătoare, mai era două zile de post pe săptămînă: miercurea, ziua trădării lui Iuda, și vinerea, ziua morții Mîntuitorului. Totalul zilelor de post se ridica la o treime din zilele anului. În timpul celor patru posturi, erau

[1] Femeia divorțată continua să poarte legal numele soțului și era nevoie de o hotărîre specială pentru a o autoriza sau obliga, după caz, să-și reia numele de fată.

oprite carnea, laptele, untul, ouăle. Deși foarte credincios, Aleksandr Vasilievici considera această severitate excesivă. Și nu era singurul care gîndea astfel. După cum spunea el, majoritatea oamenilor evoluați își luau mari libertăți față de reguli, respectînd doar prima și ultima săptămînă a postului mare. Nu era necesar pentru acest lucru să soliciți preotului o dezlegare. Catolicii considerau abstinența ca o obligație față de Biserică, dar rușii nu vedeau în ea decît o pregătire deosebită pentru sărbători. Numai conștiința lor putea decide în această chestiune.

– La voi, spunea Aleksandr Vasilievici, sufletele temătoare se duc, pentru orice fleac, să ceară preotului o păsuire, o dezlegare, un sfat. La noi, în cea mai mare parte, fiecare își urmează propria inspirație. Dacă faci un rău, nu cuvîntul preotului o să-ți șteargă greșeala. Mărturisește-o. Dar nu te crede iertat, pentru că ai mărturisit-o. Ești singur cu sufletul tău. Uitați-vă la nevasta mea, de pildă. Trebuie oare să ceară voie preotului să nu postească, cînd Dumnezeu, dîndu-i o sănătate delicată, i-a interzis postul?

Aceste cuvinte l-au pus pe gînduri pe Jean Roussel: era evident că preoții ortodocși nu se bucurau în fața credincioșilor de același respect ca preoții catolici. Rușii nu vedeau în ei îndrumători spirituali capabili să-i scape de încercările lor și să-i lumineze pe drumul ce-l au de urmat, ci mai degrabă simpli păzitori ai ritualului, slujitori de rugăciuni, distribuitori de Sfinte Taine. Este adevărat că în Biserică nu exista un amvon de unde preotul să predice enoriașilor săi[1]. Predicile erau rare și, în majoritatea lor, erau apanajul membrilor clerului înalt. Comentariul Evangheliilor făcut de preot era înlocuit cu lecturi din Sfinții Părinți sau din tratate aprobate de Prea Sfîntul Sinod. Aceste cărți, presărate cu expresii slavone, nu erau de cele mai multe ori înțelese de mulțime. Așadar, chiar cînd vorbea credincioșilor, preotul nu crea o comuniune directă cu ei, ci rămînea un om care recita un text sfînt. Îmbrăcat în bogatele sale

[1] „Poporul rus, scria Dostoievski, a învățat în biserici, unde, timp de secole, a auzit imnuri care valorau mai mult decît predicile." (Cf. *Russie d'hier et d'aujourd'hui*, de Robert Pinoteau).

veșminte preoțești, el se afla prea departe de muritorii de rînd ca să le trezească încrederea prietenească, iar, în viața obișnuită, prea asemenea lor ca aceștia să-l venereze. Nu avea și el nevastă și copii ca și ceilalți oameni? Barba lungă și neîngrijită, sărăcia, grijile familiale le trezeau zîmbetele. Toată această confuzie venea poate de la împărțirea clerului ortodox în cler de mir și cler monastic. Clerul monastic se consacrase celibatului și din mijlocul lui se recrutau marii demnitari ai Bisericii; în schimb, din clerul de mir proveneau preoții parohiali care erau, toți, supuși obligației de a se căsători.

În clerul monastic existau trei trepte: călugării, călugării-preoți și episcopii. Călugării și călugării-preoți își petreceau viața în mînăstire și erau constrînși la un regim foarte auster: de exemplu, erau opriți de la carne, în afară de cazurile de boală. Începeau prin a fi *poslușniki* (poslușnici, novici) și, după o lungă perioadă de așteptare și studiu, făceau legămîntul definitiv de a fi *monahi* (călugări). Bineînțeles, în preoțimea monahală existau mai multe grade: întîi deveneai diacon *(ierodiacon)*, apoi deveneai călugăr-preot *(ieromonah)*, în sfîrșit arhimandrit (grad intermediar între episcop și călugăr). Nu erai hirotonisit arhimandrit decît dacă aveai un titlu academic: magistru sau doctor în teologie. Dar chiar un simplu *ierodiacon* trebuia să fi absolvit un seminar.

La etajele cele mai înalte ale piramidei ecleziastice ortodoxe străluceau episcopii, arhiepiscopii, mitropoliții. Întreaga Rusie era împărțită în *eparhii*, conduse de un *arhiepiscop* sau de un *episcop*. Trei dintre aceste eparhii, cele mai importante, aveau în fruntea lor mitropoliți: acestea erau eparhiile: 1. din Novgorod și din Sankt-Petersburg; 2. din Moscova; 3. din Kiev. În fiecare eparhie funcționa un consistoriu prezidat de episcop. Clerul de mir de la sate și din orașe se afla sub autoritatea absolută a acestui înalt prelat din clerul monahic.

La rîndul său, clerul de mir, parohial, se împărțea în: 1. *protoierei* (protopopi) unii dintre ei purtînd mitra episcopală în timpul slujbelor; 2. *ierei* (preoți); 3. *protodiakon* (arhi-

diacon) – în general în slujba unui episcop; 4. *diakoni*. Toți membrii acestui cler trebuiau să poarte barbă, părul lung și să fie căsătoriți. Dacă soția unuia dintre ei murea, el nu mai avea dreptul să se mai căsătorească și, de obicei, se retrăgea într-o mînăstire. Așa că aveau o grijă deosebită pentru soțiile lor. Din punct de vedere ierarhic, clerul parohial era supus episcopului eparhiei. Ca să-și transmită directivele preoților, episcopul se adresa consistoriului. Parohia își avea biserica ei slujită de un *pop* și un *diakon*, acesta din urmă ajutat de un *psalomșcik* (dascăl) și de un *ponomar* (paracliser).

Clerul parohial se recruta dintre elevii seminariilor și ai școlilor sau ai academiei teologice. În fiecare eparhie exista un seminar, iar în întreg imperiul patru academii teologice[1]. Ca cineva să fie hirotonisit preot trebuia să fi absolvit seminarul, cu gradul de bacalaureat în teologie. În general, academiile îi formau pe viitorii înalți demnitari ecleziastici, altfel spus pe călugări.

În vreme ce acești călugări puteau aspira, respectînd celibatul, la o carieră strălucită, preoții obișnuiți, căsătoriți, acceptînd îndatorirea, renunțau la orice ambiție personală.[2] După regulă, ei erau legați pe viață de o biserică, nu așteptau nici o avansare, nici un transfer într-o regiune mai plăcută sau mai bogată. Salariul pe care li-l dădea Sfîntul Sinod era atît cît să nu moară de foame: șaizeci de ruble pe an (adică 162 franci-aur)! Cu un astfel de salariu trebuiau să se îngrijească și de întreținerea numeroasei lor familii, să se ocupe de bine de rău de școala din sat, să-i îngrijească pe țărani în lipsa unui medic și să bată drumurile ca să slujească la botezuri, înmormîntări și nunți. Cum nu exista un tarif fix pentru aceste ceremonii religioase, fiecare plătea cît voia, adică cît mai puțin posibil! Ținuți într-o situație umilă de șefii lor ecleziastici, preoții puteau cu greu pretinde

[1] La Sankt-Petersburg, la Moscova, la Kazan, la Kiev.

[2] Soarta lor era atît de puțin de invidiat încît recrutarea seminariștilor se făcea, aproape în exclusivitate, dintre fiii de preoți. Clerul devenea, așadar, o castă, o mare familie, în care, din generație în generație, se regăseau aceleași nume.

stima enoriașilor. Credincioșii nu le cereau decît să aibă un aer maiestuos, o barbă frumoasă și o voce puternică și gravă.

În schimb, călugării erau foarte venerați de popor. Erau cultivați, distanți, misterioși, duceau o viață ascetică și contemplativă. Se credea că erau capabili să facă minuni, lumea se ducea la mînăstiri să le ceară sfatul. Cele mai mari dintre aceste mînăstiri purtau numele de *lavre,* cele mai mici de *skit* sau *pustînia.* Dar nu existau, ca la calotici, ordine religioase. Nu se puteau compara cu puternicile congregații din restul Europei, cu rînduielile lor, regulile lor stricte, misiunile lor internaționale. Călugărul rus, retrăgîndu-se din lume, nu avea altă dorință decît aceea de a ispăși păcatele secolului prin rugăciune.

Aleksandr Vasilievici Zubov vorbea cu admirație de o anume mînăstire: Optina Pustînia, pe care o vizitase cu vreo cincisprezece ani în urmă. Această mînăstire era situată în inima Rusiei, în provincia Kaluga, pe malul molcomului rîu Jisdra. Pe fondul verde al pădurii se desprindeau zidurile albe care o înconjurau, cupolele albastre ale bisericilor și delicatele lor cruci de aur. Nici un alt zgomot, în afara cîntecului de păsări și murmurului apei. A trece pragul acestei mînăstiri însemna să întorci spatele zadarnicei agitații a secolului. După regulă, călugării se adunau în plină noapte pentru a cînta utreniile. Rugăciunile în comun erau numeroase și spuse cum se cuvine. În trapeză liniștea nu era tulburată decît de vocea călugărului sau a novicelui care citea viața sfîntului cinstit în acea zi. Datorită ajutoarelor primite de la negustori, industriași, țărani avuți, mînăstirea putea să întrețină o școală, un spital, un azil pentru orfani. În apropierea mînăstirii, în pădure, se găsea un *skit,* unde cîțiva călugări, doritori a se deda exercițiilor de asceză, trăiau într-o singurătate și o pace absolute. Un gard, cu porți împodobite cu icoane, înconjura acest refugiu de înaltă spiritualitate. Chilii albe, straturi cu flori, o alee de cedri, un iaz, o biserică, stupi, un cimitir, totul aici părea împăcat de rugăciunile zilnice. Dar, nu frumusețea peisajului, nu

fervoarea slujbelor ținute în acel loc atrăgea atîția pelerini la mînăstire, ci extraordinara faimă a *starețului* ei.[1]

Cuvîntul *stareț* înseamnă în rusă bătrîn, dar, contrar expresiei obișnuite *starik,* el exprimă ideea de demnitate morală, de experiență senină. *Starețul* era în general un călugăr în vîrstă, care căpătase prin meditație și rugăciune puterea de a-i înțelege și de a-i îndruma pe cei care veneau la el cu nefericirile lor. Fie că era egumenul mînăstirii, fie că-l ajuta pe acesta în treburile lui, el era conducătorul spiritual al confreriei. Fapt ciudat: *starețul* nu era neapărat preot; în acest caz, credincioșii îi cereau sfatul cu tot atîta spontaneitate și umilință ca și cum ar fi fost un servitor al lui Dumnezeu; de regulă însă se spovedeau altuia.

Influența *stareților* era atît de mare în Rusia, încît cei mai vestiți dintre ei primeau de dimineață pînă seara, în chilia lor sau în vorbitor, mulțimi de păcătoși în căutare de adevăr. Bolnavi la trup sau la suflet, analfabeți cu mintea mărginită sau intelectuali chinuiți de întrebări, negustori bogați sau pelerini flămînzi, toți voiau să se lumineze, să se înalțe în contact cu bătrînul vrednic de admirație. I se cerea părerea în legătură cu o situație ce trebuia neapărat rezolvată, cu un proiect de căsătorie, o chemare religioasă, o ceartă de familie, o dragoste trădată, o crimă tăinuită... Uneori, înainte chiar ca noul venit să i se destăinuie, *starețul* îi intuia necazul și-i răspundea cu o vorbă care-l alina, cu o privire inspirată, cu un zîmbet.

Odinioară, la Optina Pustînia, părintele Leonida îi primea pe pelerini, așezat pe pat, îmbrăcat cu o tunică largă albă, avînd pe cap o bonetă. În timp ce vobea cu însuflețire, împletea cordoane. Vizitatorii săi stăteau în jurul lui, fie în genunchi, fie așezați pe jos. Succesorul său, părintele Macarie, îl primise și sfătuise pe Nikolai Gogol și pe publicistul slavofil Kireevski, a cărui conversiune făcuse atîta vîlvă la vremea aceea. După părintele Macarie, a urmat părintele Ambrozie, care a continuat la Optina Pustînia luminoasa tradiție a *stareților.* Învățăturile lui l-au făcut pe omul de

---

[1] Vezi admirabilul portret al *starețului* Zosima, în *Frații Karamazov,* de Dostoievski.

litere și filozoful Kostantin Leontiev să părăsească lumea și să se călugărească. Și alte personalități eminente au venit la ei să afle o lecție de înțelepciune: ofițeri de gardă, savanți, înalți funcționari, celebrul critic Strahov, publiciștii și filozofii Homiakov și Vladimir Soloviov, marele duce Konstantin și doi dintre cei mai renumiți romancieri ai timpului lor: Dostoievski și Tolstoi.[1] *Starețul* Ambrozie a murit în 1891.

– Era deja bătrîn cînd l-am văzut pentru ultima oară, spunea Aleksandr Vasilievici Zubov. Închipuiți-vă un bărbat înalt de statură, slab, adus de spate, cu ochi ageri, fața brăzdată de cute adînci și terminată cu un barbișon. M-a privit cu o blîndețe pătrunzătoare și am simțit cum totul se deslușea în capul meu. Dacă ar exista mai mulți *stareți* de felul lui, însăși nefericirea ar deveni la noi un izvor de bucurie!

– Sînt multe mînăstiri în Rusia? – întrebă Jean Roussel.

– Cam cinci sute cincizeci, adăpostind unsprezece mii de călugări și optsprezece mii de călugărițe. Nu-i mult!

– Și cărei autorități i se supune clerul monahal?

– Deasupra lui nu se află decît Sfîntul Sinod și țarul.

*

Asocierea dintre țar și Biserică avea o origine relativ recentă.

Evanghelizată în 988 de călugări greci, sub domnia lui Vladimir Sviatoslavici, națiunea rămăsese ortodoxă chiar și în perioada ocupației mongole. Cînd invadatorii au fost, în sfîrșit, goniți din țară, supremația patriarhului de la Constantinopol nu mai era de multă vreme recunoscută de către ruși. Încercările papilor de a reconcilia Biserica ortodoxă și Biserica catolică romană aveau să rămînă fără rezultat. În 1591, mitropolitul de Moscova era recunoscut ca al cincilea patriarh, mai mare peste ierarhia ecleziastică rusă. La mijlocul secolului al XVII-lea, sub țarul Alexei Mihailovici, patri-

---

[1] Vezi în legătură cu acest subiect: *Quand la Russie avait des Saints*, de Constantin de Grunwald, Ed. Fayard. În 1910, cînd Lev Tolstoi a hotărît să-și părăsească definitiv familia, s-a îndreptat către Optina Pustînia cu intenția de a-l vedea pe *starețul* Iosif, discipol și succesor al *starețului* Ambrozie.

arhul Nikon a dispus revizuirea liturghiei, dar inovațiile sale au dus la o tulburare a minților și au pricinuit crearea mai multor secte, dintre care cea mai importantă era cea a *staroverilor* (Vechii Credincioși). Această schismă, *raskol,* s-a accentuat cînd Petru cel Mare a reunit puterea spirituală și puterea temporală și n-a mai desemnat un nou titular la scaunul patriarhal rămas vacant (1700), înființînd Prea Sfîntul Sinod (1721), corp însărcinat cu conducerea treburilor religioase. Prea Sfîntul Sinod era alcătuit din cei mai înalți demnitari ai clerului, numiți de țar. El însuși era reprezentat pe lîngă această adunare de un procuror general, funcționar laic, care expunea problemele de dezbătut. Nici o decizie a Prea Sfîntului Sinod nu era valabilă fără aprobarea acestuia și, în consecință, a împăratului.

Religia de stat era religia ortodoxă[1], dar, după ultimul recensămînt, cultul catolic număra 11 420 000 de credincioși (mai ales în Polonia și în guberniile învecinate), cultul armeano-gregorian 1 600 000 de credincioși, cultul protestant 3 743 000 de credincioși (în special în Finlanda, în provinciile baltice și în „colonîile" germane din sudul Rusiei), cultul ebraic 5 milioane de credincioși, în special în Polonia și în Taurida (Crimeea), cultul mahomedan 14 milioane de credincioși (în special în Caucaz și în provinciile din est); în sfîrșit, mai existau și păgîni – în triburile finice și adoratori ai lui Brahma – în Asia.

Din punct de vedere doctrinar, principala diferență dintre Biserica ortodoxă și Biserica catolică ținea de formula *filioque.* Această formulă aparținea simbolului pe care Biserica catolică îl spunea la liturghie: „Cred în Sfîntul Duh... care purcede de la Tatăl *și* de la Fiul." Or, această expresie nu se găsea nici în Sfînta Evanghelie după Ioan[2], nici în textul conciliului de la Niceea, unde se spunea numai: „Cred

---

[1] Cultele străine nu mai erau, evident, de competența Prea Sfîntului Sinod, dar erau, totuși, supuse autorității imperiale, depinzînd de Ministerul de Interne.

[2] „Iar cînd va veni Mîngîietorul, pe Care Eu Îl voi trimite vouă de la Tatăl, Duhul Adevărului, Care de la Tatăl purcede, Acela va mărturisi despre Mine." Sfînta Evanghelie după Ioan, XV, 26.

în Sfîntul Duh care purcede de la Tatăl." Adăugînd *filioque* la formula credinței tradiționale, Biserica catolică refuzase să se supună ordinelor lui Photius, patriarhul de la Constantinopol, care îi socoteau pe latini eretici. Ortodocșii respingeau cu oroare *filioque*. Pentru ei, Sfîntul Duh nu emana de la Tatăl și de la Fiul, cum spuneau catolicii, ci purcedea de la Tatăl „prin Fiu". Mai precis, ortodocșii făceau o deosebire între emanația eternă a Sfîntului Duh ieșit din Tatăl și trimiterea temporară a Sfîntului Duh în lume prin Fiul, prin intermediul Fiului, sub trăsăturile Fiului[1].

Alte divergențe între cele două Biserici: ortodocșii nu recunoșteau, evident, întîietatea și infailibilitatea papei și respingeau ideea occidentală cu privire la indulgențe* și purgatoriu. După ei, imediat după moarte, sufletul parcurgea niște etape, mărturisindu-și păcatele și suferind de neliniște în așteptarea Judecății de Apoi. Pentru cei drepți, această neliniște era totuși atenuată de conștiința că ei se aflau aproape de Dumnezeu. Dar pînă și sfinții nu se împărtășeau din fericirea totală, dat fiind că sentința definitivă nu fusese încă pronunțată. Așadar, nu exista un purgatoriu unde se putea obține purificarea prin durere; nici o posibilitate de ispășire înainte de deșteptarea cea mare; toți morții, cei buni ca și cei răi, s-ar găsi într-o stare intermediară în care bucuria și disperarea se află într-o stare de echilibru...

În sfîrșit, din punctul de vedere al disciplinei, Biserica ortodoxă admite căsătoria preoților, dar nu și a episcopilor, dezaprobă folosirea azimei fără drojdie pentru oficierea slujbei religioase[2] și botează prin tripla afundare și nu

---

[1] Concepția despre trimiterea temporară a Sfîntului Duh prin intermediul Fiului, sub trăsăturile Fiului era atît de subtilă, încît anumiți teologi occidentali l-au acuzat pe Photius că nu mai face deosebirea între Fiu și Sfîntul Duh, contrar credinței evanghelice și niceene.

* Iertare totală sau parțială a păcatelor pe care Biserica catolică o acordă credincioșilor ei în schimbul unei sume de bani; document ce conține textul rugăciunilor care trebuie spuse pentru a obține această iertare. *(N.t.)*

[2] Abia din secolul al IX-lea a introdus Biserica latină occidentală folosirea pîinii fără drojdie (azima) pentru cuminecătură, Biserica ortodoxă rămînînd credincioasă pîinii cu drojdie. În ceea ce privește căsătoria preoților, aceasta se practica încă din vremea Apostolilor.

turnînd apă pe capul persoanei (prin stropire), ca latinii. De altfel, formula de botez era diferită în cele două Biserici. Într-adevăr, pentru ortodocși, Dumnezeu în persoană era cel care săvîrșea botezul și nu preotul, servitorul lui Dumnezeu. Așa că, acolo unde preotul catolic spune: „*Te botez* în numele Tatălui, al Fiului și al Sfîntului Duh", preotul ortodox spune numai: „*Se botează cutare*, în numele Tatălui, al Fiului și al Sfîntului Duh." În sfîrșit, contrar catolicilor, care, din secolul al XIII-lea, se împărtășeau în genunchi și cu un singur element (pîinea), ortodocșii, urmînd ritualul Bisericii creștine primitive, se împărtășeau în picioare și cu două elemente: o bucățică de pîine sfințită, muiată în vin, le era dată de preot într-o linguriță de argint. Fiecare persoană care se împărtășea își spunea numele, ținîndu-și mîinile încrucișate pe piept. După ce punea bucățica de *prosfora* (prescură) muiată în vin pe limba credinciosului, preotul vestea: „Se împărtășește robul lui Dumnezeu cutare sau roaba lui Dumnezeu cutare." După care, cel care se împărtășise, se îndepărta de altar, mai bea puțin vin dintr-o cupă și mai mînca o bucățică de pîine sfințită, oferite pe o tavă.

*

Fără îndoială, poporul rus ortodox era cucernic și generos ca în primele zile ale creștinismului. Rînduielile cultului, împărtășania, binecuvîntarea, moaștele, lumînările, cîntecele, închinările, mătăniile jucau un rol important în exprimarea credinței sale. Era sensibil la frumusețea ceremonialului. Dar instinctul său îl făcea să descopere, dincolo de acest ceremonial, un adevăr evanghelic foarte profund și foarte simplu. Religia sa se inspîra în special din Predica de pe Munte: „Fericiți cei săraci cu duhul, că a lor este împărăția cerurilor. Fericiți cei blînzi, că aceia vor moșteni pămîntul... Fericiți cei ce plîng, că aceia se vor mîngîia... Fericiți cei milostivi, că aceia se vor milui..." Impresionat de predica Galileanului, mujicul cel mai umil avea o nesfîrșită milă pentru frații săi aflați în nenorocire. Dar, împărțind milostenia, el spera din tot sufletul s-o aibă și pentru el. Numeroși credincioși, din preajma lui Jean

Roussel, murmurau, făcîndu-și semnul crucii: „*Gospodi pomilui*“ (Doamne miluiește). Această frază care revenea permanent în rugăciuni era, după cum spunea Aleksandr Vasilievici, o caracteristică profundă a zbuciumului spiritual al concetățenilor lui.

– Rusul, spunea el, este obsedat de ideea de păcat și de pedeapsă. El vede în Hristos pe Cel care a venit pe pămînt să salveze sufletele în primejdie și să promită păcătoșilor care se căiesc un viitor în ceruri mai frumos decît viitorul celor drepți care se cred împăcați față de conștiința lor. Există oare vreun păcat care să nu poată fi răscumpărat prin avîntul sincer al întregii ființe către Cel de Sus? Noi nu credem așa. Noi nu-i urîm pe hoți, pe desfrînați, pe ucigași, ci îi plîngem, îi numim *nesciastnîie* – nefericiți. Rămîne mereu vie în mintea noastră amintirea lui Hristos care făgăduiește tîlharului răstignit lîngă el, pe muntele Golgota, împărăția Domnului. În aceasta se află un creștinism foarte pur, foarte vechi, despuiat de orice metafizică, o meditație asupra suferinței, morții și dreptății viitoare, o iubire nelămurită și naivă pentru tot ce respiră, o dorință neclară de fraternitate, o aspirație la fericiri nedeslușite...

Jean Roussel se întreba dacă acest idealism evanghelic, această căutare a unei religii personale nu era cumva la originea numărului mare de secte care existau în Rusia. Aleksandr Vasilievici le enumerase odată.

În primul rînd, erau Vechii Credincioși *(staroverî)* care nu erau propriu-zis sectanți, ci schismatici. Aceștia nu-i iertau patriarhului Nikon de a fi corectat greșelile copiștilor din cărțile religioase. Pentru ei și aceste greșeli erau sfinte, deoarece credința strămoșilor lor se sprijinise pe ele. Le interziceau adepților lor să îndeplinească ritualul după noile texte, să-și radă barba, să se închine cu trei degete, cînd strămoșii lor nu-și făceau cruce decît cu două, și să spună *Iisus* ca toată lumea, de vreme ce copiștii vechilor manuscrise ortografiaseră acest nume: *Isus*.

În cursul secolului al XVIII-lea, puterea centrală înmulțise campaniile de persecuție împotriva elementelor ostile „inovațiilor europene“ ale lui Petru cel Mare. Excomunicați,

urmăriți cu înverșunare de armată și poliție, acești *staroverî* se apărau cu arma în mînă, piereau cu sutele sau se refugiau în pădurile și deșerturile imperiului. Încetul cu încetul s-au format astfel mari comunități schismatice, strîns legate între ele. Aceste comunități lucrau pămînturile neroditoare, îi ajutau pe săracii din apropiere, înființau mînăstiri, azile pentru pelerini și atrăgeau numeroși țărani, cuceriți de organizarea economică și religioasă solidă a confreriei. Cu vremea, urmărirea protestatarilor a mai slăbit, dar *staroverî* și-au păstrat cu aceeași îndîrjire obiceiurile și credința de altădată. În 1886, Sfîntul Sinod a declarat că Biserica nu luptă împotriva vechilor texte scumpe lor, ci împotriva spiritului de răzvrătire al cărui simbol erau aceste texte. Mitropolitul Platon autorizase chiar hirotonisirea unor preoți hărăziți să slujească după vechiul ritual. Adepții acestei noi secte, sau mai bine zis ai acestei liturghii arhaice, se numeau *edinoverți*. Pentru a-i primi, se deschideau, în întreg imperiul, biserici speciale, patronate de Sfîntul Sinod.[1] Dar *staroverî* respingeau intrarea în legalitatea religioasă și preferau, conform unei tradiții seculare, să-și aleagă și să-și plătească ei singuri preoții.

După cum spunea Aleksandr Vasilievici, capitala Vechilor Credincioși era Moscova. Țărani, muncitori, meșteșugari sau negustori, ei se distingeau prin cucernicie, cumpătare, simț de economie și structura patriarhală a familiei lor. Aspri față de ei înșiși și față de ceilalți, Vechii Credincioși adunaseră averi considerabile. Prosperitatea lor era un alt mijloc de a impune respectarea schismei de către autoritățile ecleziastice și polițienești. La tîrgul de la Nijni-Novgorod, care nu era, pentru mulți comercianți, decît o întîlnire de plăcere, *staroverî* se purtau cu decență și demnitate. Lungile persecuții pe care le înduraseră dezvoltaseră în ei spiritul de întrajutorare. Asociația lor era un fel de francmasonerie, ai cărei membri se recunoșteau după anumite semne (inele, mătănii, linguri de lemn pictate după un desen special). Existau orașe, regiuni aproape în întregime supuse dominației

[1] În 1886 existau 224.

economice a Vechilor Credincioși. Anumite mici industrii erau acaparate și controlate de ei, încît muncitori și mujici treceau de partea schismei pentru a obține de lucru. Aceasta se petrecea, în special, în meșteșugul confecționării lingurilor de lemn. Mai bine de jumătate din țărănimea rusă își sorbea ciorba din linguri de lemn făcute de dușmanii Bisericii oficiale![1]

Pe lîngă această organizație puternică, viguroasă și bogată, se dezvoltau nenumărate secte avînd ciudățenii dintre cele mai dădătoare de neliniște: *duhoborî,* care nu admiteau decît un singur izvor de credință, inspirația interioară, și refuzau să-și îndeplinească serviciul militar pentru a nu fi obligați să verse sînge; *molokane,* băutori de lapte, care se străduiau să realizeze viața Galineanului, în puritatea ei originară; *stranniki,* rătăcitorii, care, pentru a scăpa de constrîngerile demoniace ale Bisericii, călătoreau la nesfîrșit prin stepele și pădurile Siberiei; *nemoliaki,* care susțineau că se pot lipsi de preoți și de sfintele taine ca să-l întîlnească pe Dumnezeu dincolo de formalitățile cultului; *hlîstîie,* care îl simțeau, în extazul lor erotic, pe Divinul Stăpîn întrupîndu-se în ei; *skopțî,* care se castrau pentru a se elibera de ispitele trupești; *belorizțî,* care se îmbrăcau în alb „ca îngerii din cer" și mergeau din sat în sat pentru a predica inocența; *skakunî,* care se rugau sărind...

Toate aceste secte, și multe altele, exprimau nevoia de a suprima medierea oficială a clerului și de a stabili o legătură directă între om și Dumnezeu. Oare nu cumva această înclinație firească de a judeca totul singur era cea care explica violențele în care mujicul, de obicei atît de blînd, se lăsa uneori tîrît? Asasinate, torturi, incendii, jafuri... Aceste explozii de violență nu constituiau o raritate la sate. Pentru niște ființe atît de primitive „totul va fi iertat" era o noțiune apropiată de „totul este permis". Istoviți de mizerie, se lăsau brusc în voia instinctelor celor mai josnice, chiar dacă imediat se căiau, își mărturiseau păcatele și acceptau pedeapsa.

---

[1] Vladimir Bezobrazoff: *Etudes sur l'Economie nationale de la Russie,* 1886. Cf. Leroy-Beaulieu.

După cîte spunea Aleksandr Vasilievici, ocnele din Siberia erau pline cu zdrahoni, care, după ce săvîrșiseră blestemăția, continuau să se roage la Dumnezeu cu o prea creștină umilință. Nu li se spusese oare că cei din urmă vor fi cei dintîi?

Un alt fenomen specific Rusiei era numărul enorm de pelerini care străbăteau drumurile. Puțini erau țăranii care să nu aibă dorința arzătoare de a vizita catacombele de la Pescersk, de la Kiev sau mînăstirea Troița Serghievski. Jean Roussel întîlnise la Moscova mulți asemenea *bogomolî,* putînd fi ușor recunoscuți după murdărie, aerul de oboseală și bocceaua pe care o purtau pe umăr! Perelinii aveau aproape toți o vîrstă înaintată, căci tinerețea le fusese furată de pămînt și de muncile lui. Plecați din îndepărtatele lor sate cu cîteva kopeici în buzunar, mergeau pe jos săptămîni întregi, luni întregi, cerșind, culcîndu-se sub cerul liber sau într-o șură aflată la poarta vreunei mînăstiri. Nici o distanță nu-i înfricoșa. Unii dintre ei traversau tot imperiul, de la frontierele apusene pînă în inima Siberiei sau de la malurile Niprului pînă la țărmul Mării Baltice. Cei mai curajoși coborau spre Odessa și se îmbarcau în cala vreunui vaporaș cu destinația Pămîntul Sfînt. Chipurile le erau murdare și supte, hainele le atîrnau în zdrențe, încălțările, *lapti,* ajunseseră niște bucăți de noroi și sînge; în schimb o dulce lumină le însuflețea ochii. Bărbați sau femei își împlineau astfel, în marea lor majoritate, un vis multă vreme legănat și nu aveau nici o îndoială că la capătul drumului îi așteptă o răsplată. În timpul călătoriei adunau bani pentru construirea unei biserici sau în folosul lor propriu: caracterul mistic al acțiunii lor îi făcea pe oamenii cu suflet să le vină în ajutor. Aleksandr Vasilievici citise în ziare că la Kiev mulțimea pelerinilor depășea, într-un an, cu prisosință milionul. Cît despre călugării de la mînăstirea Sfîntul Serghei, aceștia abia dacă aveau destule lumînări, iconiță și pîinițe sfințite pentru a-i mulțumi pe vizitatori. Pelerinii dormeau în dormitoare mari, mîncau la masa comună, ascultau slujba, beau apă sfințită luată dintr-un vas, vizitau catacombele, se extaziau în fața extraordinarei bogății a sacristiei, căscau gura în bibliotecă, se aplecau, tremurînd de teamă, deasupra sarcofagului unde se aflau moaștele Sfîntului Serghei, acoperite cu o catifea roșie,

sărutau crucea de aur așezată pe aceste oseminte și se îndepărtau, iluminați pînă în străfundul sufletului.

Înaintea călătoriei sale în Rusia, Jean Roussel își închipuia că nu existau sfinți pur ortodocși. Prietenii săi moscoviți nu întîrziaseră să-i deschidă ochii. Într-adevăr, Biserica rusă avea un mare număr de sfinți, preafericiți sau preacuvioși *(prepodobnîie)*.[1] Numai catacombele din Kiev adăposteau o sută. Chiar mînăstirile mai puțin importante aveau moaște de care erau foarte mîndre. Printre aceste înalte figuri, erau eroi naționali, ca Aleksandr Nevski, oameni care au convertit neobosit populația, ca Sfîntul Serghei, anahoreți sau asceți, ca acei călugări din Kiev care trăiseră ani de zile nemișcați în tenebrele catacombei lor. Dar, orientată mai ales către originile ei, Biserica ortodoxă refuza să mai înregistreze noi minuni. A fost nevoie de o amplă mișcare de opinie pentru ca ea să-i recunoască drept sfinți, în secolul trecut, pe episcopii Mitrofan și Tihon. De altfel, în Rusia, canonizarea nu era precedată de lungi anchete și procese costisitoare ca în congregațiile romane. Ca în timpurile primitive, aici, vocea poporului era cea care îi desemna pe aleșii Domnului. Pentru credincioși, ca și pentru Biserică, cel mai mare semn de sfințenie era neputrezirea trupului preafericitului. Dacă, în plus, se mai semnalau cîteva minuni săvîrșite pe mormintele lor, Sfîntul Sinod proceda la o rapidă investigare a rămășitelor și, în cazurile absolut convingătoare, supunea aprobării împăratului un decret de canonizare.

Totuși, nu mulțimea sfinților ortodocși explica numărul mare de sărbători din Rusia. La ceremoniile religioase se adăugau ceremoniile naționale: ziua numelui împărătesei (23 aprilie), ziua de naștere a împăratului (6 mai), încoronarea împăratului (14 mai), ziua de naștere a împărătesei (25 mai), ziua numelui împărătesei mame (22 iulie), urcarea la tron a lui Nicolae al II-lea (21 octombrie), ziua de naștere a împărătesei mame (14 noiembrie), ziua de naștere a prințului moștenitor Mihail Aleksandrovici (22 noiembrie)[2], ziua nu-

---

[1] Numărul sfinților ruși canonizați este de aproape 385.

[2] Țareviciul Alekseî, fiul împăratului, avea să se nască în anul următor, la 30 iulie 1904.

melui împăratului (6 decembrie). Ținînd seama de duminici și de sărbătorile bisericești, totalul zilelor nelucrătoare se ridica la aproape o sută într-un an. De altfel, în rusă, cuvîntul sărbătoare venea de la cuvîntul trîndav (*prazdnik,* sărbătoare; *prazdnîi,* trîndav). Să fi fost oare poporul rus un popor de trîndavi? Da, dacă te gîndeai la Aleksandr Vasilievici, nu, dacă te gîndeai la ginerele lui.

Jean Roussel se străduia să-și facă ordine în idei dar nu reușea, dus de cîntecul amplu al corului care răsuna pe sub bolți. Niciodată n-ar fi crezut că un ansamblu vocal putea să dea această impresie de armonie profundă, tainică. Corul era în exclusivitate alcătuit din bărbați și copii[1] . Vocile lor se contopeau atît de bine încît melodia părea că iese dintr-o singură gură, dintr-un singur suflu bogat și maiestuos. Notele joase ale basilor făceau să se cutremure măruntaiele pămîntului, cînd, deodată, sunete de o puritate cerească pătrundeau în această furtună, se ridicau, tot mai limpezi, tot mai înalte, tot mai vesele, pentru a evoca speranța creștină. Nici un instrument cu clape, de suflat sau cu coarde nu susținea cîntările. Nu dăduse Dumnezeu omului o voce ca el să-l proslăvească veșnic pe Domnul? În cele mai somptuoase catedrale, ca și în bisericile sătești cele mai umile, corurile jucau un rol precumpănitor. Nu era nici o îndoială că în Rusia cîntecul omofonic, moștenit de la Grecia Antică, își păstrase cel mai bine nobletea. Dar acestui cîntec omofonic maeștri anonimi din Evul Mediu îi adăugaseră cîntece originale, numite *raspevî,* cu o linie melancolică ce amintea de vechile balade populare. În seminarii se acorda o mare importanță educației muzicale a preoților și diaconilor. Căci, pentru a se impune atenției credincioșilor, și ei trebuiau să aibă voci frumoase. Un preot cu o dicție defectuoasă sau cu un timbru nazal ar fi fost disprețuit de ultimul dintre mujici.

Fără să înțeleagă exact semnificația diferitelor momente ale slujbei ortodoxe, Jean Roussel îi urmărea desfășurarea cu un interes artistic susținut. Aleksandr Vasilievici îi spusese că preoții pravoslavnici păstraseră obiceiurile primilor

[1] În mînăstirile de femei, corul era format numai din călugărițe.

creștini. Pentru a se conforma acestor obiceiuri, rușii stăteau în picioare pe tot timpul celebrării slujbei religioase. De asemenea, nu luau niciodată cu ei la slujbă vreun îndreptar sau vreo psaltire, pentru că ar fi fost necuviincios să întorci paginile în lăcașul Domnului. Ca să urmărească mai bine liturghia, cei evlavioși o citeau înainte de a veni la biserică. Nici un țîrcovnic care să reglementeze desfășurarea marilor ceremonii. Nici un clopoțel care să invite pe credincioși la reculegere. Nici un confesional unde preotul putea să se izoleze comod pentru a asculta mărturisirile păcătoșilor săi.[1] Tot din grija de a nu schimba cu nimic ritualul de odinioară, Biserica ortodoxă interzicea ca slujba să fie scurtată sub motivul unei dispoziții oarecare. Nimic asemănător cu liturghia necîntată catolică, unde preotul dialoghează singur cu un ajutor care-i răspunde în numele unei adunări absente. În Rusia, toate slujbele trebuiau să fie publice. În fața unui naos gol, preotul putea să se roage, dar nu să slujească. Cele mai multe din inovațiile introduse de Roma pentru a revigora și a stimula cucernicia credincioșilor erau văzute cu un ochi neîncrezător de către clerul ortodox. Cultele speciale catolice, cele mai răspîndite, cum e, de pildă, cel al Sfintei-Inimi, îi erau cu totul străine. Austeritatea cultului apărea în scenele dramei sacre. La răsărit, în capătul cel mai îndepărtat al absidei, se ridica un singur altar, așa cum nu există decît un singur Dumnezeu și un singur Mîntuitor. Între altar și naos, enorma barieră aurită și împodobită cu icoane a iconostasului închipuia vălul templului. Din cele trei uși ale iconostasului, cele din mijloc, cu două canaturi, se numeau ușile împărătești, celelalte două – ușile diaconești. Numai preotul și țarul aveau dreptul să treacă pragul ușilor împărătești, cel de al doilea în ziua încoronării sale, pentru a primi împărtășania. În timpul binecuvîntării Sfintelor Taine, ușa aceasta se închidea, iar în spatele ei era trasă o perdea: era simbolul stării pămîntești a omului, care-l împiedica să vadă cerul. Dar în momentele solemne ale liturghiei, perdeaua era trasă, ușile deschise, iar cerul se arăta privirilor credincioșilor și

[1] Confesionalele n-au fost admise de Biserica catolică decît în secolul al XVI-lea.

pînă și tronul lui Dumnezeu devenea vizibil. În partea stîngă a altarului propriu-zis, către nord-est, se afla o masă asemănătoare cu altarul, numită *jertvennik*. Intrarea și ieșirea preotului, în veșmintele sale grele, aurite, ducerea elementelor de ofrandă de la *jertvennik* la altar, deplasarea diaconului ducînd Evanghelia sau potirul, închiderea și deschiderea ușilor împărătești constituiau diferitele etape ale unei reprezentări mistice[1]. Fumul de tămîie urca dintr-o cădelniță cu lanțuri de argint pe care *diakon*-ul o legăna la înălțimea genunchilor. Toate aceste acte solemne îndeplinite domol erau în armonie cu somptuozitatea severă a vechilor biserici bizantine. Această notă de antichitate o puteai recunoaște chiar și în mobilierul liturgic. Regăseai astfel acel flabellum[2] , evantai din metal pe care diaconul îl agita în jurul tabernacolului, lingurița de aur pentru vinul de împărtășanie, sfînta copie și buretele[3] , care aminteau de Patimi, și alte instrumente sfinte care nu mai erau de multă vreme folosite în țările occidentale.

Marile ceremonii ortodoxe se inspirau din același simbolism naiv ca și ceremoniile din primele timpuri ale Bisericii. De pildă, riturile de căsătorie, pe care le descrisese Aleksandr Vasilievici lui Jean Roussel, erau foarte ciudate pentru un spirit european. Pe toată durata slujbei religioase, cavaleri de onoare se schimbau întruna ca să țină deasupra capetelor logodnicilor două coroane grele din argint lucrat. După schimbarea inelelor și sărutul de logodnă în fața tabernacolului, preotul oferea tinerilor un potir cu vin din care beau de trei ori pe rînd, căci de aici înainte totul era în comun; apoi, după ce le lega mîinile cu o batistă de mătase,

---

[1] Îmbrăcămintea preoților ortodocși se compune din *stihar*, tunică lungă fără mîneci, din eșarfă, din patrafir, *felon* sau *sfită* fără mîneci, cu o deschizătură peste cap, și un acoperămînt de cap, de formă cilindrică și înaltă, potcap *(kamilauhion* sau camilafcă). Episcopul poartă un *sakkos* în loc de patrafir, o mitră în loc de camilafcă și, evident, cîrja episcopală.

[2] Biserica catolică a suprimat folosirea acestui flabellum încă din secolul al XIV-lea. Dar, încă și astăzi, se mai folosește în anumite ceremonii, în fața papei.

[3] Sfînta copie servește la tăierea pîinii sfințite în bucăți, sau *oblat*, hărăzite binecuvîntării; buretele liturgic este folosit de diacon pentru a curăța vasul cu împărtășania.

preotul făcea, cu ei pe urmele lui, de trei ori înconjurul altarului, pentru ca tinerii să fie pătrunși de ideea că, din acea zi, vor merge în viață strîns uniți.

O ceremonie cu tot atît de multe simboluri era cea a Paștilor, fără îndoială, cea mai frumoasă sărbătoare din întreaga liturghie ortodoxă. În Rusia, slujba de la miezul nopții avea loc chiar în noaptea învierii. La ora indicată, după psalmi, preotul se apropia de mormînt, ridica simbolic giulgiul și vedea că Mîntuitorul nu mai era înăuntru. Atunci, ca și ucenicii din Evanghelie, în loc să anunțe învierea, șovăia, ieșea în fața bisericii împreună cu tot clerul, să facă înconjurul bisericii, în căutarea lui Hristos care dispăruse. În sfîrșit, încredințat că minunea se produsese, se întorcea în biserică și, cu fața la mulțime, anunța în mod solemn: „Hristos a înviat". Credincioșii îi răspundeau cu un elan de bucurie: „Adevărat a înviat!" Lumînările străluceau în mîna fiecăruia. Prieteni, rude, necunscuți se sărutau de trei ori. Nimeni nu putea să se sustragă acestei dovezi de afecțiune frățească. Liturghia sumbră din zilele de doliu lăsa locul cîntărilor de mare veselie. Și toate clopotele din Moscova își uneau vocile de bronz deasupra orașului. În case apăreau ouăle vopsite și prăjiturile rituale: *pasha* și *kuliki,* împodobite cu literele X B, inițiale de la „Hristos" și „Înviat" în rusește.

La țară, după slujba de noapte, credincioșii, și ei cu lumînări aprinse în mîini, se îndreptau către cimitir pentru a aduce morților lor salutul pascal[1]. De brațele crucii se agățau mici ouă din porțelan colorat pentru ca morții să ia și ei parte la bucuria creștinească. Lui Jean Roussel i-ar fi plăcut mult să asiste la sărbătorile de Paști la Moscova. Dar va mai fi oare oaspetele familiei Zubov la vremea aceea? Își puse întrebarea respirînd mirosul de tămîie care se întetea în naos. Cu timpul, parfumul dulceag, oriental îl îngrețoșă. Își simțea picioarele grele. Privirea îi șovăia pe deasupra mulțimii compacte de chipuri. Toate clasele societății se amestecau în incinta catedralei. Chipurile cele mai aspre ca și cele mai

---

[1] *Biserica ortodoxă,* de mitropolitul Serafim.

fine aveau același aer de supunere fericită. Capetele se înclinau. Buzele murmurau. Crucile făcute invers de cum le făceau catolicii trasau tot felul de linii pe piept. Mulțimea se prosterna, se apleca ca un lan de grîu cînd trece vîntul. Oamenii simpli atingeau podeaua cu fruntea, ceilalți se mulțumeau să îngenunchieze discret. Jean Roussel se simțea stingherit de a fi singurul în picioare, lîngă un stîlp. Dar nimeni nu-i dădea atenție. Credincioșii se ridicară. Aleksandr Vasilievici își scutură ușor pantalonii de praf, cu vîrful degetelor. Cum puteau Tatiana Sergheevna și fiicele ei să reziste la oboseala acestor lungi slujbe? Cu coada ochiului, Jean Roussel o observa pe Elena și o găsea deosebit de palidă și de frumoasă în exaltarea rugăciunii. Tînărul Nikolai, în uniforma cenușie a elevilor de gimnaziu, începea să dea semne de nerăbdare. Întorcea capul spre ușă, ofta. În fața altarului, înconjurat de nori de tămîie, preotul susținea cu tărie un adevăr tonic. Era impresionant, cu mitra orientală, leonin, cu o coamă care-i cădea pe umeri, barba ca un rîu și patrafirul strălucitor cu tăieturi precise ca încheieturile unei armuri. În sfîrșit, s-a ajuns la ceremonia „trimiterii", corespunzînd acelui *Ite missa est** catolic. Mulțimea credincioșilor s-a pus în mișcare. Fiecare se ducea, pe rînd, să sărute crucea și mîna preotului care o ținea. Jean Roussel aștepta, la o parte, ca prietenii săi să îndeplinească și acest ritual. „Ce lipsă de igienă!, se gîndea. Mii de oameni își pun, unul după altul, buzele pe această cruce. Fără îndoială că printre ei se află și bolnavi. Iată un bătrîn jegos, bălos. După el vine o mamă ducîndu-și copilul în brațe. Copilul sărută crucea după bătrîn. Și sîntem în secolul al XX-lea!" Aleksandr Vasilievici și Tatiana Sergheevna îi explicaseră, în legătură cu acest lucru, că puterea credinței ortodoxe era atît de mare încît nici un caz de contagiune nu s-a datorat acestui obicei. Dar Jean Roussel rămînea neîncrezător. Trecerea lumii prin fața preotului i s-a părut lungă.

Cînd a ieșit afară s-a simțit amețit de lumina soarelui și de mirosul proaspăt de zăpadă. În fața bisericii, cîteva călu-

---

* În lat. – Mergeți, slujba s-a sfîrșit. *(N.t.)*

gărițe în văluri lungi negre, ședeau în fața unor măsuțe; strîngeau bani. Pe fiecare măsuță se afla o farfurie de cositor plină de kopeici. Chipul acestor femei era zbîrcit, învinețit de frig. Aveau buze de cadavru. De unde veneau, din ce mînăstire îndepărtată al cărei acoperiș stătea să cadă, ale cărei icoane trebuiau din nou aurite? Mai încolo, se aflau cerșetorii zdrențăroși; unii dintre ei erau pelerini adevărați, iar alții, probabil, „specialiști" din Hitrovka. Aleksandr Vasilievici împărți, la întîmplare, niște bani în mîinile înghețate care se întindeau spre el.

Biserica Mîntuitorului domina toată Moscova. Mulțimea se scurgea în piața mare înzăpezită, printre săniile de lux. Echipajul Zubovilor se afla în primul rînd. Caii pufăiau. În picioare pe capră, vizitiul bombănea în barbă și trăgea de frîie. Înainte de a urca în sanie, Elena îi surîse lui Jean Roussel, murmurînd:

– V-a plăcut slujba de duminică, domnule?

– Enorm! – răspunse aceasta, privind-o în adîncul ochilor cu recunoștință.

CAPITOLUL VII

MUNCITORII

FABRICILE RUSEȘTI, CONDIȚIILE DE MUNCĂ ȘI SALARIILE – NOILE LEGI SOCIALE – ROLUL INSPECTORILOR DE FABRICĂ – AJUTOARELE MEDICALE GRATUITE – PROBLEMA LOCUINȚELOR: DORMITOARELE DE UZINĂ, „KAMORKI", CAMERE DE ÎNCHIRIAT – VIZITA LA UN ATELIER DE MELIȚAT CÎNEPĂ: MUNCITORII DORM LÎNGĂ MAȘINI – HRANA MUNCITORILOR – INSTITUȚII ȘCOLARE SUBVENȚIONATE DE FABRICANȚI – MIȘCĂRILE DE REVENDICĂRI SOCIALE – COMPARAȚIE ÎNTRE BUGETUL MUNCITORULUI RUS ȘI CEL AL MUNCITORULUI FRANCEZ – „ARTEL"-URILE – MONOPOLUL DE STAT PE BĂUTURILE ALCOOLICE – ASISTENȚA PUBLICĂ ȘI PRIVATĂ ÎN RUSIA – AZILUL COPIILOR GĂSIȚI DIN MOSCOVA

Tot îndatoritorul Pavel Egorovici Sîșkin și-a luat sarcina să-l ducă pe Jean Roussel prin periferia muncitorească a Moscovei. Ginerele domnului Zubov avea cunoștințe printre principalii industriași, așa că ușile se deschideau cu încredere în fața lui. Manufacturi de postav, tăbăcării, turnătorii, fabrici de cherestea, lăcătușerii uriașe, ateliere pentru fabricarea cuielor, obiectelor de plumb și a samovarelor – vreme de mai multe săptămîni de-a rîndul, Jean Roussel a trăit printre angrenaje, curele de transmisie, miros de unsoare caldă, șuierat de aburi, împurpurări de flăcări, trepidații de motoare și urlete de contramaiștri. La o primă vedere, nimic nu deosebea fabricile rusești de cele franceze din aceeași categorie. Cel mai mult se putea observa că majoritatea mașinilor erau de origine engleză sau germană, că muncitorii erau mai prost îmbrăcați decît în Franța și că acoperișurile halelor erau arareori construite din sticlă din pricina asprimii climei și a cantităților mari de zăpadă.

Începând cu legea din 2 iunie 1897, munca de zi nu putea depăși unsprezece ore și jumătate, în care nu intrau orele de odihnă. Sîmbăta și în ajunul sărbătorilor, acest timp se reducea la zece ore.[1] Era interzis ca o echipă de noapte să muncească mai mult de zece ore în șir. Ori de cîte ori ziua de muncă depășea zece ore, ea trebuia să fie întreruptă de o pauză de cel puțin o oră. Dar, bineînțeles, aceste reguli erau adesea încălcate și nu arareori un muncitor lucra treisprezece pînă la paisprezece ore pe zi, ca înainte de promulgarea legii. Numărul mare de zile de sărbătoare compensa efortul excesiv impus salariaților în restul timpului.[2]

În ce privește plata, ea se schimba, evident, după specialitate, sex, vîrsta individului, cît și provincia unde acesta își exercita meseria. În gubernia Moscova, un bărbat adult cîștiga în medie de la 14 pînă la 15 ruble pe lună, o femeie adultă 10 ruble, un tînăr (între cincisprezece și șaptesprezece ani) – 7 ruble, un copil (sub cincisprezece ani) – 5 ruble. La cursul de schimb (100 ruble: 270 franci), salariul lunar al unui muncitor rus ajungea deci la circa 40 franci-aur. Dar anumiți specialiști primeau sume mult mai mari. Astfel, la Moscova, filatorii de bumbac primeau pînă la 20 de ruble pe lună; filatorii de lînă, 22 de ruble; suflătorii de sticlă, 20 de ruble; muncitorii calificați din fabricile de faianță și de porțelan, 17 ruble; cei din industria mătăsii, 22 de ruble; cei din atelierele de mecanică și de construcție, 40 pînă la 50 de ruble! Aceste cifre urcau la muncitorii care lucrau la granița occidentală a imperiului (Lodz, Varșovia etc.) sau la Sankt-Petersburg și scădeau (cu 20 la sută) în guberniile din răsărit, ca să ajungă, dincolo de Ural, la sume derizorii.

Oricare i-ar fi fost activitatea, muncitorul primea de la patron, în momentul angajării, un *livret*. Acest livret folosea

---

[1] Lucrul, zis de zi, nu putea începe înainte de orele cinci dimineața și sfîrși după orele nouă seara.

[2] După statisticile oficiale ale lui Dementiev (1897), mai bine de 80 la sută din fabrici erau supuse regimului de „89 pînă la 99 de zile de sărbătoare pe an".

la înscrierea condițiilor de muncă, plata salariilor, reținerile făcute cu titlu de amenzi, chirii, datorii diverse... iar, cînd era cazul, observații, motivul concedierii! În concluzie, era vorba de un fel de *pasport* profesional, care, împreună cu *pasport*-ul administrativ, arăta capacitățile individului și-l făcea să-și înțeleagă cu înțelepciune condiția sa subalternă.[1] Dacă patronul nu avea dreptul să-și dea afară slujbașul fără un preaviz de cincisprezece zile, el putea, în schimb, să-i aplice amenzi pentru un anume număr de greșeli prevăzute în regulament. Altădată, sumele astfel adunate mergeau în buzunarul șefului de întreprindere, dar, de cînd cu noua lege, ele erau vărsate într-o casă specială și trebuiau, în principiu, să fie folosite pentru a îmbunătăți soarta muncitorilor nevoiași. Inspectorii de fabrică vegheau la aplicarea legilor în întreprinderile industriale și în minele din imperiu.[2] Această funcție fusese creată prin legea din 7 iulie 1899; inspectorii erau în subordinea Ministerului de Finanțe. Atribuțiile lor erau cu atît mai întinse cu cît legislația rusă se îmbogățise cu numeroase hotărîri privind igiena din localuri, condițiile de muncă ale copiilor și femeilor, învățămîntul obligatoriu, accidentele, asistența medicală gratuită etc.

Jean Roussel, care vedea Franța cu un secol înaintea Rusiei pe calea progresului social, a fost mirat să afle că folosirea copiilor sub doisprezece ani și munca de noapte a femeilor fuseseră interzise în Rusia (legile din 1 iulie 1882 și din 3 iulie 1886[3]), așa cum erau interzise și în Franța, că în Rusia exista, ca și în Franța, un serviciu medical pe lîngă fabricile mari (mai mult de o sută de muncitori) și că

---

[1] În Franța, a existat, pînă în 1890, un livret similar pentru muncitori.

[2] Erau în număr de aproape trei sute.

[3] La începutul secolului al XX-lea, munca copiilor, adolescenților și femeilor era reglementată în Rusia în felul următor: era interzis să angajezi copii sub doisprezece ani în uzine; mai mult, Ministerul Finanțelor își rezerva dreptul să interzică folosirea copiilor între doisprezece și cincisprezece ani în industriile dăunătoare sănătății lor; munca de noapte (de la nouă seara la cinci dimineața) era interzisă copiilor în toate industriile (cu excepția fabricilor de sticlă, unde puteau fi folosiți cel mult șase ore la rînd), ca și femeilor și adolescenților în industriile care prelucrau materii textile sau care fabricau chibrituri cu fosfor. În sfîrșit, nici femeile și nici copiii nu puteau fi folosiți în mine.

responsabilitatea patronatului în materie de accidente de muncă va fi stabilită în Rusia în scurtă vreme, în timp ce în Franța ea exista din 1898.[1] Exista, fără îndoială, încă din 1888, un sistem de asigurare a muncitorilor împotriva accidentelor de acest fel. Șase mari companii specializate își împărțeau clientela industrială a imperiului. Dar noua lege, a cărei promulgare era așteptată cu nerăbdare, avea să introducă în dreptul rusesc ideea de risc profesional; patronul va fi personal și direct responsabil de accidentele de muncă fără ca victima să fie obligată să dovedească greșeala șefului de întreprindere sau a împuternicitului său; în locul speranței unei compensații, muncitorul va avea siguranța că pentru invaliditate temporară sau definitivă va primi anumite alocații, că, în cazul în care va muri, cheltuielile pentru înmormîntarea sa vor fi acoperite de întreprindere pînă la suma de 30 de ruble și că văduva și copiii săi vor primi, în același caz, o pensie reprezentînd două treimi din ultimul său salariu.

În ce privește asistența medicală gratuită, metodele variau de la o fabrică la alta. Unii patroni ignorau cu seninătate prevederile legii din 1866[2], alții nu aveau în fabrica lor decît o ambulanță sau o infirmerie, de unde, în caz de nevoie, bolnavul era îndreptat către o instituție publică; alții, în sfîrșit, (în special în marile întreprinderi) aveau spitale adevărate unde erau îngrijiți nu numai muncitorii și familiile lor, ba chiar și populația din împrejurimi. Cu titlu de exemplu, Pavel Egorovici Sîșkin i-a menționat lui Jean Roussel filatura de bumbac din Ramensk, gubernia Moscova, care folosea 6 500 de muncitori și se mîndrea cu un spital cu 90 de paturi și o casă de nașteri cu 16 paturi. În aceeași gubernie, manufactura Bogorodsko-Gluhovski (8 120 de muncitori) avea o clinică modernă unde, numai într-un singur an, primiseră îngrijiri aproape 20 000 de persoane, iar aproape 2 000 fuseseră spitalizate. Ascultîndu-și călăuza, Jean Roussel înțelegea că, și aici, legile

[1] Legea rusească asupra accidentelor de muncă a fost promulgată la 2 iunie 1903 și a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1904.

[2] O lege din 26 august 1866 îi obliga pe proprietarii de fabrici să înființeze pe lîngă întreprinderile lor un spital pentru muncitori.

erau interpretate și aplicate de fiecare industriaș în felul său. Dar Pavel Egorovici Sîșkin părea mai puțin preocupat de această incoerență decît de problema practică a locuințelor muncitorești.

– La voi, în Franța, și chiar pretutindeni în Europa, spunea el, muncitorii locuiesc unde doresc și, în general, destul de departe de uzină. Chiar dacă se instalează într-un imobil special construit de patronul lor, ei plătesc, totuși, o chirie. Pe scurt, cînd se întorc acasă, uită de atmosfera din fabrică. În Rusia, dimpotrivă, jumătate din muncitori locuiesc gratuit fie în atelierele unde lucrează, fie în clădiri uriașe de pe lîngă fabrici. Aceasta se explică prin faptul că în Rusia majoritatea populației este rurală și că țăranul care vine la oraș să se angajeze nu poate, evident, să găsească o cameră cu o chirie mică. De altfel, el are, în izba lui, obiceiul să locuiască împreună cu alte șase, opt, zece persoane într-o încăpere afumată. De ce ar face mofturi acum? Dacă vreți să înțelegeți viața unui muncitor rus, este absolut necesar să vizitați cîteva din aceste case, ocupate în exclusivitate de muncitori și familiile lor...

Însoțit de Pavel Egorovici Sîșkin, Jean Roussel nu întîrzie să constate că toate întreprinderile importante aveau în imediata lor apropiere niște clădiri cenușii și triste, cu mai multe etaje, adevărate antrepozite de mînă de lucru. Toate aveau același stil arhitectonic: cazărmi pentru civili. În interior, un culoar îngust și întunecat mărginit de uși subțiri din scîndură. Aceste uși dădeau în dormitoare pentru douăzeci, treizeci de muncitori sau în camere minuscule *(kamorki)* ce adăposteau mai multe familii. Fiecare familie se străduia să-și delimiteze modestul domeniu din *kamorka* atîrnînd covoare vechi și cîrpe. Dar acești „pereți" plăpînzi nu puteau să apere și intimitatea perechilor. Între paturi (simple priciuri din scînduri) nu existau spații. Un singur scaun, o singură masă erau folosite de zece persoane. Bărbați, femei, copii își amestecau înăuntru vocile, mirosurile, nevoile, certurile, împăcările. Cu toate acestea, locatarii dintr-o *kamorka* erau invidiați de cei ce locuiau în dormitoare. Acolo priciurile din scînduri erau așezate unele lîngă

altele, fără cel mai mic spațiu liber. Adesea, erau chiar suprapuse, cele de sus aflîndu-se la șaizeci de centimetri sub tavan.[1] Muncitorii își spălau rufele în încăpere, iar acestea se uscau pe niște frînghii întinse tot acolo. O duhoare acră ieșea din aceste boarfe din care picura apa pe podeaua plină de noroi. Ferestrele erau în mod vădit prea mici ca să permită aerisirea odăii. De altfel ele erau cu grijă bătute în cuie și chituite.

Acest fel de dormitoare era rezervat, în general, bărbaților singuri. Totuși, Pavel Egorovici Sîșkin îi arătă lui Jean Roussel cîteva încăperi comune unde, din pricina suprapopulării fabricii, femei, perechi, familii întregi trăiau împreună cu celibatarii. În acest caz, paturile erau separate prin pereți subțiri din lemn, fixați chiar în rama paturilor, care se ridicau la o înălțime de aproape un metru și zece centimetri. Astfel, fiecare familie își avea compartimentul său, boxa sa, și camera semăna cu un grajd. După cum spunea Pavel Egorovici Sîșkin, în unele case pentru muncitori, locatarii nu dispuneau în medie decît de doi metri pătrați ca spațiu sau patru metri cubi de aer de individ.[2] Și cifrele acestea nu țineau seamă decît de efectivele recenzate în localuri la un anumit moment! Or, întrucît toate fabricile mari lucrau fără oprire, nu era un lucru rar ca același pat de scînduri să fie ocupat, pe rînd, de doi muncitori, unul aparținînd echipei de zi, celălalt echipei de noapte. Sistemul de muncă în schimburi făcea ca dormitorul să nu fie niciodată gol. În aceste condiții, cantitatea de aer respirabil calculată de Pavel Egorovici Sîșkin trebuia să fie din nou redusă la jumătate. Îngrozit de aceste precizări, Jean Roussel se întreba de ce muncitorul rus, care locuia atît de rău, n-avea liniște pînă nu-și aducea familia din sat.

– E foarte simplu, răspunse Pavel Egorovici Sîșkin. Părăsindu-i pe ai lui pentru a munci la oraș, omul nostru constată curînd că nu cîștigă suficienți bani ca să îngrijească de nevoile sale și de nevoile celor care au rămas la țară. Obli-

---

[1] Raportul lui Dementiev despre casele muncitorești (1897).

[2] Un sfert sau o jumătate de stînjen de aer pentru un muncitor, aceasta e cazul cel mai frecvent. *(La Russie à la fin du XIXe siècle,* de Kovalevski, ministru adjunct de finanțe din Rusia).

gîndu-și nevasta și copiii să-l urmeze, el își face socoteala că vor fi angajați la uzină cu un salariu corect și că locuința lor nu le va pune probleme. Bineînțeles că pentru a încuraja acest fel de migrații familiale, marii_ întreprinzători au construit căzărmi lîngă uzinele lor. Țăranul rus are o fire robustă. Confortul, igiena nu-l interesează. Ba chiar este ispitit să le privească cu neîncredere! Ceea ce vrea el e să aibă un colț unde să se culce, pe scînduri, cu puțini bani. Or, dormitorul este întotdeauna gratuit. Cît despre *kamorki,* în cel mai rău caz, ele se închiriază cu unu la sută din salariu, sumă care se reține automat. Adică nimic. Omul nostru scrie în sat. Soția și copiii sosesc. Și cu toții se înghesuie într-o cămăruță înăbușitoare, năpădită deja de două familii sau în dormitorul comun, avînd drept orizont un morman de trupuri prăbușite, unele peste altele, pe niște paturi mizerabile. Cu niște bucăți de carton și cu niște cîrpe atîrnate de niște vergele, femeile încearcă să construiască un cuib, un adăpost, ca să se apere de privirile indiscrete. Dar nimeni nu le dă vreo atenție. În timpul săptămînii bărbații sînt prea obosiți. Iar duminica, cea mai mare parte dintre ei sînt beți! Conform statisticilor pe care le-am consultat, proporția femeilor care munceau în uzine, în 1885, era de 33 la sută și atinge, astăzi, 44 la sută din personal. Asistăm la un fenomen ciudat. Atîta vreme cît familia muncitorului trăiește departe de el, la țară, acesta păstrează legăturile cu pămîntul, cu obiceiurile patriarhale de altădată. Revine din timp în timp în sat ca să participe la muncile cîmpului. Știe că acolo își are acoperișul său, prietenii săi, mormintele sale, amintirile sale. Această atracție nostalgică încetează brusc de îndată ce omul nostru a reușit să-și aducă nevasta, copiii și să-i instaleze în marea cazarmă. Toți sînt angajați în aceeași fabrică. Și-au vîndut bojdeuca. Nu mai sînt țărani. Și sînt mîndri de acest lucru! Încetul cu încetul se naște astfel o nouă clasă de oameni, fără cămin, fără regrete, fără tradiții, care nu mai au nimic care să le aparțină și trăiesc de azi pe mîine, pierduți în masa anonimă a semenilor lor. Cum trăiesc cu toții laolaltă, capătă o conștiință obscură a forței lor. Gîndiți-vă că în momentul de față există mai bine de două

milioane și jumătate de muncitori în Rusia la o populație totală de douăzeci și nouă de milioane.[1] Putem deja vorbi de o voință muncitorească în vreme ce țăranii ruși, mult mai numeroși, sînt departe de a avea aceeași coeziune în apărarea intereselor lor.

După ce a vizitat dormitoarele din trei fabrici, Jean Roussel s-a convins că în Rusia nu existau muncitori mai prost cazați. Ca să-l facă să-și piardă iluziile, Paul Egorovici Sîșkin a vrut să-i arate activitatea unei mici întreprinderi specializate în melițatul inului și cînepii. Patronul fabricii, un bărbat robust cu barba de culoarea focului și cu ochii ca albăstrelele îi primi pe cei doi vizitatori cu entuziasm și le deschise larg ușa atelierului.

Trecîndu-i pragul, Jean Roussel a crezut că pătrunde într-o pădure tropicală, cu frunzișul decolorat și umed. Fuioare de in și cînepă atîrnau de tavan și împiedicau lumina de afară să intre. Ca să înainteze, Pavel Egorovici Sîșkin a trebuit să dea la o parte, cu dosul mîinii, aceste bărbi lemnoase și jilave. Podeaua era acoperită cu un strat gros de mîzgă lipicioasă, grețoasă, ici și colo cu o baltă de apă neagră în fața unui hîrdău fumegînd. De-a lungul zidului, aproape de ferestre, se aliniau utilajele, melițe sau separatoare, compuse din două bucăți de lemn, unite la un capăt printr-un piron. Bucata inferioară era așezată pe patru picioare. Ansamblul forma un fel de cușcă, lungă de trei metri și largă de aproape doi metri. Pavel Egorovici Sîșkin îi explică lui Jean Roussel că spațiul astfel delimitat slujea în același timp de loc de muncă pentru muncitor și de locuință pentru familia sa. Bărbatul trăia acolo cu ai săi douăzeci și patru de ore din douăzeci și patru. La vremea mesei, tot acest mic trib se așeza pe jos, printre grămezile de cînepă și ligheanele cu apă murdară; ca să doarmă, se întindeau pe scînduri, puse pe cadrul superior al separatoarei, cu un fuior de cînepă în loc de pernă.

---

[1] Din acești 2 500 000 de muncitori, numai industria textilă utiliza aproape 700 000, industria minelor și metalurgică – 600 000, alimentară – 250 000, iar articolele metalice – aproape 225 000. În industria textilă, pe primul loc se situa prelucrarea bumbacului cu 325 000 de muncitori, după care urmau industra lînii (150 000), a inului (60 000) și a mătăsii (40 000).

– Tot trăind în comun, bieții oameni și-au pierdut simțul rușinii, spuse în șoaptă Sîșkin. Nici urmă de jenă în această promiscuitate. Am auzit că femeile nasc aici, în văzul tuturor![1]

Jean Roussel văzu un băiat de vreo cincisprezece ani, prăbușit pe un așternut de cîrpe, la picioarele unei mașini. Cu ochii închiși, părea că doarme adînc. Dar transpirația îi curgea pe obrazul palid, nările îi erau străvezii. De fapt, dîrdîia din pricina febrei. Deasupra lui, un zdrahon cît ușa, cu părul blond zbîrlit, tatăl său fără îndoială, ridica și cobora cu un gest mașinal maxilarul aparatului care sfarîma puzderiile*. Niște copilași în zdrențe se bălăceau în bălți. O mamă, așezată pe un fuior căzut, își alăpta pruncul înfășurat în niște cîrpe murdare. Căldura și umiditatea fiind necesare la prelucrarea fibrelor, în atelier domnea o atmosferă de spălătorie. Pereții erau scorojiți, roși de mucegaiuri roșietice. Din tavan șiroia apa. Un strat cenușiu acoperea geamurile. La fiecare pas, picioarele lui Jean Roussel se înfundau în noroiul negru de pe podea.

– În acest soi de întreprinderi, spuse Pavel Egorovici Sîșkin, obiceiul este de a nu se curăța podeaua decît o dată pe an, în luna iulie...

– Și tot anul trăiesc amărîții aceștia așa, în mizerie? – întrebă Jean Roussel.

– Din păcate, da!

– Și muncitorii și familiile lor dorm, mănîncă, procrează, mor lîngă utilaje numai în atelierele de meliţat cînepa?

– Nu, recunoscu Pavel Egorovici Sîșkin, așa se întîmplă aproape în toate întreprinderile de importanță mai mică, unde treaba se face încă manual sau cu mijloace mecanice elementare. Mă gîndesc în special la micile manufacturi de mătăsuri, de lenajuri, de țesături imprimate. În aceste ateliere oamenii dorm pe jos, pe mese sau pe războaiele de țesut peste care se pun scînduri. Pruncii țesătoarelor dorm în copăi agățate de tavan și somnul le este legănat de zgomotul regulat al războaielor...

---

[1] Fapte menționate de inspectorul Dementiev în raportul său oficial din 1897 despre fabricile din Rusia.

* Resturi lemnoase care cad din tulpina cînepii sau a inului la meliţare și la scărmănare. *(N. t.)*

Părăsind atelierul de meliţat, Jean Roussel era atît de tulburat încît Pavel Egorovici Sîşkin regreta că i-a prezentat lucrurile într-o lumină atît de proastă.

– Problema locuinţelor preocupă foarte mult autorităţile, spuse el. S-au şi format numeroase societăţi pentru construcţia unor locuinţe igienice, ieftine. Nu uitaţi că manufactura de ţesături din Ramensk, gubernia Moscovei, a obţinut, împreună cu uzinele Krupp din Germania, cea mai înaltă răsplată la expoziţia din 1876 de la Bruxelles pentru amenajarea confortabilă a locuinţelor muncitoreşti. Alte fabrici ruseşti, dintre cele mai importante, au urmat acest exemplu. Mi s-a spus că, în această privinţă, Franţa este, din multe puncte de vedere, în urma noastră, cu magherniţele ei, cu zonele ei sărăcăcioase. Oriunde ar fi, mizeria este înspăimîntătoare. Dar, cu timpul şi cu bunăvoinţă îi venim de hac.

Jean Roussel nu era prea convins.

– Presupun, spuse el, că există totuşi muncitori ruşi care locuiesc altundeva decît în ateliere sau în cazărmi.

– Evident! – exclamă Pavel Egorovici Sîşkin. – Dacă în gubernia Moscova peste 60 la sută din muncitori locuiesc în aceste condiţii, proporţia este mai mică în alte centre industriale, cum sînt Sankt-Petersburg, Lodz, Varşovia, Riga, Odessa... La drept vorbind, lucrătorii care închiriază o locuinţă nu sînt mai favorizaţi decît cei din dormitorul comun sau din *kamorki*. „Apartamentul" pe care-l găsesc în oraş e alcătuit, în general, dintr-o cameră minusculă şi întunecată, mobilată cu un pat, două scaune şi o masă. Toate uşile acestor „apartamente" dau în acelaşi culoar. Chiria depinde de volumul încăperii. În medie, ea variază între cinci ruble cincizeci şi şapte ruble cincizeci pe lună pentru o încăpere de treizeci pînă la patruzeci de metri cubi. Pentru această sumă, proprietarul mai furnizează şi lemnele pentru încălzit. Bineînţeles, numai muncitorii care trăiesc cu familiile îşi pot permite luxul unei astfel de locuinţe. Femei, copii, toţi se înghesuie în aceeaşi cameră. Apoi, pentru a micşora cheltuielile, iau ca subchiriaş un alt muncitor, de preferinţă celibatar. Un paravan îl izolează noaptea de restul cetei. Îi plăteşte gazdei o rublă cincizeci pe lună. În schimbul

acestei sume, are dreptul la un pat, la o lampă, la apă fierbinte pentru ceai și uneori chiar la varză acră și kvas. Cel care face cumpărăturile și gătește pentru subchiriaș e întotdeauna chiriașul principal. De fapt, hrana lor, a tuturor, este foarte simplă: pîine neagră, varză acră, ciorbă de varză, fiertură de hrișcă cu slănină, castraveți proaspeți vara, murați iarna, kvas. Dimineața ca și seara, același meniu. Carne, aproape niciodată. În zilele de post, slănina este înlocuită cu untdelemnul de floarea soarelui cu miros pătrunzător. Din acest punct de vedere, muncitorii care dorm și mănîncă la fabrică au un tratament infinit mai bun, deoarece la prînz primesc, în afara alimentelor pe care vi le-am enumerat, carne. „Pensiunea" la masa comună costă în jur de trei ruble șaptezeci și cinci pe lună. Patronul reține această sumă din salariu. Pentru toate cumpărăturile curente mai există niște prăvălii speciale, situate lîngă întreprindere, care vînd muncitorilor pe credit, aceștia garantînd cu salariul lor. Prețul obiectelor de primă necesitate este aprobat și controlat de inspectorul de fabrică. Ca să vă dau un exemplu, pantofii de damă costă o rublă șaptezeci și cinci, țesăturile de bumbac, opt kopeici arșinul, indiana, zece kopeici... În cele din urmă, muncitorii care locuiesc în clădirile-anexe ale fabricilor, ca și cei care locuiesc cu chirie în oraș, se trezesc la sfîrșitul lunii cu buzunarele goale! Un alt fapt important: legea rusească nu-i obligă pe proprietarii de fabrici să deschidă școli pentru instruirea copiilor pe care i-au angajat și nici să-i trimită la școlile deja existente. Dar ea stipulează ca acei copii, care nu posedă nici un certificat de studii primare, să aibă „posibilitatea" să frecventeze școala trei ore pe zi și optsprezece ore pe săptămînă. Deși nu sînt obligați, majoritatea marilor industriași ruși au creat, pe lîngă uzinele lor, instituții școlare, sub controlul Ministerului Instrucției Publice. La 1 ianuarie 1899, existau în Rusia 446 de școli de acest fel, frecventate de aproape cincizeci de mii de copii sau adolescenți.[1] Întreținerea acestor centre de învățămînt costă

[1] Mai precis: 46 973. Din acest total: 4 307 copii care lucrează în fabrici; 32 958 copii ai căror părinți lucrează în fabrici; 9 708 copii din afara fabricilor.

anual 787 000 de ruble, din care suma de 732 000 de ruble este suportată de patroni. Aceasta dovedește, după cîte mi se pare, că patronii au căpătat conștiința stării de mizerie în care mai vegetează salariații și că, în chiar interesul întreprinderii lor, caută să creeze o nouă generație de muncitori – evoluați, alfabetizați, ambițioși...

Tot vorbind, cei doi oameni părăsiseră cartierul muncitoresc Presnia și se aflau acum pe străzi mai înstărite și mai liniștite. S-au oprit să bea ceai într-un *traktir*. De-abia s-au așezat la masă, că Jean Roussel a și pus întrebarea care-i stătea pe buze:

– Diferitele legi sociale despre care mi-ați vorbit au fost date spontan sau sub presiunea stării de fapt?

– Trebuie să spun cu regret, răspunse Pavel Egorovici Sîșkin, că muncitorii n-au obținut îmbunătățirea, destul de relativă, a soartei lor decît recurgînd la agitația socială. Guvernul a promulgat legea din 1 iunie 1882, prin care se interzicea munca în întreprinderi a copiilor sub doisprezece ani și care limita munca adolescenților și a femeilor, în urma grevelor organizate între 1870 și 1880. În ianuarie 1885, greva de la uzinele Morozov (11 000 de muncitori) a fost provocată de amenzile abuzive pe care direcția le aplica sub cele mai diferite pretexte pentru a reduce salariul angajaților. Reprimată de armată, revolta s-a soldat cu concedierea a opt sute de muncitori. Treizeci și trei de instigatori au fost deferiți tribunalului. Juriul i-a achitat. Iar în anul următor, la 3 iunie 1886, o lege reglementa sistemul de amenzi, fixa nivelul lor maxim și preciza că sumele astfel realizate nu puteau fi folosite, în nici un caz, de către patron. Cu toate acestea, aceeași lege preciza pedepsele la care se puteau aștepta de aici înainte atîțătorii la grevă: între patru și opt luni de închisoare. Bineînțeles, grevele au cunoscut o amploare și mai mare. În 1896, 35 000 de muncitori de la filaturile de bumbac și-au încetat lucrul la Sankt-Petersburg. În 1897, o nouă grevă, a tuturor muncitorilor din industria textilă. Imediat, guvernul, pierzîndu-și cumpătul, a instituit, prin legea din 2 iunie 1897, ziua de muncă de unsprezece ore și jumătate. Se pare că, în prezent, politica țarului ar fi

următoarea: să cedeze treptat revendicărilor legitime ale muncitorilor, dar să întărească aparatul represiv pentru a preîntîmpina orice nouă revoltă. Corpul de inspectori de fabrică a fost lărgit, efectivele polițiștilor însărcinați cu supravegherea în periferia industrială, considerabil sporite. Căci lupta se arată a fi din ce în ce mai dură. Muncitorii se organizează. Deocamdată, nu există decît un singur fel de asociații profesionale autorizate: casele de ajutor reciproc. Acestea se înmulțesc pe toată întinderea țării: casele de ajutor reciproc ale cizmarilor, ale țesătorilor, ale muncitorilor din industria hîrtiei, ale servitorilor... Activitatea lor se limitează la acordarea de ajutoare bolnavilor, văduvelor, orfanilor, nevoiașilor, dar, deși lipsite de o semnificație politică, aceste grupări dau impresia maselor muncitoare că nu sînt complet lipsite de apărare. Adăugați la aceasta că, de mai bine de zece ani, proliferează niște cercuri clandestine la Sankt-Petersburg, la Moscova, în toate orașele mari și că intelectuali – studenți, ingineri, ziariști –, hrăniți cu doctrina lui Karl Marx, elaborează programul „viitoarei democrații ruse". După ei, munca trebuie eliberată de jugul capitalist, muncitorii aduși la putere, ordinea burgheză răsturnată... Le cunoașteți tot atît de bine ca și mine ideile! Teoreticieni ai partidului se amestecă deja printre personalul uzinelor pentru a-l pregăti de revoltă. În 1897, a fost creată o organizație nouă: *Bund*, liga generală a muncitorilor evrei din Polonia, Lituania și din Rusia, condusă de un comitet general executiv. Muncitorii se unesc, astfel, nu numai în centre izolate, ci de la oraș la oraș, pentru a acoperi Rusia cu o rețea de filiale cu idei comune. Rezultatul acestei campanii a fost primul congres social-democrat de la Minsk, în martie 1898. Am citit manifestul acestui partid: „Proletariatul va scutura jugul țarismului!" Să te înfiori! Sper doar că aici, ca și în Franța, măsurile liberale îi vor dezarma pe fanaticii dezordinii. Mă priviți cu neliniște. Credeți oare sincer că muncitorul rus e mai de plîns decît muncitorul francez?

Jean Roussel ezita să răspundă. Incontestabil, muncitorul francez avea două mari avantaje față de muncitorul rus: dreptul de a adera la un sindicat (legea din 21 martie 1884)

și dreptul de a face grevă din motive profesionale (legea din 27 decembrie 1892). La o primă vedere, părea a fi mai bine plătit. Salariul mediu al unui muncitor industrial era, în Franța, de 110 franci pe lună, iar în Rusia de 15 ruble, adică în jur de 40 de franci. Salariul mediu al unei femei: 60 de franci pe lună în Franța, în Rusia 10 ruble, adică 27 de franci. Dar muncitorul francez cheltuia ușor 12 franci pe lună pentru o locuință mizerabilă, în vreme ce muncitorul rus locuia gratuit în cazărmile uzinei sau plătea 1 rublă și 50 kopeici pe lună pentru o cameră închiriată în oraș. Cît despre hrană, dacă ea însemna 60 de franci pe lună din bugetul unui muncitor francez necăsătorit, muncitorul rus o scotea la capăt cu 3 sau 4 ruble pe lună, adică între 8 și 10 franci! Așa că, dacă se scădea chiria și hrana, muncitorul rus dispunea, pentru celelalte cheltuieli, de o sumă echivalentă cu 32 de franci pe lună față de 38 de franci cît îi rămîneau muncitorului francez. Durata zilei de lucru era aceeași în amîndouă țările. La Paris, ca și la Moscova, familiile muncitorești se îngrămădeau în locuințe mizere. La ultimul recensămînt, dintr-un total de 80 000 de locuințe pariziene, 32 000 au fost considerate insalubre. Nu aer, nu apă curentă, nu lumină, nu canalizare și tot atîtea cîrciumi cîte becuri cu gaz!

– Cred, murmură Jean Roussel, că muncitorii voștri nu au mare lucru de invidiat la muncitorii noștri. Numai că mizeria noastră se vede mai puțin, este poate mai puțin agresivă decît aceea al cărei martor am fost. S-ar zice că aici există o ostentație a sărăciei, a murdăriei, a abjecției. Lumea își etalează rănile, își face o glorie din nefericire!

– Nu vă grăbiți să generalizați, spuse Pavel Egorovici Sîșkin. Aveți cumva în Franța ceva ce poate fi comparat cu *artel*-urile noastre?

Cum Jean Roussel recunoștea că ignora pînă și semnificația acestui cuvînt, Pavel Egorovici Sîșkin îl informă că, pe lîngă muncitorii obișnuiți, mai exista în Rusia o clasă importantă de muncitori, grupați în comunități, sau *artel*-uri. Aceste *artel*-uri, avînd o origine foarte veche[1], se bazau pe

[1] Existau *artel*-uri în Rusia încă în secolul al XII-lea.

principiul cooperativei: asociații trebuiau să aibă toți aceeași meserie, să muncească toți cu mîinile lor, să aibă toți drepturi egale și să fie toți, în mod solidar, răspunzători de faptele comise de fiecare membru al confreriei. Existau, astfel, *artel*-uri de muncitori, de hamali, *artel*-uri ale casierilor din bănci și din marile întreprinderi comerciale *(bankirskie* sau *kupeceskie artelșciki),* etc. Toate *artel*-urile aveau un capital social, provenind din vărsămintele efectuate de *artelșciki* la intrarea lor în comunitate: acel *vkup,* donația de admitere, și *novizna,* donația de bun venit. Acest capital servea drept garanție asociaților cînd aceștia își angajau responsabilitatea în lucrări sau în servicii. Uniți între ei prin interesul comun, *artelșciki* nu tolerau în grupul lor prezența unor indivizi leneși, nici măcar a nedescurcăreților. Se supravegheau unii pe alții, iar clienții n-aveau de ce să se plîngă de ei. O dată pe an, în primele zile ale toamnei, avea loc adunarea lor pentru a asculta raportul delegaților, a aproba gestiunea financiară, a hotărî partea din încasări ce urma să fie vărsată la fondul de rezervă, a determina cota-parte din beneficii a fiecăruia și a stabili totalul pensiilor pentru văduvele și orfanii din asociația lor. Procedau apoi la alegerea președintelui, *starosta* sau bătrîn, și a unui secretar, *pisar,* însărcinat cu corespondența și contabilitatea *artel*-ului. A fi membru al unui *artel* însemna pentru muncitorul rus un brevet de superioritate. Pavel Egorovici Sîșkin pretindea chiar că nu exista un *artelșcik* cu adevărat nefericit sau intemperant.

– De altfel, conchise el, intemperanța este în regresie la noi. Toate statisticile duc la acest rezultat.

Și aici, Jean Roussel ceru lămuriri. Prin ce miracol se vindecase poporul rus de ispită? Răspunsul a fost dezamăgitor: nu era vorba de o minune, ci de o lege, datată din 1894, care dădea statului monopolul vînzării de băuturi alcoolice.

– Înainte de această lege, reluă Pavel Egorovici Sîșkin, beția era, la oamenii de rînd, un viciu cronic. Întreprinderile particulare produceau băuturi alcoolice prost rafinate, în care puneau substanțe dăunătoare. Fiecare *traktir* își avea

clientela sa de însetați, gata să-și dea cămașa, cizmele pentru un păhărel. Legea din 1894 a suprimat aproape total cîrciumile. De aici înainte, statul distilează și vinde vodca. Cine vrea să bea n-o poate cumpăra decît la sticlă, în magazine speciale...

Cînd au ieșit din *traktir,* Pavel Egorovici Sîșkin l-a dus pe Jean Roussel la ușa unui astfel de magazin. Muncitori, mujici intrau grav, unul cîte unul, în prăvălie. Apăreau puțin după aceea, ținînd în mînă o sticlă de vodcă obișnuită, sigilată cu ceară roșie. Vodca superioară era sigilată cu ceară albă. Ajuns în stradă, omul făcea vreo cincizeci de pași și se oprea. Conform regulamentului, era interzis să consumi alcool la mai puțin de cincizeci de metri de prăvălie și la nouăzeci de metri de o biserică. Pentru a deschide sticla, exista o tehnică care nu dădea greș. Consumatorul aplica cu palma o lovitură scurtă și puternică pe fundul sticlei. Dopul sărea ca din pușcă. În picioare, în mijlocul trotuarului, voinicul ducea sticla la gură, dădea capul pe spate, bea toată vodca din două sau trei înghițituri, se strîmba, gemea, scotea din buzunar un colț de pîine neagră, îl ronțăia, îl mesteca și se întorcea oftînd în prăvălie. Acolo, i se rambursau cîteva kopeici pentru sticla goală. Cu banii aceștia, cumpăra o altă sticlă, de dimensiuni mai mici, numită *merzavșcik**, un mîrșav, și se ducea din nou s-o golească la cincizeci de pași mai încolo, gîndindu-se cu tristețe că operația nu se putea repeta și a treia oară. De altfel, în majoritatea timpului, amatorii de vodcă nu aveau la îndemînă ceva de ronțăit și ingurgitau doza de alcool fără să mănînce nimic. Acest procedeu era periculos la vremea marilor înghețuri. Se întîmpla adesea, iarna, ca vreun băutor, lovit de congestie, să se prăbușească beat mort în zăpadă. Polițiștii adunau aceste epave și le tîrau la comisariat.

Pentru a se întoarce acasă, Pavel Egorovici Sîșkin și Jean Roussel au dorit să ia o sanie și s-au îndreptat spre cei zece *izvoșciki* care înghețau, înșirați în mica piață înzăpezită.

---

* O sticluță de vodcă cu capacitate de 1/8 dintr-un kilogram (în l. rusă merzaveț = ticălos, mîrșav, nemernic). *(N. t.)*

Imediat, s-a ridicat un concert de strigăte din mijlocul vizitiilor bărboși, cu jobene pe cap și înfofoliți în șube jegoase. După o lungă tîrguială, Pavel Egorovici Sîșkin sfîrși prin a cădea de acord cu unul dintre ei asupra prețului cursei și toți ceilalți se potoliră. Fericitul ales își ridică jobenul pentru a-i invita pe clienți să se așeze. Jean Roussel se urcă în trăsură alături de tovarășul său și amîndoi își strînseră picioarele sub o pătură groasă, fixată pe niște belciuge. În fața lor, *izvozșcik*-ul era parcă tras în țeapă pe scaunul lui minuscul. Plesni din limbă. Atelajul porni. Hrănit cu cotoare de varză și coji de cartofi putrezite, calul tropăia lăsînd să se audă în urma lui, la fiecare hărtoapă, un șir de pîrîituri.

Cartierele din afara Moscovei semănau cu niște sate mari, cu grădinile mici golașe, căsuțele din lemn și prăvăliile împodobite cu firme de tablă vopsită. Toți trecătorii aveau aerul unor mujici. Cît era ziua de lungă, bărbați, femei, copii ronțăiau seminte de floarea soarelui. Luau cîte un pumn din buzunar, le puneau în gură, le decorticau cu dinții și limba, scuipau coaja și mîncau miezul. Trotuarele erau presărate cu aceste minuscule carapace negre. Ai fi zis că e un covor de insecte strivite. Pe măsură ce te apropiai de centrul orașului, străzile deveneau mai curate, vitrinele magazinelor mai vesele, chipurile trecătorilor mai europene. De fiecare dată cînd trecea prin fața unei biserici, birjarul își scotea pălăria și-și făcea semnul crucii. Zăpada strălucea pe acoperișuri. Clopotele băteau. Încetul cu încetul, Jean Roussel uită fabricile, dormitoarele și nu-i mai era rușine că era fericit, în paltonul lui căptușit, cu căciula lui de astrahan și permisul de ședere în buzunar.

*

După ce l-a inițiat pe Jean Roussel în mizeria maselor muncitoare ruse, Pavel Egorovici Sîșkin a vrut să-i arate și eforturile statului și ale persoanelor particulare în domeniul asistenței. La drept vorbind, nu exista în Rusia un plan general care să indice organizarea și limitele milosteniei publice sau private. Printre legile în vigoare domnea un asemenea haos încît, de curînd, chiar Senatul a considerat

necesar să precizeze că asistența săracilor era, pentru orașe și zemstve*, un *drept* și nu o *obligație*. Cu toată lipsa de claritate a diferitelor regulamente administrative, binefacerea se practica cu sîrg pe scara socială, de sus în jos. Clasa negustorilor, a micilor burghezi, curatelele parohiale, zemstvele, municipalitățile veneau fiecare în felul lor în ajutorul celor nevoiași. Nici țăranii nu rămîneau în afara mișcării. După calculele oficiale, fiecare mujic cu o anumită bună stare dădea săracilor trei pînă la patru puduri de cereale pe an, adică valoarea a trei sau patru ruble. Cerșetoria nu era socotită o faptă rușinoasă și a nu da pîine unui cerșetor era un mare păcat. Dar tot societățile de binefacere particulare erau cele care practicau asistența la scară mare. Societățile acestea erau puzderie pe întreg teritoriul imperiului: în jur de două mii cinci sute, dintre care cel puțin trei sute șaizeci în gubernia Sankt-Petersburg și o sută douăzeci și cinci în gubernia Moscova. Cea mai importantă dintre aceste organizații era, fără îndoială, Administrația Instituțiilor Împărătesei Maria, creată în 1797 și așezată sub protecția Majestății Sale Împărăteasa Mamă Maria Feodorovna. De această administrație depindeau școli, aziluri pentru orbi, pentru surdo-muți, pentru bătrîni, spitale, Azilul pentru Copiii Găsiți din Sankt-Petersburg (33 000 de persoane asistate pe an) și cel – și mai important – din Moscova (39 000 de persoane asistate pe an). După cum spunea Pavel Egorovici Sîșkin, era imposibil să înțelegi ceva din generozitatea sufletului rus dacă nu vizitai Azilul pentru Copiii Găsiți din Moscova. Era, zicea el, cea mai mare instituție de binefacere din lumea întreagă.[1] Statul vărsa Azilului o subvenție anuală de mai bine de un milion de ruble, sumă care provenea, în primul rînd, din vînzarea cărților de joc. Zilele de vizită erau joia și duminica.

Primul gînd al lui Jean Roussel fusese că un azil de acest fel trebuia să se afle, obligatoriu, în una din suburbiile

---

* Zemstvo: organ al administrației locale ales de nobilime și clasele avute. *(N. t.)*

[1] Raportul doctorului G. Lorey către ministrul instrucției publice și artelor frumoase, Paris, 1892.

Moscovei. A fost, deci, foarte mirat cînd Pavel Egorovici Sîșkin l-a dus în inima orașului, nu departe de Kremlin, și i-a arătat o clădire enormă, cu cinci etaje. Această interminabilă fațadă, de un alb de ipsos, era ca un simbol al mizeriei asistate de Administrație, în anonimat, răceală și curățenie. La intrarea din strada Soleanka, două grupuri de sculpturi alegorice reprezentînd Copilăria și Educația. De acolo, printr-o alee largă, se pătrundea într-un scuar împodobit cu flori și plante ornamentale. Edificiul, construit sub Ecaterina a II-a, era străpuns de două mii de ferestre, toate identice.

Un medic tînăr, prieten cu Pavel Egorovici Sîșkin, a avut bunăvoința de a-i conduce pe vizitatori în acest templu al copilăriei abandonate. De la primii pași făcuți în interior, Jean Roussel a fost surprins de dimensiunea culoarelor: o sută treizeci de metri lungime! La dreapta și la stînga, se deschideau săli imense, fiecare dintre ele luminată de treisprezece ferestre și încălzite de sobe olandeze. Pereții, tavanele, podelele erau vopsite cu ulei. Rufele murdare nu stăteau niciodată în dormitoare. Ele erau trimise direct la subsol, unde erau dezinfectate pe loc, în etuve cu aburi sub presiune. În pofida acestei curățenii sclipitoare, un miros grețos, acru domnea în dormitoare. Medicul, care-i însoțea pe Jean Roussel și Pavel Egorovici Sîșkin, le-a explicat că era imposibil să lupți împotriva acestui miros deoarece încăperile erau suprapopulate, iar cubajul de aer insficient. Leagănele, din fier forjat, se aliniau pe axul mare al sălii, fiecare dintre ele fiind drapat cu un voal de muselină albă. Voalurile din borangic albastru erau pentru copiii oftalmici. Pentru copiii născuți înainte de termen, existau patruzeci și cinci de leagăne încălzite, formate din două băițe metalice băgate una în cealaltă. Spațiul dintre pereții lor era umplut cu apă caldă. Medicul desemna aceste aparate cu numele de „băi-clocitori" sau de „samovare" și le considera ca fiind de preferat celor opt incubatoare Tarnier de care dispunea instituția.

Doicile nu părăseau nici o clipă copilul care le fusese încredințat. Ele dormeau la picioarele leagănului pe niște saltele de paie, strînse în timpul zilei într-un colț al sălii și

ascunse ochilor vizitatorilor de o husă din pînză cenușie. Jean Roussel a fost foarte surprins de această opulentă trupă de femei de lapte, de *kormiliți*. Erau toate îmbrăcate cu o bluză cu mîneci bufante, un corsaj cu bretele și o fustă roșie bogat brodată. Sînii lor, rotunzi și albi făceau ca pînza să stea întinsă. O diademă, sau *kakoșnik*, le încorona capul. Culoarea acesteia se schimba după pavilionul de care depindeau. Erau toate țărănci care-și părăsiseră copilul în sat pentru a cîștiga cîțiva bani hrănind copiii altora. De altfel, cea mai mare parte parte din *kormiliți* nu aveau suficient lapte. Cele care aveau mai mult luau în grijă doi sau chiar trei prunci, ceea ce le aducea un supliment de hrană, un litru de bere și cincisprezece kopeici pe zi în plus. Medicul povestea că unele dintre ele începuseră, într-un mod foarte ingenios, prin a-și lăsa la azil propriul lor prunc. Cunoscînd numărul cu care fusese înregistrat, ele își căutau copilul și-l alăptau pe ascuns, pe banii Administrației care se învoia, fără să protesteze, la această mică șmecherie.

Copiii bolnavi erau izolați într-o infirmerie, unde o secție specială îi primea pe cei cu sifilis, foarte numeroși. Aceștia erau alăptați de vreo cincizeci de doici, și ele sifilitice. În această secție, mortalitatea era mai ridicată decît în alte părți.

După noul regulament, datînd din 18 decembrie 1890, la azil erau acceptați copiii sub un an, nelegitimi, fără mamă sau avînd o mamă prea săracă pentru a-i îngriji, copiii găsiți, copiii legitimi a căror mamă era moartă (sau care nu-i putea hrăni la sîn) etc. De regulă, persoanele care aduceau copilul trebuiau să prezinte un certificat de naștere și unul de botez. Cît despre copiii găsiți în stradă, ei erau admiși pe baza unui simplu raport al comisarului de poliție. În ce privește copiii nelegitimi, regulamentul mai prevedea că, în anumite cazuri, Administrația se putea mulțumi cu o declarație a preotului instituției sau a medicului director de maternitate, certificînd, sub prestare de jurămînt, că era de preferat să se păstreze secretul nașterii copilului pentru a nu dăuna situației sociale a mamei. O asemenea declarație trebuia să fie însoțită, în mod obligatoriu, de depunerea unei sume de cincisprezece ruble la casieria Administrației.

Biroul pentru abandonuri, situat la parter, era o sală unde, zi și noapte, două doamne inspectoare așteptau, falnice, pachetele vii aduse de pe stradă de femei. De altfel, aproape niciodată nu mamele erau cele care-și luau asupra lor această dureroasă sarcină, ci niște vecine, prietene. Acestea trebuiau să prezinte certificatele de naștere și de botez ale copilului, ca și propriul lor *pasport*. De îndată ce copilul era admis, inspectoarea îi stabilea identitatea, îl înscria în registrul mare al așezămîntului și îi dădea un număr de ordine. Acest număr de ordine era imprimat pe o medalie din os, de formă ovală, agățată de gîtul micuțului pensionar. Persoana care aducea copilașul la birou primea un buletin (roz pentru fete, albastru pentru băieți) avînd același număr și indicînd data depunerii. Cu ajutorul acestui buletin, mama sau familia copilului puteau, dacă era cazul, să-l găsească, după plasarea lui la țară.[1]

După ce aceste prime formalități erau îndeplinite, copilul era desfăcut din cîrpele lui, spălat, măsurat, examinat, înfășat, dus la „secția de așteptare" și predat uneia dintre cele treizeci de doici, însărcinate să-i alăpteze pe nou-veniți, pînă la vizita medicală de a doua zi. Cum regulamentul instituției nu limita numărul de primiri, media zilnică era de șaizeci, cu „puncte de vîrf" de optzeci pînă la o sută! În anumite zile, spunea medicul, copiii erau aduși în coșulețe, cu duzina, de la marginile guberniei Moscova sau chiar din Asia și din Caucaz. „Aducătoarea" se tînguia de înfățișarea lor amărîtă. Majoritatea erau pe jumătate morți de foame și de sete. Din mai bine de douăzeci de mii de prunci care intrau în fiecare an la azil, 4 la sută decedau la cîteva ore după primirea lor, 20 la sută erau grav bolnavi, 32 la sută aveau o meteahnă congenitală...

Sănătoși sau plăpînzi, ei alcătuiau un total zilnic de două mii de guri de hrănit. Numărul doicilor era aproape egal cu cel al consumatorilor. Cea mai mare parte dintre ele erau originare din împrejurimile Moscovei. La sosire, erau examinate de un medic și, în cazul în care calitatea laptelui lor

---

[1] După statisticile anului 1900, existau în orașele Rusiei o sută opt nașteri nelegitime la mia de nașteri legitime.

era considerată mulțumitoare, erau înscrise într-un registru, băgate într-o baie și li se dădea lenjeria și costumul așezămîntului. După un ultim examen făcut de medicul-șef, fiecare lua cîte un prunc dintre copiii aduși în ajun la biroul de abandonuri. Preotul îi boteza pe rarii nou-născuți primiți fără certificat de botez, dîndu-le numele sfîntului sau sfintei din acea zi. Ca salariu lunar, doica primea 7 ruble (19 franci) dacă era angajată pe șase luni, 5 ruble (13 franci 50), dacă era angajată pe o durată mai mică. Cele care alăptau mai mult de un prunc în același timp primeau un supliment de hrană, de băutură și de leafă (15 kopeici pe zi).

Datorită complicității medicului, Jean Roussel și Pavel Egorovici Sîșkin au putut să asiste, de departe, la masa acestor femei. Ele se îndreptau către sala de mese în detașamente compacte de trei sute cincizeci pînă la patru sute de persoane. Cu o coroniță pe cap, pieptul falnic, rochie roșie foșnitoare, un regiment de sîni mari se răspîndea pe culoar. Era puțin ciudat să vezi această hrană vie ducîndu-se să se hrănească pe ea însăși. Fiecare își avea lingura de lemn în mînă. La ușa sălii de mese, primeau o bucată uriașă de pîine neagră. După ce-și aduceau de mai multe ori prinosul în fața altarului Maicii Domnului, așezat în fundul sălii, ale cărui lumînări rămîneau aprinse pe tot timpul mesei, ele se așezau la mese și începea distribuirea hranei. Meniul era alcătuit de obicei din *și* cu carne și din fiertură de hrișcă. Ciorba se servea într-un castron mare adînc, pentru șase persoane. Femeile duceau lingura pe rînd. Nu existau restricții. Castronul era umplut ori de cîte ori era nevoie pentru ca mesenele să fie sătule. Totuși, îi preciză medicul lui Jean Roussel, doicile trebuiau să respecte prescripțiile religiei ortodoxe și să postească douăzeci și nouă de zile, miercurea și vinerea, precum și pe toată durata celor patru posturi mari rusești: postul mare de Paști (șapte săptămîni); postul mare de Crăciun (treizeci și nouă de zile); postul mare al Sfîntului Petru (douăzeci și una de zile); postul mare al Adormirii Maicii Domnului (paisprezece zile). De fapt, anul unei doici avea cam tot atîtea zile de dulce cît și de post, ziua de post fiind pusă sub semnul auster al heringului!

Personalul medical era alcătuit din treizeci pînă la patruzeci de medici și două sute de infirmiere. Dar, în pofida științei și devotamentului lor, procentul de mortalitate era foarte ridicat la azil. După cum recunoștea chiar tînărul pediatru, prietenul lui Pavel Egorovici Sîșkin, în medie decedau pe zi douăzeci și cinci de copii. Aceste cifre erau mai mari în lunile aprilie, mai, iunie și iulie. În timpul acestor patru luni exista, într-adevăr, o penurie de doici la Azilul Copiilor Găsiți, deoarece femeile de la țară erau reținute în sate de muncile cîmpului.

Odată admiși la azil, copiii sănătoși nu rămîneau mai mult de trei sau patru săptămîni. Imediat după căderea cordonului ombilical și vindecarea rănii, erau vaccinați cu vaccin de juncă și erau expediați, în grupuri, în districte. *Conducătoarele* erau cele care-și luau sarcina de a-i duce la destinație. Călătoria, cu trenul, apoi în căruțe hîrbuite, pe drumuri desfundate, însemna adesea parcurgerea a patru sau cinci sute de kilometri. Iarna, nu era o raritate ca pruncii, plecați sănătoși din Moscova, să ajungă la capătul expediției bolnavi, extenuați, înghețați. Acolo erau primiți de o doică din sat și împărțeau cu mujicii viața acestora. În majoritatea cazurilor, spunea tînărul medic, nu exista nici măcar un pat unde să fie culcați copiii. Doica punea mai mulți împreună într-un coș, agățat de tavanul locuinței cu niște frînghii. Nu era posibil să controlezi ce se întîmpla cu ei. Satele se aflau atît de departe de administrația centrală! Dintre copiii abandonați, care mișunau prin izbe, unul din doi murea la o vîrstă fragedă.[1]

Dacă descrierea acestei stări vrednice de plîns l-a întristat pe Jean Roussel, el a fost, în schimb, plăcut surprins aflînd organizarea liberală a maternității anexată azilului. În acest așezămînt modern, fetele însărcinate nu trebuiau să se teamă că vor fi întrebate asupra motivelor nenorocirii lor și nici măcar că li se va reproșa situația lor nelegitimă. Lehuza putea, fără dificultate, să-și abandoneze pruncul, confor-

[1] Raportul doctorului G. Lorey: *L'Hospice des Enfants trouvés de Moscou.*

mîndu-se prescripțiilor regulamentului. Exista chiar o secție de nașteri secrete cu plată (75 de ruble, 60 de ruble și 50 de ruble pe lună, după dimensiunile camerei), care avea treisprezece camere. Orice femeie care voia să nască în secret intra la maternitate în ultima lună de sarcină. La sosire, înmîna medicului-șef *un plic închis,* în care se afla numele și adresa ei. O infirmieră, mereu aceeași, era în serviciul ei. Numai medicul-șef o examina pe pacientă, o ajuta la naștere, îi dădea îngrijirile necesare. Dacă o dorea, copilul ei era admis, din oficiu, la Azilul Copiilor Găsiți. În cazul acesta, medicul-șef elibera mamei un certificat prin care se constata că născuse în secret la maternitate. De cum se restabilea, aceasta putea părăsi așezămîntul fără a i se pune vreo altă întrebare. Înainte de plecare, medicul-șef îi restituia plicul sigilat, conținînd buletinul ei de identitate.

– Organzația noastră are multe defecte, spuse tînărul medic, dar ea pleacă, incontestabil, de la o idee generoasă. Ne străduim să păzim onoarea femeii, îi respectam pînă și slăbiciunile...

Două doici trecură pe culoar, ținînd fiecare la sîn cîte un prunc. Jean Roussel le urmări cu o privire emoționată și spuse:

– În Franța avem în acest domeniu un spirit mai puțin larg ca al dumneavoastră, dragă doctore...

CAPITOLUL VIII

ARMATA

ELEVII OFIȚERI (SAU „IUNCHERII") LA ȘCOALĂ: TRADIȚII, VEXAȚIUNI, STUDII, EXAMENE, PROMOVARE – CORPUL DE PAJI – „KAMMERPAJ"-II – ORGANIZAREA GENERALĂ A ARMATEI – RECRUTAREA – GRADELE – SERVICIUL LA REGIMENT – RAPORTURILE DINTRE OFIȚERI ȘI SOLDAȚI – SOLDA OFIȚERILOR – DECORAȚII – DISCIPLINĂ, UNIFORME – CAZĂRMILE – SOLDA, HRANA ȘI ECHIPAMENTUL SOLDAȚILOR – CAZACII: „JIGHITOVKA" ȘI TACTICA „LAVEI"

Jean Roussel n-ar fi știut cu siguranță nimic despre armata rusă dacă Aleksandr Vasilievici nu i-ar fi prezentat pe nepotul său, *kornet*-ul Vasili Fiodorovici Kapîtov, aflat în permisie la Moscova. Proaspăt absolvent al școlii de călărie din Elizavetgrad, acest tînăr era foarte mîndru de uniforma sa nouă și de mustața sa blondă, pomădată și parfumată. Invitat la cină de unchiul său, a consimțit cu plăcere să răspundă întrebărilor puse de Jean Roussel cu privire la timpul petrecut cu instrucția militară. Este adevărat, în timpul mesei, conversația a fost dezlînată. Dar sculîndu-se de la masă, Vasili Fiodorovici a acaparat, fără greutate, atenția tuturor. Sprijinit cu un cot de căminul din salon, cu un pahar de lichior de chimen în mîna stîngă și o țigară de foi în cea dreaptă, surîdea evocînd, într-o franceză graseiată, uluirile sale de novice în fața disciplinei severe din școală. Pentru elevii de gimnaziu care puteau, ca și el, să prezinte un „certificat de capacitate", cursurile nu durau decît doi ani. La capătul a doi ani, iunkerii, după ce treceau examenul de absolvire, erau repartizați în regimente, cu gradul de kornet. Dar înainte de această promovare, cît studiu, cîte vexațiuni!

„Bătrînii“, care-și spuneau singuri „korneți onorifici“, le făceau viața amară noilor veniți, al căror nume generic era „animale mediocre“. Un „kornet onorific“ avea întotdeauna dreptate față de un „animal mediocru“ și nu-l cruța pe acesta nici de pedepse, nici de umilințe în public. Acesta din urmă era obligat să meargă, la școală ca și pe stradă, drept, cu brațele lipite de trup, degetul mic la vipușca pantalonilor. De cum zărea un iunker din anul doi, trebuia să-l salute cu respect, întorcînd capul spre el, cum ar fi făcut cu un superior ierarhic. Sala de adunare a elevilor, pompos numită fumoar, era împărțită în două de o linie adîncă, trasată în asfaltul care acoperea podeaua cu un vătrai înroșit în foc. „Animalele mediocre“ erau îngrămădite dincolo de această graniță și nu aveau dreptul să treacă peste ea decît dacă erau invitați de un „kornet onorific“. La șapte dimineața, gornistul de serviciu suna deșteptarea în cele patru colțuri ale cazărmii și „animalele mediocre“ săreau din paturi, grăbindu-se către lavabouri ca să elibereze locul înainte de sosirea „bătrînilor“. Dar degeaba se grăbeau să-și termine toaleta, că se și auzeau țipete îngrozitoare care îi asurzeau.

– Afară de aici! Împuțiților! Javre slugarnice! Ultimii trei vor primi un schimb suplimentar de gardă!

După apel, urma rugăciunea în comun și micul dejun, compus din ceai, pîine neagră și unt. După care, începeau cursurile. Instructorii erau, toți, ofițeri. Școala era condusă de un colonel care avea sub ordinele lui doi comandanți de escadron. Fiecare escadron număra o sută patruzeci de iunkeri. Programul, peste măsură de încărcat, cuprindea echitație, voltijă, scrimă, gimnastică, instrucție pedestră ca și exerciții în aer liber. În clasă se studia istoria militară, arta fortificațiilor, balistica, topografia, administrația, hipologia, mecanica, chimia. Aceste două științe din urmă erau considerate de către elevi ca nedemne de un iunker. Tradiția le obliga pe „animalele mediocre“ să nu atingă cărțile de mecanică și de chimie decît cu mănuși, în semn de dispreț. „Animalul mediocru“ care primea un zero la chimie avea dreptul să trăiască, vreme de patruzeci și opt de ore, pe picior de egalitate cu „bătrînii“. Așadar, putea – cu cîtă

voluptate! – să se întindă pe o masă, să-și aprindă o țigară în nasul „korneților onorifici“ și să se plimbe în fața lor cu o mînă în buzunar și cu gulerul descheiat.

Exercițiile de echitație aveau loc în manejul școlii. „Animalale mediocre“ învățau să încalece fără pinteni și fără scări. Cînd instructorul, după ce le urla întreg repertoriul său de înjurături, considera că știau să se țină cît de cît în șa, li se dădea, ca o recompensă, pintenii și scările. Atunci, învățau să lovească cu sabia conuri de argilă ridicate pe rame de lemn. Arta supremă consta în a despica cu vîrful sabiei obstacolul, așa încît partea despicată să rămînă pe loc, în pofida vitezei calului. Adesea, conurile de argilă alternau cu legături de nuiele. În acest caz, elevii îi implorau pe ajutorii de instructor să moaie în prealabil nuielele în apă sărată pentru ca, uscate și întărite, acestea să fie mai ușor de tăiat.

La prînz, se mînca în sala mare de mese, iar la ora unu și jumătate, cu pîntecul îngreuiat de carne, varză acră și apă chioară iunkerii se întorceau la cursuri unde ședeau pînă la orele șase seara. După cină, elevii își pregăteau lecțiile și-și făceau temele în sala de studiu, decorată cu plăci comemorative și tablouri cu subiecte militare înnegrite de vreme. Dormitoarele unde urcau apoi pentru culcare erau de o curățenie exemplară. Saltele și perne umplute cu păr de cal, cuverturi de lînă cenușie. După ce-și scotea hainele, iunkerul trebuia să le împăturească regulamentar și să desăvîrșească operația, așezîndu-și ciorapii deasupra „în amor“, adică în cruce. Iunkerul care asigura serviciul de noapte al escadronului își făcea turul, mustra vreun „animal mediocru“ care întîrzia să intre în pat, răsturna niște efecte prost aranjate, împărțea două sau trei schimburi de planton și, plin de importanță, se retrăgea. Stingerea suna la orele zece seara. În fiecare dimineață, ordonanțele periau uniformele și lustruiau cu ceară cizmele tinerilor. Regulamentul prevedea o ordonanță la zece elevi. Iunkerii le dădeau trei ruble pe lună, ca răsplată pentru zelul depus.

„Animalul mediocru“ primea de la comandantul de escadron permisia de a ieși în oraș numai după ce luase examenul preliminar. Tremurînd de bucurie, acesta se

îmbrăca impecabil, își punea mănușile albe, verifica luciul cizmelor, înclinarea caschetei pe frunte, cutele mantalei și, în sfîrșit, se prezenta la postul de gardă. Acolo, iunkerul de serviciu, un „bătrîn", îl examina din cap pînă în picioare și îi punea pe negîndite o întrebare bizară:

– Care este data de naștere a colonelului-comandant al școlii? Sau:

– De cînd se folosesc furculițele în Rusia?

Stupefiat, novicele nu știa ce să răspundă și era trimis fără milă, înapoi, în dormitorul său. Într-adevăr, era o regulă, ca prima ieșire a unui „animal mediocru" să fie împiedicată de „korneții onorifici", păzitori ai tradiției, sub un pretext neașteptat. În schimb, la a doua ieșire, nu mai întîmpina aceleași obstacole. Numai că, supliciul începea în oraș. Trebuia să scormonești cu ochii orizontul de teamă să nu vezi apărînd o uniformă de ofițer. Or, ofițeri erau mulți și nu cumva să greșești și să nu-i saluți cu toată rigurozitatea cerută! În fața unui general trebuia să înțepenești în poziție de drepți la trei pași înaintea lui și să nu te miști decît după ce el te depășește cu trei pași. În sălile de spectacol iunkerii nu aveau permisiunea să se așeze în primele șapte rînduri de la parter. În orice loc public, ca să se așeze, trebuiau să ceară permisiunea ofițerilor aflați acolo. Dacă, pe neașteptate, apărea un ofițer de un grad superior acestora, iunkerul se ridica în picioare și îi cerea și lui permisiunea. Deci, ca să evite orice neînțelegere, iunkerii preferau să nu se așeze în timpul antractelor. De altfel, intrarea la teatrele de operetă și la șantanuri le era cu severitate interzisă. Deși erau ținuți departe de această viață strălucitoare, iunkerii discutau despre ea cu mare competență. În general, conversațiile lor nu erau intelectuale. Trei subiecte îi înflăcărau pe „animalele mediocre" și pe „korneții onorificii": vinul, caii și femeile.

Adăpați la școală numai cu ceai și apă proaspătă, iunkerii se lăudau, unii față de alții, cu cunoștințele lor în materie de șampanie, de vinuri de Bordeaux, de Bourgogne și de lichioruri. Dacă le-ai fi dat crezare, cei din familia lor se spălau pe dinți cu șampanie Veuve Cliquot! Bineînțeles, toți afirmau cu tărie că sînt capabili să golească o sticlă de coniac fără să

se clatine pe picioare. Într-adevăr, ca să fii un bun kornet, trebuia să ai un stomac care să reziste la alcoolurile cele mai cumplite. În ce privește caii, aceștia erau o sursă inepuizabilă de discuții a viitorilor centauri ai armatei imperiale. Susțineau cu patimă meritele unei rase față de o alta. Își spuneau părerile cu privire la o herghelie, cu privire la dresori. Făceau demonstrații de școală înaltă, așezați călare pe cîte un scaun. Dar tot capitolul femei era cel care dezlănțuia cele mai puternice patimi.

Cu un surîs îngăduitor, Vasili Fiodorovici recunoștea că în incinta școlii se debitau multe minciuni pe această temă. Fiecare elev dorea să-i convingă pe ceilalți că avusese aventuri în viața lui. Dar nu aventuri sentimentale (iunkerii disprețuiau „sentimentul"). „Aventuri trecătoare", „aventuri fizice"! Bineînțeles, nu se dădeau nume, lucru care ar fi fost nedemn de un militar, dar anumite precizări făceau să se înroșească obrajii povestitorului. Visul tuturor acestor tineri era să aibă, mai tîrziu, ca amantă o actriță, o dansatoare sau o demimondenă. Unele erau foarte cunoscute. Iunkerii care locuiau în Moscova sau în Sankt-Petersburg spuneau că acestea costau averi. De altfel, cele mai multe își sfîrșeau cariera printr-o căsătorie strălucită. Cu toate acestea, toți „korneții onorifici" erau de acord că nu trebuie să te căsătorești cu o actriță, deoarece acest lucru dăunează avansării. Ofițerii din garda imperială care se căsătoreau cu actrițe erau obligați să-și părăsească unitatea și să accepte un regiment obișnuit. Trebuia să fii nebun să-ți sacrifici viitorul pentru creaturi de felul acesta! Cu ele aveai o viață veselă. Dar ca să-ți întemeiezi un cămin, alegeai tinere sobre și distinse. Pronunțînd aceste cuvinte, Vasili Fiodorovici o privi pe verișoara sa, Elena. Ea întoarse capul. Jean Roussel se simți brusc agasat de pălăvrăgeala acestui băiat, căruia, de fapt, el îi solicitase confidențele.

– Îmi închipui, spuse Aleksandr Vasilievici, că anul doi de studii a fost mai puțin greu decît primul?

– Evident, răspunse Vasili Fiodorovici, scuturîndu-și țigara în cămin. Din „animal mediocru" deveneam „kornet onorific". Acum îmi revenea mie obligația să-i dresez pe cei noi! Fiți pe pace, n-am fost prea neomenos. Numai cît

trebuia... A! Ce lung, enervant mi s-a părut acest al doilea an!... În sfîrșit, examenele!... Media pe care am obținut-o mi-a permis să fiu al optulea în prima categorie a candidaților ofițeri... Un rezultat destul de bun. Alegerea regimentului făcîndu-se în ordinea notelor obținute, puteam să sper că nu voi fi dezamăgit. De cum s-a anunțat clasamentul general, printre camarazii mei a început o campanie surdă. Fiecare voia să provoace vecinului său un sentiment de aversiune față de regimentul la care năzuia chiar el să ajungă. Prin dormitoare circulau zvonurile cele mai ciudate: cutare unitate nu era simpatizată de Maiestatea Sa Imperială; în alta, serviciul te costa ochii din cap; o a treia era vestită pentru intransigența colonelului ei. Alegerea mea era făcută de multă vreme: voiam să servesc în regimentul de husari Aleksandra.

– Din pricina uniformei? – întrebă Pavel Egorovici Sîșkin cu o sclipire malițioasă în ochi.

– Din pricina trecutului glorios al acestei unități, replică Vasili Fiodorovici. Cu patru zile înaintea plecării pentru marile manevre, colonelul-comandant al școlii a primit lista locurilor vacante din regimentele de cavalerie ale imperiului. Unul cîte unul și în ordinea clasamentului general, elevii au fost convocați la direcție ca să-și exprime preferința. Avînd un loc bun, mi-am putut alege regimentul pe care-l doream. Alții, cu note mai puțin bune decît ale mele, au trebuit să se mulțumească cu un regiment care nu le plăcea... Rîsete, strigăte de bucurie, îmbrățișări, bombăneli, toată școala era în agitație. Imediat după ceremonie, croitorii, cizmarii, șelarii au invadat sala de reuniuni pentru a ne lua comenzile. În toate dormitoarele se luau măsuri, se cercetau eșantioane, se discutau prețurile. Inainte de plecarea la marile manevre, fiecare iunker trebuia, conform tradiției, să aibă cascheta regimentului unde avea să fie apoi repartizat. Bineînțeles, era interzis să-ți pui cascheta înainte de data numirii oficiale, dar, în absența superiorilor, toți elevii se împăunau cu ea pe culoare, arborînd-o cu mîndrie. Inutil să vă spun că manevrele din septembrie, la trei verste de Elizavetgrad, mi s-au părut plictisitoare. În sfîrșit, „animalele mediocre" au părăsit tabăra, plecînd în permisie la familiile lor, iar viitorii

ofițeri au rămas singuri în barăci. Se terminaseră exercițiile, cursurile, interogatoriile. Urma așteptarea, așteptarea interminabilă a telegramei eliberatoare! Într-o zi, pe cînd mă plimbam pe marginea rîului, au răsunat strigăte puternice și m-am repezit la cantonament. Într-un grup de elevi se agita un telegrafist, cu capul gol, șiroind de transpirație. În mînă flutura o telegramă. În cascheta sa pusă pe pămînt, ploua cu bănuți. În sfîrșit, scăpă de îmbrățișările iunkerilor și fugi să ducă mesajul directorului școlii. Gornistul de serviciu sună adunarea. Escadroanele se aliniară. Și colonelul apăru surîzător, patern, cu telegrama în mînă. După citirea numirilor, ne-am năpustit la barăcile noastre. Uniformele noi ne așteptau, întinse pe paturi. Pînă seara, în tabără s-a ținut un concurs de diferite ținute. Reprezentanții tuturor regimentelor din imperiu se plimbau, unul lîngă altul, fumau țigări de foi și vorbeau despre viitorul lor. Colonelul ne-a adunat pentru ultima oară ca să ne distribuie ordinele de permisie de douăzeci și una de zile... Și-uite așa... Pentru dumneavoastră nu înseamnă nimic, pentru mine a fost ca un basm...

Un murmur de simpatie întîmpină aceste cuvinte. Vasili Fiodorovici își goli paharul cu lichior de chimen.

– Viața este aceeași în toate școlile militare rusești? – întrebă Jean Roussel.

– Cu foarte mici diferențe, răspunse Vasili Fiodorovici. Cu excepția corpului de paji ai Maiestății Sale Imperiale, unde disciplina este și mai severă decît la noi.

Cuvîntul „paj", folosit în acest context, îl surprinse pe Jean Roussel ca o expresie incorectă de limbaj. Dar Aleksandr Vasilievici îl lămuri că, la ruși, acest termen desemna un elev-ofițer de origine aristocratică. Pentru ca un băiat să fie admis în această instituție trebuia nu numai ca tatăl sau bunicul său să fi aparținut incontestabil nobilimii, ci și ca unul dintre ei să fi servit în armata rusă cu gradul de general. În majoritatea cazurilor, copiii erau înscriși în corpul de paji chiar de la naștere. La doisprezece sau treisprezece ani intrau în acest corp și, după cinci ani de școală secundară și doi ani de școală superioară, erau repartizați într-un regiment de gardă. De fapt, orice tînăr

doritor să facă parte dintr-un regiment de gardă era supus, în condiții foarte severe, unui scrutin secret prealabil la care participa tot corpul ofițeresc al acestui regiment. Evident, se acorda prioritate candidaților ai căror strămoși serviseră în această unitate. Datorită acestui sistem de recrutare aproape ereditară, ofițerii se simțeau legați de regimentul lor prin adevărate tradiții de familie. De exemplu, era suficient să-ți arunci o privire pe lista ofițerilor din garda călare pentru a remarca un număr impresionant de nume cu rezonanță baltică. În schimb, cavalerii de gardă aveau, în general, nume specific rusești. Cu mult înainte de a-și fi dat ultimele examene, pajii știau cărui regiment erau destinați datorită originii lor. Și visau la acest viitor cu mîndrie și orgoliu.

Uniforma de paradă a pajilor avea o somptuozitate de basm: postav negru și roșu, cu brandenburguri aurite, mănuși albe și cască cu pene albe. Ținuta era aproape aceeași la cursurile de pregătire, numai casca panașată era înlocuită cu o cască cu țugui. Instrucția generală și instrucția militară erau foarte avansate în această instituție menită să formeze elita războinică a imperiului. Conștienți de situația lor privilegiată, elevii formau o castă, toți membrii ei fiind uniți, printr-un jurămînt de prietenie, pînă la moarte. Dragostea de țar și de patrie, respectarea regulamentului, dorința de a-și dovedi eroismul înfierbîntau toate aceste minți tinere. Emblema lor era Crucea de Malta. Cît despre idealul lor, acesta era simplu: să fie stimați pentru bravura lor, să considere femeile obiecte de plăcere și să ajungă rapid la gradele cele mai înalte, la demnitățile cele mai strălucite.

Dar, în această pepinieră de viitori ofițeri superiori se forma un fel de aristocrație în aristocrație: *kammerpaj*-ii, adică pajii Camerii. Familia imperială alegea, pentru serviciul la palat, doisprezece din acești elevi. Această selecție se făcea nu atît pe baza notelor obținute de tineri, cît pe baza numelui și prestanței lor. Cele mai bune recomandări pentru acest fel de serviciu erau înălțimea, un chip frumos și o genealogie glorioasă. Un *kammerpaj* făcea parte din suita unui membru al familiei imperiale. În timpul dineurilor de gală, el stătea nemișcat în spatele scaunului

marii ducese căreia avusese onoarea să fie oficial atașat. La defilări și ceremonii, îi ducea trena. Dar niciodată nu i se cereau alte servicii decît cele prescrise de etichetă. După ce petrecea cîteva ore în umbra țarului, el cobora pe pămînt, încă uluit de norocul său, se întorcea la școală și-și relua modest studiile. Camarazii îl priveau cu invidie ca pe trimisul unei lumi miraculoase [1].

– Bine, bine, spuse Jean Roussel, dar acestea sînt cazuri excepționale. Care este, în afara gărzii, alcătuirea armatei ruse?

Această întrebare, venind din partea unui aliat, i s-a părut firească lui Vasili Fiodorovici și răspunse cu toată siguranța pe care i-o dădeau cei doi ani de studii la școala de cavalerie. Înfruntînd o avalanșă de cifre, Jean Roussel află că, de la reformele din 1874, în Rusia, serviciul militar era obligatoriu pentru toți cetățenii între douăzeci și unu și patruzeci și trei de ani, fără posibilitate de răscumpărare sau de înlocuire. Bărbații declarați „apți" erau înscriși fie în rîndurile armatei active, fie în rezerva teritorială *(opolcenie)*. În armata activă, serviciul dura optsprezece ani, dintre care cinci sub drapel și treisprezece în rezervă sau miliție[2]. Dat fiind numărul foarte mare al populației, în armata activă erau încorporați numai tinerii aleși prin tragere la sorți[3]. Ceilalți nu erau chemați sub arme decît în caz de război, printr-un ukaz al împăratului. Printre ei era un mare număr de „scutiți" pentru motive de sănătate, de studii sau de familie[4]. Ținînd seama de aceste cazuri particulare, în fiecare an erau încorporați

---

[1] Cf. *Russie blanche et Russie rouge,* amintirile prințului Mișaghin-Skrîdlov, relatate de Philippe Hériat, ed. Plon.

[2] În infanterie și în artileria pedestră, oamenii nu făceau decît patru ani sub drapel.

[3] Înainte de legea din 1 ianuarie 1874, serviciul militar dura douăzeci și cinci de ani pentru cei care, desemnați prin tragere la sorți, nu aveau mijloacele de a-și răscumpăra ordinul sau de a fi înlocuiți. Chemat sub drapel, bărbatul devenea, într-un fel, militar pe viață. Redat vieții civile după douăzeci și cinci de ani petrecuți în armată, el rămînea un personaj aparte, un izolat, un inadaptat, nemaiavînd interes pentru felul de viață pe care-l ducea anturajul său.

[4] Astfel, fiii unici, susținători de familie, formau a doua categorie a așa-numitei *opolcenie,* iar în caz de război, nu puteau fi mobilizați decît printr-un ukaz imperial.

între 270 000 și 290 000 de recruți, ceea ce asigura, în timp de pace, un efectiv total permanent de un milion de oameni. Această cifră putea, fără efort, urca pînă la 2 500 000 și numai grija pentru economia bugetară menținea recrutarea în aceste limite.

Ofițerii de rezervă se recrutau dintre voluntari, care, în funcție de gradul lor de instrucție, petreceau un timp mai mult sau mai puțin îndelungat sub drapel și puteau fi repede promovați, după un examen, la gradul de subofițer sau de ofițer. Existau 52 de divizii de infanterie, dintre care 3 de gardă, 4 de grenadieri și 45 de linie; 19 divizii de cavalerie, dintre care 4 de gardă; 52 de brigăzi de artilerie pedestră, dintre care 3 de gardă...

Gradele corespundeau, aproape în totalitatea lor, ierarhiei franceze, dar aveau nume greu de reținut; ele reflectau uneori influența germană: *unter-ofițer, feldvebel, feierverker, kornet, praporșcik, podporucik, porucik, stabs-kapitan, kapitan, rotmistr, podpolkovnik, polkovnik...* Astfel, Vasili Fiodorovici, care nu era încă decît kornet, va sfîrși cu siguranță în pielea unui *polkovnik* (colonel). De pe acum făcuse o mare pasiune pentru regimentul său[1].

---

[1] În infanterie, ierarhia subofițerilor era alcătuită din următoarele patru grade: *mlădși unter-ofițer* (caporal); *vzvodnîi unter-ofițer* (sergent); *feldvebel* (sergent-major sau adjutant); *portupei-iunker* (ofițer inferior). În cavalerie, caporalul se numea, pur și simplu, *unter-ofițer,* sergentul-major, *vahmistr.* Gradele corespunzătoare la cazaci erau *mlădși uriadnik* și *starși uridnik.* Caporalul se numea, în artilerie, *mlădși feierverker;* sergentul, *vzvodnîi feierverker,* sergentul-major, *feldvebel.*

Ierarhia ofițerilor cunoștea următoarele grade: 1. *praporșcik;* 2. *podporucik,* sublocotenent în toate armele, cu excepția cavaleriei, unde denumirea corespunzatoare era: *kornet;* la cazaci. *horunjîi;* 3. *porucik,* locotenent, pentru toate armele; *sotnik,* la cazaci; 4. *stabs-kapitan,* în infanterie, artilerie, geniu și dragoni; *stab-srotmistr,* în cavalerie; 5. *kapitan,* căpitan în infanterie, artilerie, geniu și dragoni; *rotmistr,* în cavalerie; *esaul,* la cazaci; 6. *podpolkovnik,* locotenent-colonel (gradul de *komendant* fusese suprimat în 1884); *voskovoi starșina,* la cazaci; 7. *polkovnik,* colonel, care nu era obligatoriu și comandant de regiment.

Ierarhia generalilor avea patru grade: 1. *general-maior* sau general de brigadă; 2. *general-locotenet* sau general de divizie; 3. *general de infanterie* (sau *de cavalerie, de artilerie* sau *de geniu,* după arma căreia îi aparținea) sau general de corp de armată; 4. în sfîrșit, *feldmarșal.*

– Povestiți-ne prima dumneavoastră întîlnire cu oamenii din regiment, îl rugă Tatiana Sergheevna.

– Chiar vă interesează? – spuse Vasili Fiodorovici, răsucindu-și mustăcioara cu două degete. Mă tem că acest moment, atît de emoționant pentru mine, nu prezintă prea mare interes pentru ceilalți... În sfîrșit, iată... Sosind la Kalisz, unde erau cantonați *aleksandriiți*, am fost dezamăgit să aflu că regimentul se afla încă la marile manevre și că avea să revină numai după trei zile. Un alt kornet, de la școala de cavalerie Nikolai, n-avea nici el, ca și mine, nimic de făcut. Ne-am folosit timpul liber ca să căutăm o cameră de închiriat și să vizităm restaurantele și localurile de petrecere – destul de mizerabile, din păcate! – din acest fund de provincie poloneză. În fine, vestea s-a răspîndit în oraș: regimentul se afla pe drumul de întoarcere. O slujbă solemnă va avea loc în piața mare. Camaradul meu și cu mine ne-am îmbrăcat în grabă uniformele de paradă și ne-am dus să ne postăm la locul prevăzut pentru adunare. O mulțime de curioși ne-o luase înainte. Simțeam un fel de emoție religioasă. Deodată, un zgomot care crește, care se apropie! O mulțime de puști vin în galop, anunțînd sosirea husarilor. Aghiotantul colonelului deschide defilarea. În spatele lui, gorniștii, suflînd din răsputeri și jucîndu-și caii suri în frîu. Apoi, un subofițer cu pieptul presărat cu medalii: el poartă drapelul regimentului într-o husă de pînză ceruită neagră. Este încadrat de doi ofițeri. Urmează colonelul, singur, pe un superb cal roib. Și iată și escadroanele într-un nor de praf. Oamenii sînt arși de soare, obosiți, fericiți... Se aliniază în piață. Preotul regimentului își pune odăjdiile și instalează altarul de campanie lîngă care se așează imediat subofițerul ce poartă drapelul. Răsună ordine:

– Descăleca-a-a-rea!... Descoperire-a-a-a!...

Cîțiva voinici se strîng pentru a forma corul. Și rugăciunea începe. Vocea preotului este grăbită, neclară. Dar cîntarea coriștilor este admirabilă.

– Trebuie să recunosc, spuse Jean Roussel, că, pentru un francez, această slujbă religioasă în aer liber, în fața trupei, pare un obicei foarte ciudat.

– Armata rusă este pătrunsă de spiritul religios, îi replică Vasili Fiodorovici. Rugăciunea de dimineață și rugăciunea de seară sînt obligatorii la regiment. Mai mult, preotul intervine în toate împrejurările importante pentru a înălța sufletul soldatului, oficiind o slujbă religioasă.

– Și fiecare regiment își are corul său?

– Da. Unele sînt renumite. Arta cîntului este foarte răspîndită în Rusia. În infanterie, oamenii cîntă mărșăluind. În general, conducătorul corului este un tenor. El intonează primul cuplet și toate vocile îl urmează la refren. Uneori, un dansator iese din rînd și, cu ranița în spate, începe să danseze: se ghemuiește, sare, își aruncă picioarele la dreapta și la stînga cu o agilitate de diavol. Este încurajat cu strigăte și fluierături. Ofițerii zîmbesc. Toată lumea uită de griji, de oboseală... Printre cîntecele soldaților unele sînt foarte vesele, altele sînt de jale; în fine, altele sînt marșuri războinice... Repertoriul continuă la infinit... Fiecare regiment este mîndru de cîntăreții săi... Dar mă îndepărtez de subiectul povestirii mele! Unde rămăsesem? A! Da, după întoarcerea regimentului la Kalisz, m-am prezentat aghiotantului. M-a primit cu multă amabilitate și mi-a dat lista tuturor persoanelor importante cărora trebuia să le fac o vizită: colonelul-comandant al regimentului, ceilalți ofițeri, preotul regimentului, medicii militari... după ce mi-am dus la bun sfîrșit această obligație protocolară, colonelul m-a repartizat în escadronul numărul 2 din pricina staturii mele și a culorii părului. La husari, se aleg, de preferință, pentru escadronul numărul 1, brunetii; pentru escadronul numărul 2, blonzii... De asemenea, fiecare escadron are cai de o anumită culoare...

– Cum adică? – exclamă Jean Roussel. E atît de important aspectul fizic al unui kornet pentru repartizarea lui?

– Și de ce nu? – răspunse Vasili Fiodorovici. Rețineți, totuși, că pentru ofițeri această asortare (acesta-i cuvîntul corect în franceză?) este destul de relativă. Dar pentru trupă, este regulă. Mai ales cînd e vorba de un regiment de gardă. Trebuia să-l fi văzut pe marele duce Vladimir triindu-i pe recruți în manejul Mihail. Ce ochi! Ce simț al ansamblului!

Ce rapiditate de execuție! Voinicii bărboși și înalți sînt trimiși la regimentul Preobrajenski, cei înalți și blonzi se duc direct la regimentul Semionovski, cei care au nasul cîrn sînt păstrați, prin tradiție, pentru regimentul Pavlovski, în amintirea împăratului Pavel care avea și el nasul turtit, cei care sînt svelți, slabi își au locul lor la cavalerii de gardă și la gărzile călare, cei scunzi și bruni găsesc la husari alți scunzi și bruni. Credeți-mă, totul alcătuiește un tablou frumos! Ca să mă întorc la mine, datorită prieteniei care s-a înfiripat repede între mine și camarazii mei ofițeri nu m-am simțit nicidecum descumpănit în această nouă viață. Am șaisprezece cercetași sub ordinele mele. Instrucție, manevre pedestre, exerciții de suplețe, galop pe teren variat, tragere la țintă... Seara, ofițerii se adună la unul dintre ei ca să discute și să joace cărți. Colonelul ne invită adesea. Are o soție fermecătoare! Cum am puțin talent la pian, nu-i serată să nu fiu invitat...

Jean Roussel îl întrerupse ca să-i ceară și alte informații cu caracter mai puțin personal. Voia să știe după ce se recunoștea, în Rusia, gradul unui ofițer. Vasili Fiodorovici începu o expunere foarte amplă din care reieșea că însemnele distinctive se vedeau numai pe epoleți. Acești epoleți, aurii pentru ofițeri, erau împodobiți cu benzi și stele care indicau gradul. În plus, mai aveau o bordură colorată diferit (roșu, albastru, alb, galben) corespunzînd numărului regimentului dintr-o divizie. Aceste culori se regăseau și pe epoleții soldaților. Nu te adresai niciodată unui superior pronunțîndu-i gradul, ca în Franța: „domnule locotenent, domnule căpitan", ci spunîndu-i „Nobletea Voastră" *(Vașe blagorodie)* dacă era vorba de un ofițer inferior, „Înalta Voastră Noblețe" *(Vașe vîsokoblagorodie)* dacă era vorba de un locotenent-colonel sau de un colonel, „Excelența Voastră" *(Vașe prevoshoditelstvo)* dacă era vorba de un general de brigadă sau de un general de divizie, „Prea Înalta Voastră Excelență" *(Vașe vîsokoprevoshoditelstvo)* dacă era vorba de un general de corp de armată. Cînd sosea în fața ostașilor, comandantul li se adresa întotdeauna pe un ton familiar, strigînd: *Zdorovo, rebiata!* (Sănătate, băieți!). Și

toți, în poziție de drepți, răspundeau în cor: *„Zdravie jelaiem, vașe prevoshoditelstvo“* (Să trăiți, excelența voastră), sau *„Radî starața, vașe prevoshoditelstvo“* (Bucuroși să vă slujim, excelența voastră). După Vasili Fiodorovici, acest schimb de adresări agreabile dovedeau spiritul patriarhal care stătea la baza raporturilor dintre ofițeri și trupă. Oamenii aveau tot respectul pentru superiorii lor, dar, datorită cîtorva cuvinte binevoitoare, disciplina avea și o nuanță de omenie, iar regimentul devenea o familie.

Bucurîndu-se de prestigiu în rîndurile populației, ofițerii din Rusia primeau, cu toate acestea, o soldă relativ modestă: un sublocotenent, 312 ruble (842 de franci-aur) pe an, un locotenent, 339 de ruble (915 de franci-aur) pe an, un căpitan, 441 de ruble (1 200 de franci-aur) pe an, un general de divizie, 1 017 ruble (aproape 2 800 de franci-aur) pe an. La aceste sume se adăugau alocațiile substanțiale pentru locuință și hrană. Numărul de încăperi atribuite unui ofițer depindea de situația sa familială și de gradul său. În gărzile călare, un locotenent căsătorit dispunea de cinci sau șase încăperi, pivniță, pod, grajd și șopron. Cînd nu i se repartiza o locuință, ofițerul primea o indemnizație în funcție de gradul său și de locul unde se afla garnizoana sa. La Sankt-Petersburg, la Moscova, la Kiev și la Odessa această indemnizație era, pentru un sublocotenent, de 200 de ruble pe an (540 de franci-aur) ajungînd la 800 de ruble (2 160 de franci-aur) pentru un comandant de regiment. Cheltuielile pentru hrană erau de 200 de ruble pe an (540 de franci-aur) pentru ofițerii inferiori și de 1 200 de ruble (3 240 de franci-aur) pentru comandanții de regiment. Multe alte indemnizații secundare completau aceste indemnizații principale, așa că, în cele din urmă, un sublocotenent, într-un oraș mare, primea 800 de ruble (2 160 de franci-aur) pe an. Pentru ofițerii de gardă, serviciul costa atît de mult, încît solda nu le ajungea ca să facă față tuturor cheltuielilor. Cea mai mare parte dintre ei aveau o avere personală considerabilă.

Exista în Rusia o mare varietate de medalii și decorații. Ordinele cele mai prețuite erau Ordinul Sfîntului

Andrei[1], Ordinul Sfîntului Aleksandr Nevski, Ordinul Sfîntului Vladimir și Ordinul Vulturului. Urmau apoi Ordinele Sfintei Anna și al Sfîntului Stanislav. Cît despre gloriosul Ordin al Sfîntului Gheorghe, crucea acestuia nu se decerna decît pentru fapte de vitejie în război. În funcție de clasa din care făceau parte, decorațiile se purtau pe piept, la gît sau la cordonul sabiei.

Ca și în Franța, pedepsele obișnuite care se dădeau ofițerilor mergeau de la arestul simplu pînă la arestul sever. Pentru încălcări grave ale disciplinei sau ale onoarei, un tribunal, format din ofițeri, hotăra asupra cazului vinovatului. În fiecare regiment exista un tribunal de acest fel.

Cu excepția cîtorva corpuri de gardă, uniforma ofițerilor era foarte simplă: o tunică din postav verde închis, un pantalon de aceeași culoare, cizme și un chipiu cu fundul mare și cozoroc de lac. Sabia era prinsă lateral printr-o curea subțire din piele. Ținuta de gală era mai atrăgătoare: o tunică ceva mai scurtă și împodobită cu epoleți. Numai ofițerii superiori purtau epoleți cu franjuri. Ofițerii purtau iarna, peste tunică, o manta din postav gri. Ca și trupa, ei înlocuiau, vara, tunica de postav verde închis cu o tunică din pînză albă.

În marile regimente de gardă, uniformele erau bineînțeles, mai numeroase, mai variate și mai bogate decît uniformele din regimentele obișnuite. De pildă, în regimentele de gardă călare fiecare ofițer avea cinci sau șase ținute diferite: ținuta albă, care se compunea dintr-o tunică albă plină cu fireturi aurii; ținuta roșie, un soi de haină strînsă pe corp de culoare roșie împodobită pe piept și pe spate cu un uriaș vultur bicefal; ținuta de campanie, tunică încrețită peste care se punea centiromul de serviciu; ținuta de paradă, cu o platoșă aurie, iar în vîrful căștii vulturul imperial cu aripile desfăcute; în fine, uniforma de oraș era asemănătoare cu cea a celorlalți ofițeri. Aceeași diversitate în ce privește armanentul: garda călare avea o sabie de

[1] Ordinul Sfîntului Andrei era rezervat membrilor familiei imperiale, suveranilor și prinților moștenitori din alte țări și unor șefi de stat.

cavalerie grea pentru paradă, o sabie de dragon pentru manevre și o sabie simplă pentru uniforma de oraș. Acești ofițeri își procurau ei înșiși calul[1]. În celelalte trupe de cavalerie, ofițerii, pînă la locotenent-colonel inclusiv, aveau dreptul, din 1882, la un cal gratuit, dar erau obligați să mai aibă un altul pe care îl plăteau din solda lor. Ofițerii nu aveau voie să poarte costum civil decît în cazul unei călătorii în străinătate. Sub acest aspect, regulamentul era mult mai tolerant în Franța și în Anglia. De altfel, chiar țarul dădea exemplu și nu se arăta decît în uniformă de general.

Dacă era să-l crezi pe elocventul Vasili Fiodorovici, solidaritatea, foarte răspîndită în armată, căpăta în regimentele de elită aspectul unui adevărat cult. Ofițerul rus putea fi un fiu rău, un frate rău, un tată rău, un soț rău, dar niciodată nu era un rău camarad. La gimnaziu, iar apoi la școala militară, profesorii îi inculcau spiritul de prietenie ce mergea pînă la sacrificiu. Mai tîrziu, învăța să pună onoarea regimentului înaintea oricărei considerații de ordin personal. La husarii din gardă, sprijinul reciproc era o regulă pentru ofițeri. Se întîmpla chiar ca mulți părinți, care făcuseră mari sacrificii pentru a-și vedea fiul în această mîndră uniformă, să fie apoi obligați să-și vîndă case, pămînturi și bijuterii pentru a-l ajuta să plătească datoriile unui prieten. Vasili Fiodorovici cita cazul prințului Pavel Lobanov, care făcuse datorii ce se ridicau la 800 000 de ruble. Cum nu putea să ramburseze această sumă fantastică la termenul cuvenit, banii necesari au fost strînși de camarazii lui. La sfîrșitul acestei acțiuni, numeroși ofițeri, complet ruinați, au trebuit să-și părăsească serviciul și să se retragă la țară[2].

Centrul vieții militare, în cavalerie, era manejul. Garda călare avea două manejuri: marele manej era destinat exercițiilor călare și pedestre, parăzilor, inspecțiilor, concursurilor hipice, ceremoniilor oficiale, onorate de

---

[1] Ofițerii din gardă aveau cai superbi, al căror preț ajungea pînă la 2 000 de ruble (5 400 de franci-aur). Caii obișnuiți, rezervați trupei, valorau între 150 și 300 de ruble.

[2] Vezi relatarea acestei întîmplări în *Souvenirs d'un Monde englouti* de contesa Kleinmichel, Calmann-Lévy.

împărat prin prezența lui[1]; în schimb, micul manej era rezervat ofițerilor și avea un caracter mai intim. Acolo călăreua în fiecare zi sublocotenenții și locotenenții; tot acolo se desfășurau antrenamentele pentru concursurile hipice. În timpul postului mare, seara, ofițerii organizau în micul manej demonstrații hipice și curse cu obstacole, la care asistau familiile și invitații lor. Cînd se încheia competiția, se cina chiar acolo, în sunetele fanfarei regimentului de gardă călare sau ale extraordinarilor săi cîntăreți la balalaikă. În fiecare joi, ofițerii din garda călare erau obligați să se ducă la popotă pentru cina mare săptămînală. De această obligație erau scutiți numai ofițerii bolnavi sau cei care primiseră de la comandant permisiunea de a absenta. Fiecare ofițer avea dreptul să invite cîțiva prieteni, civili sau militari, cu aprobarea colonelului sau a comandantului de escadron; doamnele nu erau admise la aceste reuniuni marțiale. Masa era prezidată de comandantul regimentului. Ofițerii se așezau lîngă el în ordinea vechimii. Orchestra își revărsa valurile de muzică pe toate aceste uniforme cu umeri drepți. La desert, apăreau cei care cîntau la balalaikă și cîntăreții vocali. A fi invitat la aceste mese era o onoare, mai ales pentru civili.

După cină, ofițerii jucau popice într-o sală special amenajată, se adunau în jurul unui biliard sau făceau o partidă de cărți în salonul verde. Uneori, la cererea celor prezenți, către miezul nopții, se servea o cină rece: începea, după tradiție, cu o supă de ceapă. Indiferent de ora la care părăseau popota, ofițerii erau obligați să fie prezenți la exercițiile de dimineață ale escadronului lor; în caz contrar, se expuneau la pedepse aspre.

În principalele orașe ale Rusiei cazărmile erau mari și bine întreținute. În dormitoare, unde domnea mirosul puternic de cizme, de transpirație și de unsoare de armă, se aliniau paturi de fier cu saltele proaste din paie. Efectele erau rînduite pe niște scînduri. Pe un rastel erau aliniate puștile cu

[1] Sărbătoarea regimentului de gardă călare avea loc la 25 martie, ziua Bunei Vestiri.

baionetele în vîrful lor[1]. Alte obiecte: o masă, cîteva taburete, bare paralele. Pe pereți atîrnau tablouri ale familiei imperiale și instrucțiuni indicînd simbolurile gradelor, pozițiile de tragere, îndatoririle santinelelor. Într-un colț, se afla icoana companiei, cu o candelă din sticlă roșie. Caporalii și sergenții locuiau împreună cu trupa. Sergentul-major avea o cameră separată. Lavabourile, sala de mese, localurile disciplinare, infirmeria, cantina, atelierele puteau fi comparate cu cele ale armatei franceze. Fiecare regiment își avea capela sa.

Hrana soldatului era abundentă și amintea de alimentația obișnuită a țăranului: pîine neagră, fiertură de hrișcă, ciorbă cu carne, varză și sfeclă. Cartofii erau un lux. În zilele de post, ciorba de carne era înlocuită cu ciorba de pește. Ca băutură, kvas. De sărbători, un pahar cu vodcă. Nu se dădea ceai trupei, dar fiecare soldat își avea cutia sa cu ceai și își lua apă fierbinte de la bucătărie. Soldatul își primea solda o dată la patru luni, la o dată fixă, și aceasta se ridica la 2 ruble 70 (aproape 7 franci 30) pentru regimentele de linie și la 4 ruble 95 (aproape 13 franci 35) pentru regimentele de gardă.

În timpul iernii, trupa purta o manta gri și așa-numitul *bașlîk*, un fel de glugă care-i apăra de frig ceafa și urechile. Vara, mantaua era făcută sul și purtată în diagonală, de la umăr la șold; *bașlîk*-ul dispărea lăsînd loc căschetei cu fund plat *(furajka)* și cu o placă metalică pe care era gravat numărul regimentului. Efectele: două perechi de izmene, două cămăși, o tunică largă de pînză, un pantalon alb de vară și fîșii de pînză care se înfășurau în jurul picioarelor (obiele), în loc de ciorapi. Folosirea batistei era necunoscută soldatului rus. Își sufla nasul cu ajutorul degetelor cu o mare dexteritate. Calitățile sale principale erau puterea de a îndura, supușenia și buna dispoziție. În timpul celor patru sau cinci ani pe care îi petrecea sub drapel, el învăța nu numai să mînuiască armele dar și, foarte adesea, să citească și să scrie.

---

[1] Baioneta rămînea fixată pe pușcă chiar în timpul tragerilor și al manevrelor. Soldatul nu o punea în teacă decît în timpul marșurilor.

Cu totul alta era situația cazacilor. Ei trăiau din timpuri vechi în regiuni stabilite prin lege. În schimbul pământurilor pe care le cultivau, cazacii trebuiau să presteze serviciul militar și să-și aducă echipamentul și caii. Existau unsprezece *voisko* sau armate de cazaci, stabilite, în cea mai mare parte a lor, în vecinătatea frontierelor: cazacii de pe Don, din Kuban, de pe Terek, din Astrahan, din Ural, din Orenburg, din Siberia, din Semirecie, din Zabaikalie, de pe Amur și de pe Ussuri[1]. Fiecare *voisko* își avea comandantul ei, atamanul. Dar, în timp de pace, numai o treime din efective se găsea sub drapel. După patru ani de serviciu activ într-un regiment de primă clasă, fiecare cazac era înmatriculat, tot pentru patru ani, într-un regiment de clasa a doua și, apoi, într-un regiment de clasa a treia, pentru alți patru ani. Lăsați la vatră, după primii patru ani, cazacii erau obligați să fie echipați și cu calul pregătit pentru a răspunde imediat la orice măsură de mobilizare. În timpul ultimilor patru ani, însă, erau scutiți de a mai întreține un cal. Pe timp de război, trupele căzăcești reunite puteau să alinieze 190 000 de oameni.

Uniforma lor era compusă dintr-o tunică pe talie – verde pentru cazacii din regimentele de linie, roșie pentru regimentul împăratului, albastră pentru regimentul marelui duce moștenitor –, pantaloni bufanți vîrîți în cizme și o *papaha,* căciulă din blană cu calota din postav, a cărei culoare varia în funcție de unitatea militară[2]. Cazacii din Kuban și de pe Terek purtau tunica circasiană neagră *(cekmen),* fără guler, cu mînecile largi la extremități, cu o curea subțire din piele în jurul taliei și cartușele puse pe piept, la dreapta și la stînga; sub tunică, o vestă de mătase neagră, albastră sau roșie, *beșmet;* pe umeri, o manta din lînă de capră sau oaie, *burka,* ușoară și impermeabilă. Armamentul cazacilor era alcătuit dintr-o lance (suliță) foarte lungă *(pika),* o sabie fără gardă *(șaška)* și o carabină Berdan. Cazacii de pe Terek și din Kuban mai aveau, în puls, un pumnal *(kinjal)* și un pistol.

---

[1] Trebuie să adăugăm la această enumerare escadronul de gardă din Caucaz, escorta particulară a țarului, și diferitele regimente de cavalerie neregulată din Daghestan, Kutais, Kuban, Georgia etc.

[2] Vara, cazacii purtau o caschetă *(furajka).*

Caii cazacilor erau scunzi (1,40 m pînă la 1,45 m), bine făcuți, rezistenți la oboseală, calmi și robuști. Șaua lor amintea de șaua arabă, dar cu arcada mai puțin înaltă. Ca să-i conduci n-aveai nevoie decît să le pui în gură un fir subțire. Scările erau foarte scurte. Nimeni nu-i egala pe cazaci în ce privește călăria. În șa se țineau drepți; la trap, șaua era scoasă iar partea de sus a trupului era aplecată înainte; pintenii fuseseră suprimați la 23 august 1885, iar *nagaika*[1] devenise obligatorie. De la vîrsta cea mai fragedă, băieții cazacilor își petreceau cea mai mare parte a timpului călărind animale îndărătnice. Semnul distinctiv al acestor ucenici de centauri era smocul de păr, *ciub,* cret și căzînd pe o parte a frunții. Mai tîrziu, învățau *djighitovka* – un ansamblu de acrobații ecvestre, la mare cinste printre cazacii din toate provinciile. Un bun *djighit* trebuia să știe să tragă din pozițiile cele mai dificile, să sară de pe cal și să se urce la loc fără să încetinească viteza, să treacă de pe un cal pe altul în galop, să stea în picioare pe șa (scările încrucișate pe șa formau un punct de sprijin pentru picioare), să se aplece, în viteza mare, ca să ia un obiect de jos, să dispară, răsucindu-se, sub pîntecele animalului.

Marea libertate care era acordată cazacilor, autonomia administrației lor locale, belșugul material în care trăiau, toate acestea trezeau în ei sentimentul demnității și al curajului. Cazacii dintr-o unitate proveneau întotdeauna din aceeași *stanița*[2], coeziunea lor avea la bază vechile obiceiuri ale populației. Cu toate acestea, faptul că fiecare cazac venea să-și îndeplinească serviciul militar cu propiul său cal, dresat după o metodă aparte, făcea ca manevrele în rînduri strînse – după obiceiul cavaleriei regulate, ale cărei animale erau alese după statură, putere și dresură – să devină imposibile. Cavaleria regulată era puternică în asaltul colectiv și slabă în asaltul individual. Cavaleria cazacă, în schimb, era puternică în acest din urmă gen de luptă și dezavantajată în luptele în rînduri din pricina cailor dresați diferit. Pentru acești războinici de la sate a trebuit, deci, să se

[1] Bici din piele de care se serveau cazacii.
[2] Sat sau tîrg căzăcesc.

imagineze un mod de a ataca dușmanul potrivit cu calitățile și defectele lor. Acest atac foarte special se numea *lava*[1] . În timpul acestei *lava,* cazacii se împrăștiau și-și pregăteau atacul prin acțiuni de hărțuire, pentru ca apoi, cînd împrejurările le vor fi mai favorabile, să se năpustească asupra adversarului dezorganizat și să-l oblige la o luptă izolată cu arme albe. În acest caz, îndemînarea lor, mobilitatea, bravura lor făceau minuni. Se repezeau cu lancea și cu sabia, scoțînd strigătul lor de război: *Ghik! Ghik!* O avalanșă de diavoli în fața căreia cei mai viteji ostași își căutau salvarea în fugă. Entuziasmat de povestirea lui Vasili Fiodorovici, Jean Roussel își închipuia ce sprijin hotărîtor ar aduce Franței puterea militară rusă într-un eventual conflict cu Puterile Centrale. Îl și vedea pe tînărul infanterist francez cu pantaloni roșii și pe cazacul cu *papaha* sa de blană făcînd joncțiunea în Alsacia și Lorena eliberate.

– După cîte îmi dau eu seama, rușii sînt un popor foarte războinic! – spuse el.

– Da, răspunse Aleksandr Vasilievici Zubov, dar numai cînd sînt atacați. Virtuțile războinice ale neamului nu se deșteaptă decît dacă dușmanul pătrunde pe pămîntul patriei. Altfel, oamenii noștri sînt mai curînd pașnici, blajini, primitori. Gîndiți-vă numai! În Rusia același cuvînt *mir* înseamnă și „lume“ și „pace“!

---

[1] *Lava,* torent...

CAPITOLUL IX

DIFERITELE CLASE ALE SOCIETĂȚII ȘI APARATUL ADMINISTRATIV

„CIN" SAU TABELUL RANGURILOR – NOBILIMEA RUSĂ CU TITLURI SAU FĂRĂ TITLURI DE NOBLEȚE – LOCUITORII ORAȘELOR: NOTABILITĂȚI, NEGUSTORI, MEȘTEȘUGARI ȘI MICI BURGHEZI – ȚĂRANII: DEZROBIREA IOBAGILOR ȘI MODALITĂȚILE DE RĂSCUMPĂRARE A PĂMÎNTURILOR DE LA BOIERI – ADMINISTRAȚIA DE STAT: GUVERNATORUL, „ZEMSTVO" DE GUBERNIE ȘI DE DISTRICT ȘI „ZEMSKI NACEALNIK"; ADMINISTRAREA COMUNELOR: „MIR" ȘI „VOLOST" – AUTORITATEA SUPREMĂ A ȚARULUI; CONSILIUL IMPERIULUI, COMITETUL DE MINIȘTRI, PREA SFÎNTUL SINOD ȘI SENATUL – POLIȚIA OBIȘNUITĂ ȘI POLIȚIA POLITICĂ. ORGANIZAREA „OHRANEI", AGENȚII EI, METODELE EI DE LUCRU – ZIARELE – CENZURA PUBLICAȚIILOR ȘI A CĂRȚILOR

Informat asupra ierarhiei militare din Rusia, Jean Roussel era curios să cunoască acum și ierarhia civilă. Citise, într-o relatare de călătorie, că toți funcționarii ruși erau împărțiți pe categorii, după importanța serviciilor pe care le aduceau statului, și că existau corespondențe inexplicabile între gradele din armată și cele din administrație. Aleksandr Vasilievici îi confirmă exactitatea informației lui. Ca să-și supună mai bine poporul, Petru cel Mare crease acel *cin*-ul, tabelul rangurilor. Această instituție ciudată deschidea persoanelor care nu erau de origine nobilă calea spre nobilime. Orice slujitor al statului, indiferent de originea sa, putea să urce din treaptă în treaptă pînă la obținerea unui titlu important. Scara valorilor umane astfel stabilită număra paisprezece *cin*-uri ce mergeau, pentru civili, de la umilul administrator de colegiu pînă la atotputernicul cancelar al Imperiului iar, pentru militari, de la kornet pînă la feldmareșal. Între aceste două extreme se aflau generalul de

infanterie, de cavalerie sau de artilerie și consilierul (*sovetnik*) privat titular (al doilea *cin*) care avea drept la titlul de Înalta Voastră Excelență (*Vașe vîsokoprevoshoditelstvo*), generalul-locotenent și consilierul (*sovetnik*) privat (al treilea *cin*), generalul-maior și consilierul (*sovetnik*) de stat titular (al patrulea *cin*), care avea dreptul la titlul de Excelența Voastră (*Vașe prevoshoditelstvo*); generalul de brigadă și consilierul (*sovetnik*) de stat (al cincilea *cin*) care aveau dreptul la Înalta Voastră Noblețe (*Vașe vîsokoprevoshodstvo*), colonelul și consilierul (*sovetnik*) de colegiu (al șaselea *cin*), locotenent-colonelul și consilierul de curte (*nadvornîi sovetnik*) (al șaptelea *cin*), maiorul și asesorul (*zasedatel*) de colegiu (al optulea *cin*), care aveau dreptul la titlul de Prea Înălțimea Voastră (*Vașe vîsokoblagorodie*), căpitanul secund și secretarul de colegiu (al zecelea *cin*), locotenentul și secretarul gubernial (al doisprezecelea *cin*[1]), sublocotenentul și registratorul Senatului sau al Sinodului (al treisprezecelea *cin*), care avea dreptul la titlul de Înălțimea Voastră (*Vașe blagorodie*). Deci, în Rusia, funcționarul era, din punct de vedere etimologic, un *cinovnik*, un om care are un *cin*, un rang, și nu, ca în Franța, un om care are o funcție.

Așadar, după cîțiva ani de trudă sîrguincioasă într-un birou, un tînăr de rînd putea deveni egalul unui căpitan sau al unui maior, fără să fi slujit vreodată în armată. Însă, deși înscris în tabelul rangurilor, el nu putea fi considerat cu adevărat nobil decît din momentul în care intra în cea de a opta clasă (*cin*). Mirajul acestei scări glorioase, al cărei vîrf atingea tronul, făcea ca obsesia tuturor scribilor din imperiu să fie cursa pentru onoruri. Împărțind privilegii, reglementînd trecerea de la o categorie la alta, țarul își asigura supunerea slujitorilor săi. În țară, totul era împărțit, subîmpărțit la infinit. De la prințul cel mai autentic pînă la ultimul țăran, fiecare individ își avea locul lui pe raft și numărul său de ordine. Chiar și nobilimea se împărțea în două categorii: nobilimea ereditară și nobilimea dobîndită.

---

[1] Al unsprezecelea *cin* fusese eliminat din tabel.

Pentru cîteva familii, nobilimea ereditară își avea sorgintea în epoca primilor suverani care domniseră peste țară. Numele celor mai vechi apropiați ai țarilor (sau *boiare*[1]) era înregistrat într-un catastif numit „a șasea carte" (*șestaia kniga*) care se oprea la începutul secolului al XVIII-lea. Pentru a slăbi puterea acestor iluștri slujitori care se îmbogățeau și se întăreau cu trecerea timpului, Petru cel Mare instituise tabelul rangurilor și-și arogase dreptul de a crea prinți, conți și baroni[2] după bunul lui plac. Urmașii lui continuaseră această politică, acordînd titluri de noblețe unor funcționari, fie cu titlu ereditar, fie cu titlu personal. Emanciparea iobagilor, sub domnia lui Alexandru al II-lea, zdruncinase situația și averea nobilimii. Alexandru al III-lea îi mai redase o oarecare importanță, încredințîndu-i, prin persoana mareșalilor și a comandanților, supravegherea guberniilor și provinciilor și înființînd o bancă de stat a nobilimii, care să-i ajute pe moșieri prin acordarea de credite ieftine. După părerea lui Aleksandr Vasilievici, nobilimea rusă nu mai avea în prezent nici o putere, în calitatea ei de castă, dar reprezentanții ei cei mai de seamă exercitau încă o influență neîndoielnică asupra treburilor statului datorită posturilor importante pe care le ocupau în Administrație. Așadar, nobilimea din fiecare gubernie constituia un corp de nobili, o societate de nobili autonomă care se diviza în tot atîtea grupuri cîte județe avea gubernia. O dată la trei ani, nobilimea din gubernie se reunea într-o adunare a nobilimii. Această adunare alegea persoanele care aveau să exercite anumite funcțiuni pe perioada următorilor trei ani; ea examina lista membrilor nobilimii din gubernie (cartea genealogică); alimenta fondul social al nobilimii din gubernie prin cotizații voluntare; redacta, la nevoie, petițiile adresate Majestății Sale Imperiale. O comisie, numită adunarea delegaților nobilimii, constituia o reprezentanță permanentă a nobilimii din fiecare gubernie, compusă din cîte un

---

[1] Cuvîntul slav *boiar* devenise în vechea rusă *boiarin*, apoi, prin deformare, în limba populară: barin, adică: stăpîn sau mai simplu: domn.

[2] Înainte de secolul al XVIII-lea, aceste două din urmă titluri nu existau în Rusia.

membru din fiecare județ și dintr-un președinte, mareșal al nobilimii, ales pe trei ani. În plus, „o cameră de tutelă a nobilimii" se ocupa de minori și de inapți, asigurînd administrarea bunurilor lor.

Blazoanele oficiale ale nobilimii ruse cuprindeau cinci elemente: prinți, conți, baroni, nobili fără titlu a căror noblețe era anterioară lui Petru I și nobili fără titlu a căror noblețe era posterioară domniei acestui împărat. Nu existau duci, marchizi, viconți, cavaleri. Denumirea marelui duce în rusește – *veliki kneaz* – se traducea literal prin „mare prinț" și era folosită pentru membrii familiei imperiale. În ce privește particulele de noblețe, folosirea lor era necunoscută în Rusia. Erai prinț Viazemski sau conte Vorontov și nu prinț *de* Viazemski sau conte *de* Vorontov, întrucît terminațiile majorității numelor de familie rusești în *ski, ov, iev, in* corespundeau, din punct de vedere gramatical, prepoziției franceze *de*[1].

În Rusia, titlul princiar se transmitea urmașilor direcți, de amîndouă sexele, și nu exagerai deloc dacă afirmai că, în imperiul țarilor, existau cel puțin două mii de prinți (*kneaz*). După anexarea Caucazului, acei *tavades* georgieni, căpetenii ale unor mici regate, au fost și ei pompos recunoscuți ca prinți. Același lucru s-a întîmplat și cu hanii popoarelor nomade și cu reprezentanții celor mai mari familii armene sau tătărești.

Conții ruși erau, și ei, tot atît de numeroși ca și prinții, cele mai vechi familii de conți fiind Golovin, Șeremetiev și Tolstoi.

Titlul de baron nu se conferea în Rusia decît foarte rar și mai ales bancherilor sau marilor industriași de origine străină. Un medic englez, Dimsdale, obținuse demnitatea de baron rus pentru că i-a vaccinat pe împărăteasa Ecaterina a II-a și pe fiul acesteia, Pavel. Cîțiva evrei, cu merite deosebite, erau și ei baroni, ceea ce displăcea orgolioasei nobilimi din provinciile baltice unde acest titlu era foarte răspîndit printre urmașii cavalerilor teutoni.

---

[1] În anumite cazuri, prin analogie, particula nu se mai aplica în cazul numelor de familie nobile a căror terminație era diferită de terminația genitivului rus: contele Bekendorf, prințesa Palcy.

În afară de această nobilime cu titluri – prinți, conți, baroni – exista o nobilime fără titluri, adesea mai ilustră prin vechimea ei. Numai cunoscătorii puteau să stabilească o diferență între meritele unui personaj înnobilat prin gradul de colonel sau de consilier de stat titular și cele ale unei persoane cu un nume fără titlu dar înscris de secole în cartea boierilor. Numărul vechilor familii fără titluri era practic infinit.[1]

În marea aristocrație rusă averile se topeau încet ca zăpada la soare. După cîte spunea Aleksandr Vasilievici, personajele cele mai bogate erau conții Șeremetiev, conții Stroganov, prințul Iusupov, conții Orlov-Davîdov și Orlov-Denisov, prinții Kociubei, Galițin (amîndouă ramurile), Saltîkov și Vasilicikov, conții Bobrinski, Vorontov-Daskov, Șuvalov, Tolstoi, Narîșkin, prințul Bariatinski etc.[2] Însă, deja cîteva din aceste mari familii au trebuit să accepte mezalianțe pentru a-și păstra rangul.

Alături de clasa nobililor, mai exista clasa clerului, despre care Aleksandr Vasilievici îi povestise deja lui Jean Roussel.[3]

Venea, apoi, clasa orășenească care îi cuprindea, în fiecare oraș, pe cetățenii de vază: pe negustori, meșteșugari și pe micii burghezi. Fiecare corporație își avea adunările ei de reprezentanți și instituțiile ei permanente.

Pentru a fi negustor, trebuia să fii înregistrat în una din cele două ghilde și să fi plătit statului impozitul corespunzător. Prima ghildă, unde se plătea un impozit mare, îi cuprindea pe comercianții angro; a doua ghildă, cu un impozit mai mic, pe comercianții cu amănuntul. La rîndul lor, meșteșugarii trebuiau să se înscrie într-o breaslă (*țeh**) ce exista în orașe. Micii burghezi, „nebreslași" sau *mesceane,* erau oameni ale căror mijloace le permiteau să ducă o viață înstărită, dar ale căror activități nu se încadrau în comerț,

---

[1] După Leroy-Beaulieu, nobilimea rusă număra aproape două milioane de persoane.

[2] Contele P. Vasili, *La Sainte Russie,* Paris, Librairie Firmin-Didot, 1890.

[3] Cf. capitolul VI.

* *Țeh,* din germanul *Zeche:* corporație.

industrie sau diverse meșteșuguri. Titlul de „cetățean de vază“ era acordat, ca titlu personal sau ca titlu ereditar, unor negustori sau fabricanți pentru serviciile aduse economiei imperiului. Bineînțeles, Aleksandr Vasilievici, negustor din prima ghildă, era cetățean de vază ereditar al Moscovei.

Cea mai numeroasă din toate clasele sociale din Rusia era clasa țăranilor.[1] Înainte de eliberarea iobagilor de către împăratul Alexandru al II-lea, în 1861, toți țăranii erau legați de pămînt și aparțineau fie statului, fie moșierilor. Acordînd libertatea celor mai umili dintre supușii săi, Alexandru al II-lea le oferea posibilitatea să răscumpere o parte din pămînturile (*nadel*) pe care le lucrau odinioară pentru stăpîn. Prețul (*obrok*), pe care trebuiau să-l plătească fostului lor stăpîn în schimbul acestor bucăți de pămînt, era în funcție de regiunea mai mult sau mai puțin prosperă în care se aflau și era susceptibil de revizuire la fiecare douăzeci de ani.[2] Facultativă la început, răscumpărarea a devenit obligatorie în 1881. Mai întîi indignați de această măsură, moșierii au devenit cu timpul nerăbdători de a o vedea aplicată, deoarece, aproape toți, aveau datorii foarte mari.[3] La rîndul lor, țăranii nu aveau banii necesari pentru a încheia imediat cumpărarea. Însă, dacă o doreau, statul le venea în ajutor, avansîndu-le suma de care aveau nevoie pentru a se elibera de *obrok* și, în consecință, și de fostul lor stăpîn. Acest avans putea fi rambursat într-un răstimp de patruzeci și nouă de ani prin vărsăminte anuale care se ridicau la 6 la sută, incluzînd amortismentul și dobînda. Cu toată această generoasă măsură de credit, prețul redevenței era atît de ridicat încît cea mai mare parte dintre cultivatori nu puteau face față anuităților cerute de Trezorerie. În ultimii ani ai secolului al XIX-lea, guvernul a hotărît, din fericire, o reducere a prețului parcelelor de pămînt distribuite iobagilor eliberați.

---

[1] Vezi mai departe capitolul XIII tratînd despre viața țăranilor.

[2] *Obrok* avea o particularitate ciudată: era cu atît mai ridicat cu cît bucata de pămînt pentru care era plătit era mai mică. Ceea ce costa foarte mult nu erau terenurile de cultură, ci perimetrul în care se ridica locuința țăranului.

[3] În momentul eliberării, șapte zecimi din iobagii ce aparțineau proprietarilor funciari erau ipotecați în instituțiile de credit ale statului.

Era și timpul! Toată populația rurală a imperiului se îndrepta spre ruină. După calculele lui Aleksandr Vasilievici, bazate pe lectura celor mai recente articole economice publicate de ziare, operația de răscumpărare avea să fie complet încheiată în 1931.[1]

*

Din punct de vedere administrativ, imperiul era împărțit în 78 de gubernii și 18 provincii sau regiuni[2], plus insula Sahalin. În afară de aceasta, patru orașe, Sankt-Petersburg, Odessa, Sevastopol și Kerci-Ienikale, formau „orașele de prefectură", subordonate direct puterii centrale. Guberniile erau împărțite în județe (*uiezd*), mai mult sau mai puțin mari și numeroase, care se împărțeau și ele în orașe și plase (*volost*).

În fruntea fiecărei gubernii se afla un guvernator care reprezenta puterea centrală. Avea în atribuțiile sale promulgarea de legi, controlul executării lor, supravegherea tuturor instituțiilor administrative și, în calitate de reprezentant al Ministerului de Interne, a direcției poliției și a asistenței publice. În fiecare județ al guberniei, în fruntea poliției se afla un funcționar, *ispravnik* (comisar superior de poliție), care avea sub ordinele sale, în fiecare subdiviziune, sau *stan*, un *stanovoi pristav* (șef de secție de poliție rurală), care, la rîndul lui, era șeful unor polițiști numiți *uriadniki*.

În fiecare provincie, în fiecare gubernie ca și în fiecare județ exista, în afară de reprezentanții administrației centrale, o adunare aleasă[3] , *zemstvo*, care se ocupa de interesele economice și agricole ale zonei. Populația din județ alegea deputați (*glasnîe*, membri cu vot deliberativ) pe trei ani, care exprimau voința categoriilor (nobili, comercianți, mujici)

---

[1] M. V. Kovalevski, ministru adjunct al finanțelor din Rusia, *La Russie à la fin du XIXe siècle*.

[2] Termeni folosiți pentru teritorii care, din pricina situării lor la mare depărtare față de centru sau a originalității instituțiilor lor, erau supuse unui regim special.

[3] Pentru a fi alegător trebuia să fii de naționalitate rusă, să fi împlinit 25 de ani și să ai un cens care diferea după fiecare din cele trei categorii: nobili, orășeni, țărani.

care-i alegea. Această *zemstvo* județeană se reunea de obicei o dată pe an și discuta treburile locale sub președinția mareșalului nobilimii din județ; în afară de aceasta, adunarea desemna dintre membrii ei pe cei care vor forma comisia executivă a stărilor provinciale, cu o durată de trei ani; această comisie executivă (trei persoane) lucra permanent.

Provincia sau gubernia avea și ea o *zemstvo*, ai cărei membri erau aleși pentru trei ani de *zemstve*-le județene. *Zemstvo* gubernială, prezidată de mareșalul nobilimii din gubernie, se ocupa de chestiuni de interes local și numea, din rîndurile sale, o comisie executivă formată din șase membri, însărcinată cu rezolvarea treburilor între două sesiuni.

Această structură, care garanta administrației provinciale și comunale o autonomie aparentă, a fost, din păcate, perturbată de legea din 12 iunie 1889, prin care s-au înființat șefii de județ (*zemski nacealnik*). Prin aceasta, s-au restrîns și atribuțiile *zemstv*-ei guberniale și județene, iar numărul reprezentanților nobilimii a crescut față de numărul celorlalte categorii de deputați.

Din 1870, administrația orașelor era încredințată unui consiliu municipal (*gorodskaia duma*), ales de către orășenii cei mai importanți, proprietari de imobile, comercianți sau industriași cu venituri mari. La Moscova, la 1 173 000 de locuitori, incluzînd și populația suburbiilor, erau doar 10 000 de alegători. Pe lîngă *gorodskaia duma*, exista o comisie executivă (*gorodskaia uprava*) și un primar (*gorodskoi golova*).

Clasa țăranilor trăia în comune, unele avînd pămînturi în comun în Rusia Mare, la est și la sud, altele avînd proprietăți particulare, în Rusia occidentală. Pentru administrarea treburilor lor, țăranii instituiau în sate adunări comunale, iar în reședința de plasă, o adunare de plasă (*volostnaia*). Autoritățile satului erau adunarea obștei satului (*mir* sau *shod*) și reprezentantul acesteia, *starosta*, bătrînul. Acest *mir*, format din toți capii de familie din comună, discuta despre efectele impozitelor, despre admiterea de noi membri, tutela

copiilor minori, organizarea școlilor rurale, asistența săracilor, repartizarea pămînturilor în regiunile cu regim de posedare a pămîntului în comun etc. La nivelul superior, adunarea de plasă, *volostnaia* (un reprezentant pentru zece cămine), se reunea sub președinția unui *starșina*, decan de vîrstă, numit pentru trei ani. Această adunare avea în atribuțiile ei toate treburile economice și sociale ale respectivei plase. Ea era ajutată de un consiliu permanent și un tribunal format din trei judecători aleși care judecau litigii privind o sumă sub o sută de ruble și delicte mai puțin grave. Această *autoconducere*, în aparență atît de liberală, era, de fapt, și ea dirijată și supravegheată, din 1889, de *zemski nacealnik*, șeful de plasă.

Toți șefii de plasă din județul respectiv alcătuiau o adunare a județului, prezidată de un mareșal al nobilimii. Instanța superioară era comitetul gubernial și provincial, prezidat de guvernator, care decidea, cu sprijinul funcționarilor, în treburile administrative și judiciare. Așadar, în cele din urmă, conducerea treburilor din fiecare gubernie se afla în mîinile guvernatorului, reprezentantul țarului. Toate *zemstv*-ele guberniale și județene erau plasate sub controlul său. Poliția, promulgarea legilor, hotărîrile administrative provinciale, igiena, asistența publică, supravegherea organelor alese, pe scurt, întreaga viață a zonei depindea de el.[1]

Deasupra acestui potentat regional nu se mai aflau decît înaltele personaje care vegheau destinele imperiului: țarul, a cărui putere nelimitată era consfințită de Biserică, Consiliul imperiului alcătuit din toți miniștrii și din cîțiva demnitari puternici, al cărui rol era aprobarea legilor, Comitetul de miniștri, care pregătea măsurile legislative, Prea Sfîntul Sinod, însărcinat cu supravegherea vieții religioase a națiunii și Senatul, împărțit și el în opt departamente, a cărui competență mergea de la publicarea *ukaz*-urilor, confirmarea titlurilor de noblețe, fixarea limitelor proprietății funciare și

[1] Să notăm că această organizare era aplicată cu sfințenie numai în treizeci și patru de gubernii ce constituiau, într-un sens, nucleul Rusiei. Pentru toate teritoriile locuite de etnii și civilizații diverse fusese creată o administrație specială care să corespundă obiceiurilor acestora.

pînă la casarea proceselor civile și penale. Tot acest aparat politic și administrativ era susținut de o poliție puternică.

*

În cursul plimbărilor sale cu Aleksandr Vasilievici, Jean Roussel a fost surprins de numărul mare de sergenți de stradă (*gorodovoi*) care patrulau prin oraș. În general, aceștia aveau un aspect grosolan și necioplit. Nu se bucurau de nici un fel de stimă în rîndurile populației. Rolul lor se mărginea să asigure ordinea pe străzi, să împiedice bătăile și să-i ducă pe bețivi și pe hoți la postul de poliție cel mai apropiat. Operațiile delicate erau rezervate jandarmilor.

Ca în toate orașele importante ale Rusiei, și la Moscova exista un comandant al poliției; sub ordinele sale se aflau șefii de poliție care aveau și ei în subordine comisari de poliție: cîte unul în fiecare cartier. Urmau apoi ofițerii de pace, patru sau cinci pentru fiecare cartier, „ajutoarele", scribii și, în sfîrșit, polițiștii propriu-zis. Portarul (*dvornik*) fiecărei case ținea la zi evidența locatarilor și semnala comisariatului de cartier orice schimbare de locatari care se producea în imobil. Astfel, toți locuitorii din cartier erau recenzați în registrul poliției. Exista de altfel la Moscova[1], în Gniezdnikovski pereulok, un birou unde cetățenii puteau afla orice adresă, plătind două kopeici pentru fiecare informație cerută.[2]

Lui Jean Roussel aceste dispoziții i s-au părut îngrozitoare. Vedea în ele o încurajare oficială la indiscreție, la violarea vieții individului. Pentru el, un om nu era liber dacă nu i se permitea să călătorească după bunul său plac, să gîndească cum dorea el și să nu facă publică adresa domiciliului său atît polițiștilor cît și inoportunilor. Dar Aleksandr Vasilievici i-a explicat că într-o țară atît de mare și cu o populație atît de pestriță cum era Rusia, o astfel de toleranță ar fi dus la dezordini și la destrămare. După el, controlul administrației asupra populației nu era nicidecum

[1] Toate orașele din Rusia aveau un birou de adrese.

[2] Această informație putea fi solicitată în scris, trimițînd o carte poștală la biroul de adrese din oricare oraș.

tiranic. Exista întotdeauna un mijloc pentru a face reglementările mai suportabile și acesta era un bacșiș oferit unui funcționar „înțelegător". Folosirea bacșișului era cu atît mai răspîndită cu cît slujbașii erau mai prost plătiți. Cu toate acestea, trebuia să știi cînd să dai, cum să dai...

– Uneori e de ajuns să pronunți numele unei cunoștințe din sferele guvernamentale, pentru ca birocratul, tremurînd, să-ți facă hatîrul de care ai nevoie. Uneori, trebuie să strecori o rublă sau două ruble în mîna care rămîne ca din întîmplare deschisă în fața ta, pe marginea mesei. Alteori, dacă este vorba de un funcționar superior, este bine să pregătești un plic doldora. La noi, așa cum o să constatați, legile sînt rigide, dar omul este suplu. Aici e secretul organizării noastre. Văzută din exterior, ea pare intransigentă. Dar cînd te afli înăuntru, îți dai seama că există o mie de posibilități de a eluda prevederile cele mai severe!

– Și *Ohrana*[1]? – întrebă pe neașteptate Jean Roussel.

Chipul lui Aleksandr Vasilievici împietri într-o expresie de gravitate bănuitoare.

– Ce?... *Ohrana*?... mormăi el.

– Am auzit vorbindu-se de ea în Franța, continuă Jean Roussel. E o poliție politică, o poliție secretă, nu-i așa?

– Cred și eu, oftă Aleksandr Vasilievici, cu toți revoluționarii și anarhiștii care mișună pe pămîntul nostru! Grupurile acestea de luptă au o putere și o viclenie de speriat. Sînt sprijinite din străinătate. Scopul lor este să răstoarne puterea imperială și să instituie în Rusia haosul. Pentru aceasta, toate mijloacele sînt bune! Și în primul rînd, asasinatul! Nu am să vă amintesc lista crimelor lor, dar gîndiți-vă, de pildă, că Alexandru al II-lea, cel mai liberal dintre țarii noștri, cel care a desființat iobăgia, care a interzis pedepsele corporale, care a acordat autonomia municipală, care a reformat justiția și instrucția publică, a avut de înfruntat șase atentate înainte de a pieri, în 1881, într-un al șaptelea atentat pus la cale de cei din banda Voința poporului. Și asasinarea lui Sipiaghin, ministrul de interne,

[1] Cuvîntul rusesc *ohrana* înseamnă: protecție, ocrotire, pază, siguranță.

anul trecut![1] Și toate laboratoarele unde se confecționează bombe, tipografiile clandestine care se tot descoperă în imperiu! Credeți-mă, ca să luptăm împotriva acestor indivizi, avem nevoie de oameni mai pregătiți decît vajnicii noștri *gorodovîie*, avem n fsevoie de o poliție secretă, avem nevoie de *Ohrana*!

– Cum funcționează această *Ohrana*?

La început, Aleksandr Vasilievici a pretins că nu are habar, apoi, sub presiunea unor întrebări prietenești, a consimțit să dea cîteva informații despre activitatea acestei instituții pe cît de misterioase pe atît de redutabile. *Ohrana*, apărută din vechea secție a III-a, își avea sediul la Sankt-Petersburg, în strada Fontanka, numărul 16. Ca și jandarmeria, făcea parte din Departamentul Poliției, care, la rîndul său, ținea de Ministerul de Interne. Postul de director general al Departamentului Poliției era adesea ocupat de un magistrat de parchet cu o anume experiență în treburile politice. Secțiile de jandarmerie erau împrăștiate pe întreg teritoriul imperiului, dar *Ohrana* avea secții doar în cîteva centre. De altfel, în serviciile de cercetări din secțiile *Ohranei*, ca și în cele ale jandarmeriei, lucrau ofițeri ai corpului special de jandarmi. În fruntea serviciului de cercetări, se găsea șeful *Ohranei*, înconjurat de un grup de ofițeri și înalți funcționari. Munca de birou era asigurată de funcționari care aveau la dispoziția lor munți de fișe dactiloscopice cu semnalmente, precum și o bibliotecă conținînd toate publicațiile revoluționare din Rusia și din Europa.

Rolul *Ohranei* consta în a-i urmări pe indivizii suspecți și de a le dejuca pregătirea de atentate. Represiunea nu era treaba ei. Cînd supravegherea unui grup oferea informații suficiente, se proceda la „lichidarea" acestuia, adică, după o percheziție a diferitelor „localuri conspirative"[2], erau arestați cît mai mulți conjurați. Legea îi autoriza pe șefii de secție ai *Ohranei* să-i țină pe acuzați timp de cincisprezece zile la

---

[1] Sipiaghin a fost asasinat la 2 aprilie 1902.

[2] Termen folosit de polițiștii și revoluționarii ruși pentru a desemna locurile clandestine de întîlnire ale conjurților.

dispoziția lor. Dacă dovezile adunate împotriva acestora nu erau suficiente, inculpații erau, apoi, eliberați sau deferiți justiției pentru instrumentarea procesului. Reprezentanți ai parchetului, atașați diferitelor secții ale *Ohranei*, vegheau ca procedura să fie respectată cu strictețe. *Ohrana* nu-și executa niciodată prizonierii. Toate condamnările la moarte erau pronunțate de tribunale obișnuite, după un rechizitoriu și o pledoarie.[1] Nu exista decît o singură formă de represiune extrajudiciară. În anumite cazuri, ministrul de interne putea, numai pe baza autorității sale, să decidă surghiunirea unui suspect în vreo regiune îndepărtată a imperiului pentru o durată de cinci ani maximum. Cum Jean Roussel se mira de acest procedeu arbitrar, Aleksandr Vasilievici îl asigură că Administrația făcea uz de el cu discernămînt.

– Uneori, se ține seama de preferințele vinovatului. Dacă e vorba de un bolnav, el este expediat într-o regiune al cărei climat corespunde stării sale de sănătate. Cel puțin așa mi-a afirmat un apropiat al generalului Zavarzin...[2]

– Nu cumva v-a spus, cu aceeași ocazie, cum se procedează la filarea suspecților? – întrebă Jean Roussel.

– O! asta, toată lumea o știe în Rusia, îi replică Aleksandr Vasilievici. În *Ohrana* există „agenți externi", însărcinați cu cercetările, și „agenți interni" sau colaboratori secreți, însărcinați cu denunțurile. Primii sînt funcționari deosebit de capabili și curajoși, care, sub diferite identități și înfățișări, supraveghează suspecții pe stradă, în trenuri, la teatru, în restaurante. După cum o cere împrejurarea, ei se transformă în servitori, portari, vînzători de ziare, slujbași ai căilor ferate. Limbajul lor, comportamentul trebuie să se potrivească cu deghizarea lor, iar aceasta cere o ucenicie foarte minuțioasă. *Ohrana* dispune de un depozit special unde se îngrămădesc veșminte, uniforme de tot soiul. Mai există și un grajd și un șopron pentru trăsuri, sănii. De exemplu, în

[1] În provinciile unde exista legea marțială, execuțiile fără judecată puteau totuși fi ordonate de comandantul militar. Astfel, guvernatorul general al Varșoviei a ordonat, în mai multe rînduri, condamnarea la moarte a unor grupuri de teroriști.

[2] Zavarzin (general, șeful *Ohranei din Moscova*): *Les Souvenirs d'un chef de l'Okhrana,* Payot.

spatele sediului *Ohranei* din Moscova există o curte spațioasă unde forfotesc agenți travestiți în birjari care intră și ies permanent cu trăsurile lor, după cum o cere serviciul.[1]

– Poate că am fost dus de unul din acești vizitii, fără s-o știu! – mormăi Jean Roussel.

– Poate! – spuse Aleksandr Vasilievici. Ei evită să trezească bănuieli, refuzînd o cursă. Dar, liniștiți-vă, la Moscova nu sînt prea numeroși. Cel mult o sută! Și, de altfel, toți „agenții exteriori" sînt oameni bine crescuți, de o cinste și moralitate ireproșabile. Pentru ei, această muncă este o chemare. Nici un fiu de polonez sau de evreu nu poate face parte din cadrele lor. Înainte de a intra în funcție, depun un jurămînt în fața unui preot. Toate informațiile pe care le aduc sînt centralizate la *Ohrana*. Dacă un suspect își manifestă neliniștea schimbîndu-și des domiciliul, agentul își întrerupe filajul. Un coleg îl înlocuiește... Dar cel mai sigur atù al *Ohranei* rămîne tot organizarea „agenților interni". În general, aceștia sînt revoluționari pocăiți, care, bucurîndu-se încă de încrederea camarazilor lor, ne ajută să-i demascăm...

– Altfel spus, sînt trădători! – exclamă Jean Roussel.

– E prea mult spus! – oftă Aleksandr Vasilievici. Pentru mine, scopul scuză mijloacele. Cînd siguranța statului se află în joc, patriotismul îi obligă pe unii oameni să-și asume un rol care, de fapt, le provoacă repulsie...

– Credeți că patriotismul îi face pe acești oameni să treacă în tabăra cealaltă?

– Uneori, da. Alteori, evident, perspectiva de a scăpa de pedeapsă sau promisiunea de a căpăta o recompensă...

– Sînt bine plătiți?

– Nu. După cîte am aflat, cu totul confidențial, agenții interni primesc rar mai mult de douăzeci pînă la cincizeci de ruble pe lună![2] *Ohrana* nu comunică cu ei decît cu mare prudență. Toți au nume false. Adevărata lor identitate nu este cunoscută decît de cei mai înalți funcționari. Întîlnirile

---

[1] A.T. Vassilieff (director al poliției țariste): *Police russe et Révolution*, Ed. de la Nouvelle Revue Critique.

[2] A.T. Vassilieff (director al poliției țariste): *Police russe et Révolution.*

dintre șefii *Ohranei* și colaboratorii clandestini au loc într-unul din nenumăratele apartamente pe care poliția le are în oraș și la periferie...

– Și controlul corespondenței? – întrebă Jean Roussel. Este adevărat că la *Ohrana* există un „cabinet negru" unde se controlează scrisorile și coletele poștale?

– Da, recunoscu Aleksandr Vasilievici. Inițiativa creării acestui serviciu aparține împăratului Alexandru al III-lea. În principalele orașe ale imperiului, funcționari poligloți lucrează, folosind listele de suspecți date de către poliție, la examinarea corespondenței. Cînd o scrisoare trezește bănuiala agenților, ei o deschid cu ajutorul unui aparat special sau pur și simplu cu aburi, fac o copie și lipesc la loc plicul cu atîta grijă încît destinatarul nu poate bănui, la primirea ei, că aceasta a fost deschisă. Dacă e vorba de o scrisoare scrisă cu un procedeu chimic (suc de lămîie, lapte sau salivă), ea trebuie supusă, bineînțeles, unei tratări, așa că este imposibil s-o mai expediezi după aceea. În sfîrșit, misivele de acest fel sînt redactate într-un limbaj cifrat. *Ohrana* are campioni ai descifrării, în stare să descurce combinațiile cele mai ingenioase!... Ia gîndiți-vă la utilitatea unei asemenea cenzuri în timp de război!...

– Poate, răspunse Jean Roussel. Numai că, după cîte știu, Rusia nu se află în război!

– Ba da! – i-o tăie Aleksandr Vasilievici. E în război împotriva ei înseși. Este obligată să se apere de acei fii ai ei care din nebunie, din fanatism vor s-o distrugă! Nici dumneavoastră, nici eu și nici unul dintre prietenii noștri nu avem de ce să ne temem de poliție...

– Pentru că nu facem politică!

– Așa este!

– În concluzie, ca să trăiești liniștit în Rusia, trebuie să eviți să faci politică și să aprobi politica guvernului.

– Chiar dacă nu aprobi politica guvernului, este mai bine să nu o critici decît cu chibzuință și respect.

Jean Roussel dădu din cap. Obișnuit cu agitata opinie publică franceză, cu dezbaterile violente din Camera Deputaților, cu atacurile ziarelor de stînga împotriva ziarelor

de dreapta se mira că, în Rusia, nemulțumirea nu se exprima decît între prieteni siguri, cu jumătăți de cuvinte.

– Ascultați-mă, reluă Aleksandr Vasilievici, nu e bine ca poporul să se amestece în treburile statului. Prost informat, el se înfierbîntă, își pierde capul, vede peste tot dușmani. Ceea ce reproșez eu cel mai mult presei franceze este mulțimea de caricaturi! De ce se îngăduie, la voi, unor amărîți de desenatori să-și bată joc de cele mai înalte personalități ale Republicii? Cum vreți ca niște cetățeni cinstiți să respecte un președinte de Consiliu, un ministru cînd ei sînt prezentați de *Le Rire* sau de *L'Assiette au Beurre* ca pară viermănoasă, bîtlan șchiop sau capră bărboasă? Oamenii din guvern trebuie așezați pe un piedestal. Înlăturați piedestalul și nu veți mai avea decît un om ca toți ceilalți. Prost acela care-i va acorda încrederea sa!

– Așadar, caricatura nu există în Rusia? – întrebă Jean Roussel.

– Oricum, nu pentru țar, nici pentru anturajul său, nici pentru miniștrii săi, nici pentru înalții funcționari... Dacă un ziarist are în politică vederi diferite de cele ale guvernului, el le expune într-un articol grav, respectuos și documentat. Își cîntărește fiecare cuvînt. În nici o țară din lume arta insinuării nu a ajuns atît de departe ca la noi. E adevărat, ziarele noastre nu aparțin oficial nici unui partid, dar ele reflectă, totuși, foarte discret, diferitele opinii ale societății. Unele sînt de tendință liberală, altele sînt mai degrabă conservatoare... Pentru un ochi puțin obișnuit, *Timp Nou, Știri, Știri de la bursă, Gazeta de Sankt-Petersburg, Foaia de Moscova,* toate publicațiile acestea par a fi scrise în același spirit. Cunoscătorii, însă, știu să citească printre rînduri...

– Există multe ziare și reviste în Rusia?

– La recensămîntul din 1899, existau o mie, dintre care o sută șaizeci de cotidiane. Bineînțeles, cele mai multe apar la Sankt-Petersburg și la Moscova. Dacă ținem seama de revistele săptămînale și lunare, pe primul loc se află Sankt-Petersburg-ul cu trei sute de titluri diferite. Moscova nu are decît o sută. Varșovia, șaizeci... În afară de publicațiile în limba rusă, aceste cifre cuprind și publicații cu apariție regulată în polonă, germană, letonă, estonă, georgiană,

armeană, franceză... Primul periodic rus, care a văzut lumina zilei, în 1703, se intitula: *Ştiri militare şi altele demne de a fi cunoscute şi păstrate în memorie.* Acesta a devenit în 1728: *Ştiri din Sankt-Petersburg.* Anul 1775 a văzut apărînd *Ştiri moscovite.* Abia în 1838, Maiestatea Sa Imperială a ordonat ca, în fiecare gubernie, să se publice un *Monitor gubernial.* Partea care nu ţinea de informaţie a acestor publicaţii a fost consacrată unor lucrări despre istoria, geografia diferitelor regiuni ale imperiului. Cît despre primele ziare editate de particulari, acestea au fost *Telegraful din Kiev, Monitorul din Kronstadt, Telegraful din Novgorod, Telegraful din Voronej...*[1] Dintre ziarele din capitale, cel care are cel mai mult succes este, fără îndoială, ziarul ilustrat *Niva...*

Jean Roussel întrerupse această enumerare, întrebînd pe un ton vag:

– Şi cenzura, Aleksandr Vasilievici, este chiar atît de severă, pe cît se spune, în Rusia?

Aleksandr Vasilievici începu să rîdă:

– De îndată ce se vorbeşte de cenzură, voi, francezii, vedeţi roşu! În acest domeniu, ca şi în toate celelalte, lucrurile sînt mai puţin dramatice la noi decît vă închipuiţi. Din 1865, la Moscova şi la Sankt-Petersburg, fiecare ziar este liber să-şi aleagă modul în care va fi cenzurat: înainte sau după publicare. Toate ziarele mari au preferat să fie scutite de cenzura prealabilă, vărsînd o cauţiune de 2 500 de ruble. Mulţumită noului sistem, ele pot tipări ce doresc, pe riscul lor. Dacă o gazetă, profitînd de acest drept, susţine idei subversive, ea este suspendată pentru o vreme sau, după trei avertismente din partea ministerului, chiar suprimată. În provincie, cea mai mare parte a ziarelor trăiesc sub regimul autorizaţiei prealabile, ceea ce complică, evident, sarcina colaboratorilor. Nefericitul redactor-şef trebuie să supună cenzorului spalturile articolelor, zi de zi, pagină cu pagină. Acesta primeşte spalturile pentru numărul de a doua zi, tîrziu, după cină. Îşi petrece seara citindu-le, corectîndu-le. Timpul trece. La tipografie, muncitorii îşi pierd răbdarea,

---

[1] *Telegraful din Kiev* a fost fondat în 1858, *Monitorul din Kronstadt,* în 1861, *Telegraful din Novgorod* şi *Telegraful din Voronej,* în 1869.

redactorul-șef își privește ceasul și e cuprins de disperare. Nu cumva o să i se întoarcă șpalturile ciopîrțite, desfigurate, inutilizabile? O să poată trage ziarul pînă în zori? În sfîrșit, apare comisionarul, ținînd în mîini un braț de hîrtii. Toată lumea se repede la el. Chipuri neliniștite se apleacă pe textele cenușii care miros încă a cerneală proaspătă. Cenzorul era într-o zi bună. Vreo zece retușări fără importanță. Redactorul-șef își șterge fruntea și scoate un oftat de ușurare. La treabă! Jurnalul va fi pus în vînzare la ora obișnuită. Cei care-l vor citi, la micul dejun, nici măcar nu vor bănui cîtă agitație a însoțit nașterea acestei foi! Presupun că la fel se întîmpla în Franța, în vremea celui de-al Doilea Imperiu... Este trist, evident, ca opinia publică să fie astfel limitată în exprimarea ei. Dar nu credeți oare că, împiedicîndu-i pe scriitori să-și piardă vremea în certuri politice, cu articole efemere, cenzura imperială i-a făcut să-și concentreze spiritul pe probleme eterne? Marea literatură rusă a beneficiat de toate talentele care au refuzat preocupările superficiale ale cotidianelor. Cea mai strălucită epocă a gîndirii ruse a fost aceea cînd presa a avut cea mai puțină libertate. Sub domnia despotică a lui Nicolae I, Pușkin, Lermontov, Gogol și atîția alții și-au afirmat geniul... Cine știe dacă ei ar fi putut să dea idealului lor o formă poetică, romanescă într-o țară unde opiniile lor ar fi putut să se exprime în gazete? Cine știe dacă, trăind într-o Rusie democrată, nu și-ar fi risipit forța creatoare în polemici fără perspectivă?

Jean Roussel nu a fost prea impresionat de această justificare întortocheată dată cenzurii. Crescut în idei republicane, el considera că reușita artistică nu putea fi separată de libertatea de expresie. Dar nu voia să-și supere gazda contrazicîndu-o din nou și se mulțumi s-o întrebe dacă, într-o țară cu un regim absolutist, cum era Rusia, banalitatea ziarelor nu-i făcea pe iubitorii de lectură să prefere cărțile.

– Evident! – spuse Aleksandr Vasilievici. Dar nu uitați că elita cultivată rusă nu constituie decît o parte infimă a populației. În această privință, am citit un articol foarte documentat din care reieșea că anul trecut au fost publicate, de către diferiți editori din Rusia, aproape douăzeci de mii

de lucrări. Cît despre subiectele tratate de autori, cea mai mare producție era reprezentată de lucrările religioase (13,5 la sută), veneau apoi lucrările literare (12 la sută), apoi cărțile ce cuprind diferite informații, manualele școlare, cărțile de medicină, de știință, de morală, cărțile pentru copii... Comerțul cu cartea a fost organizat la noi de editorul-librar Novikov, sub domnia Ecaterinei a II-a. Avem, în prezent, editori foarte mari: Suvorin, Sîtin, Marx, Pavlenkov... La sfîrșitul secolului trecut, existau în Rusia două mii opt sute de librării, dintre care trei sute șaizeci la Sankt-Petersburg, două sute douăzeci la Moscova și o sută optzeci la Varșovia... Bănuiesc că aceste cifre n-au făcut decît să sporească o dată cu progresul instrucției. Tendința generală a editorilor este de a publica cărți la prețul cel mai scăzut, pentru a-și atrage o clientelă tot mai mare.

– Bineînțeles, spuse Jean Roussel, toate cărțile acestea sînt și ele supuse cenzurii, nu-i așa?

– Ei, da! – răspunse Aleksandr Vasilievici. În legătură cu aceasta, am să vă povestesc pățania, de acum cîțiva ani, a unui tînăr scriitor, prieten cu mine, pe nume Ghiliarovski. Acesta avea o culegere de cincisprezece nuvele, în care prezenta viața poporului în termeni destul de direcți, și căreia îi dăduse ca titlu: *Lumea cocioabelor*. Această carte a fost tipărită în tipografia Verner de pe Arbat, din Moscova. După ce a corectat ultimele șpalturi, Ghiliarovski a expediat cenzorului un exemplar broșat în grabă și a așteptat cu neliniște răspunsul. A doua zi, ducîndu-se să-l vadă pe Verner, află că, în timpul nopții, un inspector venise la atelier, confiscase toate colile tipărite și ordonase ca zațul să fie distrus în fața lui. Cum hotărîrea finală nu putea fi luată decît de către comitetul de cenzură din Sankt-Petersburg, Ghiliarovski plecă în Capitală, își multiplică demersurile, cererile, implorările prin viu grai sau pe hîrtie timbrată. Osteneală zadarnică! S-a întors la Moscova, disperat. Într-o zi, pe cînd dejunam cu el, la Testov, iată că intră în restaurant editorul ziarului *Foaia de Moscova*. Văzîndu-l pe Ghiliarovski, exclamă: „Ce coincidență! Tocmai am aflat, cu totul din întîmplare, că ți se va arde cartea la postul de pompieri din

cartierul Suşevskaia. Grăbeşte-te, vei ajunge poate la vreme ca să te bucuri de spectacol!" Ne-am grăbit într-acolo. Într-adevăr, în curtea cazărmii se afla un morman de foi înnegrite, fumegînde. Pompierii răscoleau grămada cu nepăsare. Ghiliarovski a luat de pe jos o pagină arsă. Era coperta. Se putea citi: *Lumea cocioabelor. Studii după natură.* Prietenul meu abia îşi putea stăpîni furia. Cred că acest autodafe a fost ultimul. Acum, cînd o carte este condamnată, toate exemplarele sînt tăiate de o maşină şi trimise ca maculatură la fabricile de hîrtie.[1] Oricum, e mai raţional! Dar nu faceţi această mină îngrozită! De la urcarea pe tron a lui Nicolae al II-lea s-a întîmplat extrem de rar ca o lucrare să fie scoasă din circulaţie prin decizie administrativă!

În acest moment al discuţiei, Jean Roussel şi-a amintit anatema aruncată, cu doi ani înainte, de către Sfîntul Sinod asupra lui Lev Tolstoi.[2] Excomunicat de Biserica Ortodoxă, marele scriitor devenise, în cîteva zile, idolul tuturor. Ziarele vorbeau, în Franţa, cu entuziasm despre curajul său. Dar în Rusia?... Aleksandr Vasilievici admise că cenzura era încă foarte dură faţă de autorul *Învierii.* Editorul Suvorin n-a putut niciodată să facă să ajungă la ziarul său, *Timp nou,* două telegrame privind sănătatea lui Tolstoi, ele fiind interceptate de către autorităţile poliţieneşti. Era interzis să expui portrete ale lui Tolstoi în librării. Se vorbea chiar că acest ordin ministerial trebuia să fie respectat pînă la moartea „vinovatului". Alt scandal: scriitorul Amfiteatrov publicase în ziarul *Rossia* un articol intitulat: „Domnii Obmanov"[3] , în care viza, în mod faţiş, familia imperială a Romanovilor.

– Evident, ziarul a fost suspendat, iar autorul îndepărtat din Capitală, spuse Aleksandr Vasilievici. Altădată ar fi fost mai severi cu el. Dar ţarul ţine seama, din ce în ce mai mult, de opinia publică. În materie de politică, se remarcă mai multă toleranţă. Dacă lucrurile vor continua aşa, vom avea,

---

[1] Ultima carte arsă a fost, într-adevăr, cea a lui Ghiliarovski, în 1887. Vezi amintirile lui Ghiliarovski în *Moscova şi moscoviţii.*

[2] Tolstoi a fost excomunicat la 22 februarie 1901.

[3] Numele Obmanov a fost format de la cuvîntul rus *obman,* minciună. Articolul în chestiune a fost publicat la 14 ianuarie 1902.

într-o bună zi, un parlament ca la voi, o *Duma* a imperiului. În sferele înalte, se vorbește mult de așa ceva.

Jean Roussel căzuse pe gînduri. Cu cît îl asculta pe Aleksandr Vasilievici, cu atît avea impresia că Administrația țaristă era ca o gheară de fier vîrîtă într-un aluat moale. Amabilitatea firească a oamenilor contrasta cu duritatea legilor care-i apăsau.

Cu greu puteai să-ți închipui o națiune mai veselă, mai ospitalieră, mai ingenioasă, mai fermecătoare decît națiunea rusă și un aparat guvernamental mai arhaic și mai greoi decît cel al cărei prizonieră era.[1]

---

[1] Principiul Dumei imperiului nu a fost proclamat decît la 17 octombrie 1905, iar modalitățile de alegere a acestei adunări au fost formulate într-o lege din 11 decembrie 1905. Alegătorii erau împărțiți în trei categorii sau curii: proprietarii funciari (în cea mai mare parte nobili), orășenii și țăranii. Alegătorii din prima curie (1 918 pentru 51 de provincii din Rusia) erau aleși de adunări electorale județene; cei din a doua, în număr de 1 344, de adunările electorale orășenești; cei din a treia, în număr de 2 476, de adunările electorale ale țăranilor, ele însile alese de alegătorii din *volosti* (plase). Toți acești alegători se reuneau în adunările provinciale sau guberniale. În fiecare din aceste adunări, delegații țăranilor își alegeau mai întîi, singuri, deputatul lor pentru Dumă. Apoi, toți electorii alegeau restul de deputați ai provinciei. Duma trebuia să cuprindă, în total, 412 deputați. Pentru a fi elector trebuia să fi împlinit douăzeci și cinci de ani, să ai o proprietate, un domiciliu stabil și să fii înscris pe rolurile de impozite. Muncitorii aveau dreptul să voteze în curii aparte iar reprezentanții lor participau și ei la alegerea deputaților, în adunările provinciale. Rolul legislativ al Dumei, care, la o primă vedere, părea foarte important, a fost considerabil restrîns prin deciziile ulterioare ale lui Nicolae al II-lea: crearea unei Înalte Camere, învestită cu competență legislativă egală cu cea a Dumei și însărcinată să frîneze activitatea reformatoare a acesteia din urmă; menținerea prerogativelor țarului în materie de politică externă, de norme militare și religioase; posibilitatea pentru țar de a dizolva Duma după bunul său plac și a fixa, după voia lui, data noilor alegeri; dreptul absolut al țarului de a legifera singur între sesiunile Dumei etc. Prima Dumă, reunită în 1906, și-a manifestat intenția de a proceda la reforme vaste, dar a fost dizolvată în același an. A doua Dumă, reunită în februarie 1907, s-a arătat și mai radicală decît prima, dar guvernul a ordonat dizolvarea ei, după cîteva luni de activitate. A treia Dumă, aleasă conform unei noi legi care îi diminua puterile, și-a desfășurat activitatea într-un calm aparent. Dar guvernul, indus în eroare de acest calm aparent, a vrut să profite de ocazie pentru a reveni la o politică reacționară, iar adunarea s-a revoltat fățiș împotriva acestor măsuri de aservire. A patra Dumă, reunită în 1912, n-a mai fost decît un organism simbolic, în care, din timp în timp, se mai ridicau cîteva voci pentru a-și exprima dezaprobarea față de excesele autocrației. Situația a durat pînă la declarația de război din 1914.

CAPITOLUL X

JUSTIȚIA

JUDECĂTORUL DE PACE ȘI ADUNAREA JUDECĂTORILOR DE PACE – TRIBUNALELE ORDINARE: NUMIREA ȘI COMPETENȚA MAGISTRAȚILOR – SENATUL RIDICAT LA RANGUL DE CURTE DE CASAȚIE – „ZEMSKI NACEALNIK" – CHELTUIELILE PENTRU JUSTIȚIE – AVOCAȚII – JUDECĂTORII DE INSTRUCȚIE – COMPOZIȚIA ȘI FUNCȚIONAREA JURIULUI – PENALITATEA ÎN RUSIA: SUPRIMAREA PEDEPSELOR CORPORALE ȘI, ÎN PRIMUL RÎND, A PEDEPSEI CU MOARTEA – CONDIȚIA OCNAȘILOR ȘI A COLONIILOR DE MUNCĂ FORȚATĂ DIN SIBERIA – O CAUZĂ PENALĂ LA UN TRIBUNAL DE SECTOR DIN MOSCOVA

Jean Roussel nu uita că, la Paris, fusese, totuși, student la drept. Ca atare, era de datoria lui să-l întrebe pe Aleksandr Vasilievici despre funcționarea justiției în Rusia. Răspunsurile gazdei sale i s-au părut la început satisfăcătoare. Din imensa cantitate de vechi legi scrise și cutume, Speranski întocmise, în timpul domniei lui Nicolae I, o serie cronologică *(Polnoie sobranie zakonov)* de patruzeci și opt de volume *in-quarto.* O viață de om n-ar fi fost de ajuns pentru cunoașterea aprofundată a acestei opere. În 1833, ordonanțele, ukaz-urile contradictorii au fost rezumate și coordonate sub formă de cod *(Svod zakonov)* împărțit în articole și capitole. Cincisprezece volume cu totul, tratînd despre procesele civile, penale, comerciale, administrative și despre procedură.

Mai tîrziu, Alexandru al II-lea, fiul lui Nicolae I, proceda la reorganizarea aparatului judiciar. Înainte de reforma impusă de acest monarh, tribunalele nu aveau nici un fel de independență, procedura era secretă și absolut formală;

judecătorii aveau o instrucție mediocră, venalitatea le dicta prea adesea deciziile și procesele se tărăgănau. Acum însă justiția era separată de puterea legislativă și de cea executivă, dezbaterile erau publice, crimele cele mai grave erau supuse deliberării unui juriu, tribunale de pace se pronunțau în procesele de importanță mai mică, iar procedura simplificată garanta libertatea și proprietatea individuală.

Sistemul judiciar astfel schimbat avea două feluri de competențe: pe de o parte, competențele tribunalelor de pace, pe de alta, acelea ale tribunalelor ordinare. Numai că aceste două tipuri, în loc să se suprapună, ca în majoritatea statelor occidentale, erau distincte, avînd fiecare o primă instanță, o curte de apel și se deosebeau între ele prin modul de numire a judecătorilor. Acest edificiu avea în vîrf Senatul, adevărată Curte de Casație, care dirija justiția din tot imperiul.

Judecătorii de pace aveau de judecat litigii fără gravitate, care nu depășeau cinci sute de ruble și delicte ce se pedepseau cu o amendă de trei sute de ruble sau cu maximum un an de închisoare. Acești magistrați modești erau aleși de *zemstv*-ele județene căci, pentru a-și duce la bun sfîrșit îndatoririle, trebuiau să cunoască bine populația locului, obiceiurile și cutumele ei. Statul se mulțumea să ceară candidaților să îndeplinescă două condiții: instrucția și averea, una garantînd capacitatea lor, cealaltă, independența. Dar nu Trezoreria îi retribuia pe judecătorii de pace. Adunările locale care numeau acești magistrați le fixau și salariile: în general, acestea se ridicau la 2 000 de ruble pe an în orașele mijlocii și la 4 000 sau 5 000 de ruble la Sankt-Petersburg și Moscova[1].

În tribunalele de pace, procedura era simplă și urmărea concilierea. Judecătorul ales se străduia să potolească părțile, ținînd seama mai mult de etichete decît de dreptul propriu-zis. Orice om care avea de formulat o plîngere se adresa magistratului din circumscripția lui fie prin scris, fie prin viu grai, iar acesta îi fixa fără întîrziere ziua de audiere. Dezba-

[1] Din acest salariu, judecătorul plătea chiria sălii de judecată, încălzirea localurilor și leafa grefierului.

terile, întotdeauna publice, erau dominate de o bonomie patriarhală care inspira încredere împricinaților. Nici un fel de etichetă. Judecătorul nu avea nici robă, nici uniformă; el își exercita activitatea, după cum voia, în redingotă sau vestă, însă avînd întotdeauna la gît un lanț aurit pe care era o medalie. Într-un colț al sălii, un pupitru pe care tronau Evanghelia și crucea. Înainte de a răspunde la întrebările puse de judecător, martorii jurau pe Evanghelie și sărutau crucea. Cuvintele lor, ca și cele ale împricinaților, erau rezumate în scris, apoi citite din nou celor interesați și întărite apoi prin semnătura lor. Părțile își expuneau singure argumentele sau recurgeau la asistența unui procurist. Orice bărbat la vîrsta majoratului avea dreptul să execute această îndeletnicire, dar specialiștii în ale pălăvrăgelii și în pricini se recrutau cu deosebire dintre funcționarii la pensie, foști grefieri și secretari mai mult sau mai puțin lipsiți de ocupație din regiune. Pentru ei, mujicul analfabet era o pradă ușoară și rentabilă. Fie că procesul era drept sau nedrept, interesul lor era de a-l împinge pe reclamant să facă apel, dacă nu i se dăduse satisfacție în prima instanță.[1]

Procesul se ținea atunci în o a doua instanță, în fața unei adunări de judecători de pace, care avea loc în fiecare lună în orașul reședință de gubernie. Legea nu prevedea ca toți judecătorii din gubernie să fie prezenți la această sesiune, ci numai trei dintre ei, unul dintre aceștia fiind ales președinte[2]. Magistratul a cărui hotărîre fusese atacată nu putea lua parte la judecarea aceluiași proces. Și în acest caz dezbaterile erau publice, cu o mulțime de martori și de pledoarii. De data aceasta, un procuror, numit de guvernator, își prezenta concluziile asupra unor procese penale și în anumite procese civile. Înformată de acesta, adunarea judecătorilor de pace putea casa sentința judecătorului de pace din prima instanță pentru incompetență sau viciu de formă. În acest caz, ea

---

[1] Nu se putea face apel decît dacă valoarea litigiului depășea 30 de ruble, iar pedeapsa la care se puteau aștepta 15 ruble sau trei zile de închisoare.

[2] Acest sistem imita adunările judecătorilor de pace care funcționau în Anglia.

trimitea dosarul altui judecător de pace, desemnat de ea pe loc. În ce privește hotărîrile date în apel de către judecătorii de pace reuniți, acestea nu puteau fi atacate decît în casație în fața Senatului. Pentru cele două instanțe ale justiției de pace, procedura nu era supusă nici unui drept de timbru, nici unei taxe.

În afara justiției de pace, mai exista justiția ordinară. Aceasta trebuia să se ocupe de procesele mai complicate decît cele de care se ocupau judecătorii de pace și se baza pe o procedură ce putea fi comparată cu procedura franceză. Magistrații acestor tribunale își exercitau activitatea în uniformă, iar avocații erau îmbrăcați în frac. Dezbaterile, întotdeauna publice, aveau un caracter strălucitor, spectaculos. În vreme ce judecătorii de pace erau, în totalitatea lor, aleși, toți judecătorii ordinari erau desemnați dintre juriștii de profesie și numiți de către împărat. Fiecare tribunal avea dreptul să-și prezinte candidații pentru locurile vacante din cadrul lui. Dar candidații trebuiau să obțină asentimentul procurorului, adică al agentului direct al ministrului, înainte de a solicita aprobarea superioară. Legea din 1864 stipula, în principiu, inamovibilitatea judecătorilor.[1] Cu toate acestea, guvernul rămînea stăpîn peste avansarea și deplasarea lor. Iar o schimbare de reședință, într-o țară atît de mare ca Rusia, putea echivala cu un exil. Așadar, renunțînd la sperietoarea cu revocarea pentru slujitorii Legii, statul îi ținea în frîu cu o altă amenințare.

Pe lîngă fiecare tribunal, ministrul avea un agent special, procurorul, numit de el și imediat revocabil, ale cărui obligații erau analoge cu cele ale procurorului Republicii din Franța: veghea la punerea în aplicare a legilor, apăra interesele statului și interesele persoanelor incapabile s-o facă singure și cerea aplicarea pedepselor în materie de crime și delicte. De altfel, dintre procurori se recrutau cel mai adesea, ca și în Franța, cei desemnați pentru treptele înalte ale judecătoriei. Aleksandr Vasilievici remarca aici un inconve-

[1] Cu excepția cazurilor de crimă sau de delict grav.

nient, deoarece un om obișnuit să-i judece pe inculpați din punctul de vedere al acuzării nu putea, de azi pe mîine, să capete spiritul de imparțialitate necesar unui judecător.

În cadrul tribunalelor ordinare existau două instanțe: tribunalul de sector, acoperind întreaga gubernie din jurisdicția sa, și curtea de justiție, a cărei competență cuprindea mai multe gubernii. Sentințele civile și penale date de tribunalele de sector erau susceptibile de apel în fața curții de justiție, în afara cazurilor în care era vorba de decizii luate cu concursul unui juriu. Aceste decizii nu puteau fi aduse în casație[1]. Ca și în Franța, Senatul, înălțat la rangul de Curte de Casație, nu cunoștea fondul litigiilor[2]. El examina sentințele curților de justiție și unele sentințe ale tribunalelor de sector din punctul de vedere al formei și interpretării legii. Dacă aprecia că este necesar ca o sentință să fie casată, dosarul era trimis de către acesta înaintea altei curți de apel.

Această organizare a trebuit totuși să fie modificată pentru a ține seama de cutumele speciale din anumite provincii, mai ales din provinciile de frontieră. Dar legea din 12 iunie 1889 a fost cea care a dezechilibrat cel mai mult sistemul judiciar al Rusiei prin crearea șefilor de plasă *(zemskie nacealniki)*. Însărcinați cu supravegherea acelei *autoadministrări* a țăranilor, aceștia mai primiseră și atribuții de judecători de pace. În felul acesta, puterea judecătorească se găsea din nou legată de puterea administrativă în guberniile unde existau șefi de plasă. În orașe, judecătorii de pace erau înlocuiți de judecători urbani, numiți de ministerul justiției, la propunerea mareșalilor nobilimii. Numai cele două capitale și șase mari orașe mai aveau judecători aleși.

---

[1] În Rusia mai exista un anumit număr de tribunale speciale: 1. tribunalele militare, care se ocupau de delictele și crimele comise de militari sau împotriva militarilor; 2. tribunalele ecleziastice, care judecau procesele disciplinare ale clerului și procesele matrimoniale ale laicilor; 3. tribunalele de comerț, avînd în competența lor procesele comerciale, la Sankt-Petersburg, Moscova, Odessa, Taganrog, Kerci, Chișinău și Arhanghelsk; 4. tribunalele țăranilor, numite tribunale de plasă și tribunalele alogenilor însărcinate să aplice în anumite regiuni dreptul cutumiar.

[2] Departamentul de casație al Senatului se împărțea în două secții: una pentru procesele civile, alta pentru procesele penale.

În toate tribunalele ordinare, apărarea particularilor era, în general, asigurată de avocați care depuseseră jurămîntul *(prisiajnîie povereniie)*. Pentru a preîntîmpina litigiile mai existau și notari, care întocmeau în mod corect actele, contractele și convențiile între părți. Dar Rusia nu cunoștea instituția avocaților însărcinați cu procedura, ca în Franța. Cei care-și asumau rolul acestor ofițeri ministeriali în toate fazele procedurii erau avocații.

De altfel, cheltuielile de judectă erau relativ mai puțin ridicate decît în Franța sau în Anglia. Orice citație, indiferent de natura ei, era redactată pe hîrtie timbrată de patruzeci de kopeici. Drepturile proporționale de înregistrare erau de cincizeci de kopeici la o sumă în cauză de o sută de ruble, iar dacă litigiul nu putea fi determinat sub raport valoric, drepturile erau hotărîte de către tribunal. Cheltuielile de urmărire se ridicau la șase ruble pentru convocări și publicări de sentințe în lipsă, de douăzeci și cinci de kopeici pînă la o rublă pentru transportul și cheltuielile de întreținere a judecătorilor, judecătorilor de instrucție și experților la fața locului; îndemnizațiile pentru martori erau de douăzeci și cinci de kopeici pînă la trei ruble.

Bineînțeles, la aceste sume se adăugau onorariile avocaților. Pentru a fi avocat recunoscut oficial trebuia să fi obținut diploma unei școli de drept și să fii înscris în barou. Baroul din fiecare oraș alegea un consiliu care avea printre alte atribuții și pe aceea de a-i sancționa pe membrii baroului cu mustrare, suspendare, expulzare. Debutanții erau obligați la un stagiu de cinci ani, înainte de a fi admiși în breaslă. În realitate, clientul plătea rareori o sumă fixă avocatului său. Onorariul acestuia depindea de succesul pledoariei. Dacă era vorba de un proces civil, onorariul se ridica, în caz de reușită, la 5 sau 10, uneori chiar la 20 la sută din suma în litigiu Dacă era vorba de un proces penal, onorariul era cu atît mai mare cu cît pedeapsa dată inculpatului era mai ușoară. Aleksandr Vasilievici spunea că marii avocați ruși cîștigau averi și se bucurau de o mare considerație în rîndurile publicului luminat. În acest vast imperiu, lipsit de adunări politice, ei erau primii care vorbeau deschis,

conform conștiinței lor, cu riscul de a-și compromite cariera din pricina îndrăznelii ideilor lansate. În ultimii ani, orice rus, oricare ar fi fost vina sa față de o persoană particulară sau față de stat, văzuse ridicîndu-se lîngă el un apărător care îndrăznea să-l contrazică pe reprezentantul guvernului însărcinat cu acuzarea.

Înainte de reforma lui Alexandru al II-lea, instrumentarea proceselor penale era încredințată poliției, care folosea violența pentru a obține mărturisirile suspecților. În 1860, au apărut judecătorii de instrucție *(sudebnîe sledovatili)*, dar poliția a continuat să le încalce autoritatea, efectuînd percheziții la domiciliu, luînd primele interogatorii ale martorilor și uneori procedînd la arestări fără mandat. Cum judecătorii de instrucție erau, după lege, inamovibili, ministerul luă obiceiul să încredințeze anchetele penale unor funcționari, care le țineau locul acestor magistrați titulari și care puteau fi ușor revocați. Funcționarii aceștia aveau un salariu de mizerie și erau subordonați atît Procuraturii cît și Administrației, atît procurorilor cît și guvernatorilor de provincie.

Legea din 1864 a introdus în Rusia juriul. Oameni care, prin vîrstă și avere, corespundeau prevederilor legii pentru a fi jurați[1] erau, în fiecare an, înscriși din oficiu pe listele generale. Din aceste liste de nume o comisie desemnată de *zemstvo* județeană alegea persoanele cele mai remarcabile prin moralitatea și buna lor judecată. Astfel, mujici, mici meseriași, moșieri, aristocrați și negustori se adunau laolaltă pentru a-și spune părerea într-un proces[2] . Dar, de fapt, lista definitivă era întocmită cel mai adesea în biroul mareșalului nobilimii din județ. Cu toate strădaniile acestui reprezentant

[1] Pentru a fi jurat trebuia să posezi o sută de desiatine (cam 109 hectare) de pămînt la țară sau un imobil în valoare de 2 000 de ruble într-una din capitale, sau un imobil de 1 000 de ruble într-un oraș reședință de gubernie, sau un imobil de 500 de ruble în alte localități; sau să ai un venit sau un salariu de 500 de ruble în una din capitale, sau de 200 de ruble în celelalte orașe.

[2] Ca exemplu, iată lista juraților, înainte de tragerea la sorți, într-un mare proces de bancrută din Moscova; zece *meșceane*, adică mici burghezi, zece țărani, doi meșteșugari, un fost soldat, un nobil și trei burghezi de vază.

al guvernului, jurații, aleși prin tragere la sorți din toți cei ce figurau pe lista definitivă, alcătuiau un grup puțin omogen, iar deciziile lor erau adesea în contradicție cu legea.

În mintea lui Jean Roussel, Rusia era țara knutului. A fost deci surprins să afle că acest knut, ca mijloc de pedeapsă, fusese interzis încă din primii ani de domnie ai lui Nicolae I și că un ukaz din 1863 suprimase loviturile de nuiele pe care iobagul rus le îndurase atîta vreme. Eliminate din codul penal, pedepsele corporale s-au menținut, e adevărat, în unele regiuni periferice. Dar acolo era vorba de cazuri mult prea izolate pentru a fi luate în seamă. După Aleksandr Vasilievici, legislația imperiului era, în forma ei actuală, una din cele mai blînde din Europa. Pedeapsa capitală fusese abolită în Rusia în 1753 de către împărăteasa Elisabeta.[1] Nu se făcea excepție de la această regulă decît pentru atentatele la viața suveranilor sau la siguranța statului. În materie de crime politice de ordin secundar, eșafodul era înlocuit de obicei cu deportarea și munca silnică. Cînd guvernul voia să obțină o condamnare la moarte spectaculoasă pentru dușmanii declarați ai regimului, el îi deferea tribunalelor militare care judecau după legea marțială. Deși codul penal era mai indulgent, în Rusia se comiteau relativ mai puține omucideri decît în țările europene unde exista o legislație mai severă. Astfel, după ultimele statistici, Franța comunica 30 de condamnări la moarte și 110 condamnări la muncă silnică în cursul unui an, în vreme ce în Rusia, deși numărul de condamnări era mai mare, pedeapsa cu muncă silnică pe viață, care era pedeapsa supremă, nu fusese pronunțată, pentru aceeași perioadă, decît în 25 de cazuri[2] . Un ukaz recent, datînd din 12 iunie 1900, restrînsese, de altfel, considerabil numărul cazurilor în care deportarea putea fi hotărîtă de un tribunal. Era departe vremea cînd hoarde întregi de condamnați politici și de criminali de drept comun plecau, cu

---

[1] Trebuie să notăm, totuși, că la acea vreme knutul înlocuia securea și frînghia. Judecătorul căruia legea îi interzicea pronunțarea unei sentințe capitale, condamna la o sută de lovituri de knut, fiind perfect conștient că vinovatul va muri în timpul supliciului.

[2] Cifre reproduse de N.V. Kovalevski, ministru adjunct de finanțe, în raportul său asupra situației din Rusia în 1900.

lanțuri la picioare, spre ocnele din Siberia. Încă în 1878, aceștia mai treceau Uralii, înfometați, zdrențăroși, visînd la sfîrșitul călătoriei ca la o eliberare[1] .

De fapt, aceștia se împărțeau în două categorii: ocnașii propriu-ziși *(ssîlnîe katorjniki)* și cei condamnați la o pedeapsă mai ușoară, deportații *(ssîlnîe poselenți)*. Altădată, ocnașii erau folosiți la muncile cele mai grele în mine. Puțini erau cei care rezistau muncii epuizante și privațiunilor acestei vieți în subteran. Bătuți de paznici, hrăniți cu fiertură de coji de cartofi, roși de boli de tot soiul, ocnașii regretau aproape că nu fuseseră spînzurați la terminarea procesului[2]. Acum însă, ocnașii lucrau în fabrici, în saline, în cariere sau la construirea de drumuri. Conform regulamentului, nu erau ținuți în penitenciar decît un sfert din termenul de condamnare; după care treceau în categoria deportaților și aveau dreptul să locuiască în apropierea barăcilor, dincolo de sîrma ghimpată, cu condiția, totuși, de a se prezenta la autoritățile penitenciare în fiecare zi, pentru control. Adesea li se acorda această autorizație pentru bună purtare înainte chiar de expirarea termenului legal.[3]

Pentru deportați, disciplina era și mai puțin severă. Aceștia nu erau supuși decît obligației de a nu părăsi domiciliul care le fusese fixat. Poliția îi supraveghea numai cu coada ochiului. Cei care aveau oarecare avere trăiau din veniturile lor, închiriau o casă și se resemnau cu situația. Ceilalți încercau să-și cîștige pîinea făcîndu-și meseria de altădată sau oferindu-și serviciile în mine, în fabrici, în aceleași condiții și cu același salariu ca și muncitorii liberi. Dar, deși, la prima vedere, soarta acestor surghiuniți nu era dramatică, aproape toți sufereau pentru că erau departe de prietenii lor, de familiile lor, de întreg universul. Unii dintre ei, după ce-și ispășeau pedeapsa, rămîneau pe loc, întemeiau

---

[1] Datele din anul 1878:

Condamnați la muncă silnică	853
Condamnați la deportare simplă	9 847
Evadați recuperați	1 064

[2] În legătură cu acest subiect vezi zguduitoarea povestire a lui Dostoievski din *Amintiri din casa morților*.

[3] În calculul duratei muncii silnice, zece luni erau considerate un an întreg; astfel, durata oficială a pedepsei se reducea cu o șesime.

un cămin și împărtășeau viața populației locale, alții, copleșiți de monotonia exilului, evadau.

Mulți ocnași fugeau și ei din închisori, în pofida vigilenței paznicilor. Pentru a se întoarce acasă, evadații străbăteau distanțe uriașe prin stepele și hăurile înghețate ale regiunii. Plecați din fundul Siberiei, mergeau luni întregi, cerșind, furînd și înșelînd vigilența poliției. În lupta lor cu autoritățile, aveau un sprijin în oamenii din popor, care, compătimindu-i laolaltă pe deportații politici cît și pe simplii criminali, îi considerau frați de-ai lor persecutați pe nedrept de către stat. Țăranii din Siberia, care locuiau în gospodării izolate, aveau obiceiul să pună în fiecare seară,în fața ușii casei lor, puțină hrană și un ulcior cu apă pentru acești vagabonzi de temut. Controlul actelor permitea, în orașe și sate, ca unii dintre acești fugari să fie găsiți. Mai bine de 10 la sută din oamenii expediați în fiecare an de la Moscova în Siberia erau „recuperați". Dar cîți dintre ei rătăceau în cete prin sate, se angajau în mine, participau la muncile cîmpului? Jaful, violul, omorul le însoțeau pașii.

După ce se folosise din plin de deplasarea de oameni pentru colonizarea Siberiei, guvernul, alarmat de creșterea criminalității în provinciile Tobolsk și Tomsk, prefera acum să-i închidă, în loc să-i deporteze. Numai că închisorile rusești nu puteau să răspundă acestei noi politici penale. Trebuiau repede construite altele, după modelul celor europene. Trebuia recrutat un personal competent, ameliorat regimul deținuților... Chiar asta era intenția ministrului justiției!

– Mai puteți spune că sîntem o țară barbară? – întrebă Aleksandr Vasilievici la încheierea expunerii sale.

– Dar n-am spus niciodată așa ceva! – exclamă Jean Roussel. Fără îndoială, sistemul vostru de pedepse este mult mai ușor, mai uman decît al nostru. Ceea ce mă impresionează este dezordinea care domnește la voi, în condițiile unei ordini administrative aparente. Nu aveți o lege fără ca ea să nu aibă o excepție, nu aveți o instituție liberală fără să nu fie un polițist însărcinat cu supravegherea ei, nu există un cetățean independent fără să nu aibă în spatele lui un

jandarm. De fiecare dată cînd îmi descrieți o măsură generoasă legiferată de împărat, mă aștept la un corectiv care să-i diminueze valoarea. Se dă și se ia, se slăbește un pic coarda și apoi se strînge la loc...

Aleksandr Vasilievici începu să rîdă:

– Nu uitați că Rusia se află în plină evoluție socială. Poporul revendică libertatea..., dar el nu e copt ca să se bucure de ea fără primejdii. Așa că reformatorii nu acționează decît pe dibuite, corectîndu-și inovațiile cînd ele se dovedesc a fi, în practică, premature... Dar, cu timpul, vom ajunge să punem de acord toate acestea. Ați vrea să asistați la un proces? Un prieten de-al meu, avocat, pledează poimîine la un tribunal de sector din Moscova. Clienta sa este acuzată de a-și fi asasinat soțul. Poate să fie interesant.

Jean Roussel acceptă. După două zile, pătrundea, împreună cu Aleksandr Vasilievici, în incinta Kremlinului unde se ridica, în fața Arsenalului, impunătoarea fațadă albă a Palatului de Justiție. Ca două furnici au urcat scara de onoare. Zidurile s-au îndepărtat pentru a suporta o cupolă transparentă, înaltă de trei etaje. Iar Jean Roussel s-a simțit copleșit de dimensiunile uriașe ale sălii rotunde, cu ale sale coloane dorice, basoreliefuri, picturi, marmură, cu lumina ei dură și cu sonoritatea ei rece. Oameni cu figuri preocupate se înghesuiau și șopteau în această antecameră a dreptății: avocați cu plastroane albe, scribi cu uniforme ponosite, împricinați în haine de blană sau în șube. Aleksandr Vasilievici îl duse pe Jean Roussel pe un culoar luminat de numeroase ferestre, discută cu un portărel, împinse o ușă. Se așezară pe una din băncile rezervate publicului. Necunoscuți de toate condițiile se împărtășeau din aceeași așteptare respectuoasă. Ședința nu începuse încă. În sală era cald. Aerul mirosea a ceară de parchet și a praf de cărbune. În fund, pe o estradă cu trei trepte, era o masă lungă acoperită cu un postav verde cu franjuri. În spatele mesei, trei fotolii cu spătare din stejar sculptat. În spatele celor trei fotolii, un portret al lui Nicolae al II-a, în uniformă, cu cordonul Ordinului Sfîntului Andrei în jurul gîtului. La dreapta, două șiruri de scaune pentru juriu. Într-un colț, masa procurorului, în celălalt, un pupitru,

o icoană deasupra lui și masa grefierului. Aproape de public, banca acuzaților, lustruită de atîta folosire și închisă de o barieră cu colonete din lemn sculptat. Aranjamentul mobilierului părea foarte bine gîndit. În sfîrșit, apărură jurații, vizibil intimidați de noua postură. Jean Roussel remarcă printre ei un negustor masiv și bărbos și un tînăr cu ochelari, care trebuia să fie profesor sau medic. După ce reprezentanții conștiinței populare s-au așezat, unul lîngă altul, un aprod a venit pînă în mijlocul sălii și a pronunțat cîteva cuvinte cu voce tunătoare.

– Curtea! – șopti Aleksandr Vasilievici.

Toată lumea se ridică în picioare. Președintele și cei doi asesori urcară pe estradă. Toți trei erau în uniformă, cu broderii de aur la guler. Președintele era chel, iar pe obraji îi atîrnau, ca niște franjuri, favoriții albi. În urma judecătorilor, apăru procurorul, și el în uniformă. Magistrații se adînciră în fotoliile lor, iar publicul îi imită, într-un zvon de pași timizi și tuse înăbușită și neliniștită. Apoi, doi jandarmi, cu sabia la brîu, au introdus acuzata în boxă. Toate privirile s-au întors spre ea, dar fără surpriză, fără reproș, cu un fel de milă calmă. Era mică, slabă, cu obraji ca de ceară, ochi întunecați, profunzi și blînzi. Îi tăiase gîtul bărbatului ei cu un brici, în vreme ce acesta dormea. La anchetă, declarase că o înșela, o bătea și că încercase s-o omoare. Grefierul își muta hîrtiile din loc, pe masă. Apelul juraților, înlocuirea absenților, tragerea la sorți... Președintele își făcea mîna pîlnie la ureche ca să audă mai bine remarcile asesorilor. Deodată, Jean Roussel observă prezența în sală a unui preot în sutană. Se afla acolo pentru a primi jurămîntul juraților. La un gest al președintelui, el se apropie de pupitrul așezat sub icoană, își trecu peste capul cu păr lung dat cu ulei deschizătura unui patrafir, își aranjă veșmîntul sacerdotal pe pîntec, chemă jurații și le explică ce voia de la ei. Pe rînd, fiecare ridica mîna dreaptă, cu degetele unite ca pentru semnul crucii, și repeta formula pe care Aleksandr Vasilievici i-a tradus-o cu voce scăzută lui Jean Roussel: „Făgăduiesc și jur pe Dumnezeu cel atotputernic, în fața Sfintelor Evanghelii și a Crucii dădătoare de viață..."

După ceremonie, jurații s-au retras pentru a-și alege președintele, după care s-au întors la locurile lor, au ascultat recomandările magistratului cu favoriți albi, a început procesul. Femeia răspundea la interogatoriu cu o voce abia auzită. S-a procedat la apelul martorilor, apoi aceștia au părăsit sala, grefierul a citit actul de acuzare, iar martorii s-au întors, pe rînd, pentru a depune mărturie, sub jurămînt. Dezbaterile de desfășurau ca în Franța. Sigur Jean Rossel nu înțelegea nimic din cuvintele care se schimbau în fața lui, dar gesturile, schimbările de fizionomie ale principalelor personaje îl ajutau să-și închipuie gîndurile lor. În mintea lui, el construia un proces poate foarte diferit de cel pe care-l urmăreau vecinii lui. Raportul medicului legist, examinarea corpurilor delicte de către jurați, întrebările perfide adresate de procuror și de avocat martorilor buimăciți, rechizitoriul tunător, pledoaria dulceagă și interminabilă... În picioare, în frumosul său costum negru cu plastron alb apretat, apărătorul întindea un braț mizericordios spre acuzată și vocea i se îneca în lacrimi. Toate chipurile din asistență aveau expresia indulgenței.

– O plîng pentru că a omorît, se gîndi Jean Roussel.

Și această idee i se păru profund rusească. Ședința a fost de mai multe ori suspendată. În sfîrșit, juriul s-a retras pentru a delibera. Jean Roussel era sigur că va fi achitată. Femeia a fost condamnată la pierderea drepturilor „atît civile cît și personale" și la patru ani muncă silnică. Nici un mușchi nu i s-a clintit pe față cînd președintele a citit verdictul. Jandarmii au luat-o. Mulțimea s-a scurs pe culoarul mare cu dale. Jean Roussel era dezamăgit. Aleksandr Vasilievici, în schimb, considera că sentința era dreaptă.

– Totuși, și-a omorît soțul! – spunea el. De altfel, fără pledoaria prietenului meu, ar fi încasat dublu. Hai să-l felicităm. O merită din plin!...

Înconjurat de un cerc de cunoștințe, avocatul radia, strîngea mîini, își ștergea fruntea cu o batistă fină, așa cum ar fi făcut și în Franța, într-un caz similar.

CAPITOLUL XI

CELE O SUTĂ DE FEȚE ALE MOSCOVEI

SEMNIFICAȚIA ȘI STRĂLUCIREA SĂRBĂTORILOR ÎN VIAȚA DE FIECARE ZI A POPORULUI RUS: SFINȚIREA APELOR, ZIUA TATIANEI, POSTUL ȘI „BLINÎ", POSTUL CEL MARE ȘI TÎRGURILE, AFURISENIILE, TOPIREA ZĂPEZILOR, ZIUA CELOR PATRUZECI DE MUCENICI, DUMINICA FLORIILOR; PREGĂTIRILE DE PAȘTE, PAȘTELE ORTODOX LA BISERICĂ ȘI ACASĂ

Unul cîte unul, *traktir*-urile, prăvăliile, monumentele, muzeele, bisericile din Moscova și-au dezvăluit secretele în fața lui Jean Roussel. Tatiana Sergheevna l-a dus la Galeriile Tretiakov, oferite în dar orașului de către doi negustori bogați din Moscova, frații Tretiakov, în 1882, și unde se aflau mai bine de două mii de tablouri de pictori ruși. Aleksandr Vasilievici i-a servit de ghid prin palatele, mînăstirile și catedralele din Kremlin, l-a tras după sine pînă în vîrful turnului lui Ivan Veliki, l-a dus la casa boierilor Romanov, unde, după cîte se părea, nimic nu se mișcase din vremea lui Mihail Fiodorovici, primul țar al dinastiei. Pavel Egorovici l-a însoțit la muzeul Rumiantev și la Muzeul de Istorie. Dar acestea erau imagini nemișcate și grandioase, iar Jean Roussel prefera, totuși, să descopere miile de aspecte ale vieții de toate zilele, interioare doar bănuite prin ferestrele duble ale unui parter, forfota lumii pe stradă.

Departe de arterele principale, străduțele se încîlceau, înguste, prost pietruite, căsuțe bătrîne cu tencuiala căzută dormitau în fundul unei grădini, bojdeuci de lemn putrezeau dincolo de garduri căzute, maidane ondulate, pudrate cu zăpadă apăreau ca prin farmec, o bisericuță își înălța cupola ca un bulb deasupra unei grămezi de construcții ce se

clătinau pentru ca, deodată, să apară o clădire impunătoare, cu fațada amintind un templu grec, cu promoroacă pe coloane și doi lei de piatră mărginind grilajul de o parte și de alta. Fiecare imobil purta un număr și numele proprietarului scris citeț pe zid „casa Șukin, casa Tarasov..." Lîngă intrare, atîrna un felinar, care avea și el numele proprietarului, scris pe sticlă cu litere negre. Întreținerea felinarului revenea portarului. Acest soi de iluminat suplimentar era indispensabil, deoarece, departe de centru, felinarele municipale erau rare.

De fapt, nu exista o singură Moscovă, ci zece, douăzeci, treizeci de Moscove puse alături una de alta.

Era Moscova marilor familii de nobili, pe jumătate ruinate, trăind departe de curte, cu saloanele lor prăfuite, cu lustrele lor din cristal, cu portretele strămoșilor cu perucă, cu tabacherele primite ca amintire, cu ranchiunele lor, cu datoriile lor, cu morga lor tăcută și servitorii zdrențăroși.

Și Moscova negustorilor avuți, a industriașilor cutezători, regi ai bumbacului, ai mătăsii, ai fierului, ai lemnului sau ai pieilor, care se jucau de-a mecena, construiau castele, subvenționau trupe teatrale, cumpărau tablouri franțuzești, se pricepeau în ale gastronomiei și pierdeau la cărți, cu surîsul pe buze, mii de ruble, în vreme ce bunicii lor fuseseră simpli țărani încălțați cu *lapti* din curmei și care abia știau să se semneze.

Și Moscova micilor negustori bărboși, burtoși, cu mantale lungi și cizme cu scîrț, care munceau toată săptămîna în dugheana lor unde strălucea un samovar borțos, care se duceau sîmbăta la baia populară, iar duminica la slujba religioasă și se supărau pentru că fiul sau fiica lor voiau să studieze în loc să rămînă în comerț și tradiție.

Și Moscova minusculelor biserici parfumate cu tămîie, cu icoanele lor înnegrite, clopotele lor blînde de seară, preoții cu voci cavernoase, cerșetorii înghețați, femeile cu basmalele pe cap, lacome de lumînări și prescure, care îngenunchiau, băteau dalele cu fruntea, sărutau toate icoanele și știau pe dinafară lista sfinților pe care trebuia să-i chemi în ajutor în caz de boală, de furt, de sarcină, de ceartă sau de deochi.

Și Moscova birourilor, cu contopiștii săi palizi, prost hrăniți, cu uniformele lor decolorate, cu lupta lor vicleană pentru avansare, cu scîrțîit de penițe, cu zgomotul abacurilor și cu amurgurile de culoarea cenușii.

Și Moscova saloanelor la modă, unde doamne foarte elegante organizau ședințe de poezie, de muzică, de spiritism, de bîrfă. Acolo se făceau și se desfăceau reputațiile. Acolo de lansau glumele cele mai usturătoare și se înnodau intrigile cele mai îndrăznețe. Frumuseți celebre se jucau de-a sfărîmatul inimilor. Bărbații se exilau, se băteau sau se sinucideau pentru ele, sau se duceau să le uite bînd șampanie cu țiganii la restaurantul *Iar*.

Și Moscova luminoasă a teatrelor, cu idolii ei de neînlocuit: Șaliapin, Sobinov, Stanislavski, Komisarevskaia...

Și Moscova cizmarilor, tîmplarilor, geamgiilor, croitorilor; mizerie, o jumătate de duzină de puști murdari și zgomotoși, o femeie însărcinată, un prunc într-o ladă și o icoană într-un colț. Mari amatori de balalaică, de acordeon și de vodcă, acești mici meseriași se îmbătau și cîntau duminica, iar în restul săptămînii, tăcuți, cu capul greu, meditau la nefericirea lor și visau la duminica următoare.

Și Moscova studenților, cu adunările lor, cu locurile lor de întîlnire și de pălăvrăgeală, cu dezordinea lor, cu entuziasmul lor juvenil. Trăiau sărăcăcios, mai mulți într-o cameră, se hrăneau din pachetele trimise de părinți, cîștigau cîteva ruble dînd lecții particulare, îi adorau pe unii profesori, îi detestau pe alții și vedeau strălucind soarele libertății viitoare prin fumul țigărilor lor cu capăt de carton.

Și Moscova periferiilor, unde caii se împotmoleau pînă la piept în zăpadă, unde cîini nebuni urlau în grădinile de zarzavat înălbite, unde, dincolo de Taganka, sălășluiau vrăjitoarele, ghicitoarele, făcătoarele de farmece, de parfumuri și filtre magice, unde în brutării speciale se coceau pentru muncitorii aurari *kalaci*[1] „cu mîner" pentru ca aceștia să nu murdărească pîinea cînd o luau cu degetele lor negre și urît mirositoare din pricina acizilor.

---

[1] *Kalaci* era o pîiniță în formă de lacăt.

Și Moscova cartierului Presnia, cu cizmele ei lugubre, cu muncitorii ei ce locuiau în cazărmi, polițiștii ei atletici, convoaiele de camioane, fumul și pămîntul ei care vibra în ritmul grăbit al mașinilor.

Și Moscova Bursei, cu băncile ei internaționale, magazinele de export, depozitele de mărfuri, birourile de schimb, chipurile ei îngrijorate și mîinile tremurătoare, frunzărind ziare, tăind cupoane.

Și Moscova promenadelor în parcul Sokolniki, unde negustorii își mai duceau încă fetele de măritat. În sania, închiriată pentru această împrejurare, părinții încadrau frumoasa gătită de sus pînă jos, acoperită de blănuri și bijuterii, cu obrajii îmbujorați de frig. Pe scaunul din fața lor trona pețitoarea de profesie *(svaha),* sigură de fericirea ce se naște prin intermediul ei. Tînara fată timidă nu privea nici la dreapta nici la stînga. Dar sute de ochi o priveau. Tineri, mergînd pe aceeași alee, studiau capitalul viu propus pofteî lor. Dacă vreunul dintre ei se lăsa ademenit, el urma să se adreseze acestei *svaha* pentru a obține precizări suplimentare despre zestre.

Și Moscova Hitrovkăi, tărîm al beției, furtului, omorului și al lenei, cu azilurile ei de noapte ticsite, cu scandalurile din cîrciumi, cu execuțiile sale sumare, cu zdrențele, ceața și legile ei tainice.

Și Moscova Pieței Trubnaia și a străduțelor din jur, cartier al prostituatelor și al caselor de rendez-vous. Una din aceste foarte elegante case se afla la doi pași de marele restaurant *Ermitaj;* o alta, nu departe de prima, era lipită de o mînăstire de călugărițe. Din pricina acestei vecinătăți purificatoare, hotelul cu pricina era foarte căutat, iar clienții îi dăduseră porecla de *Sviatîie Nomera,* „Camerele* sfinte". Mai încolo, pe strada Malîi – Kolosov și în apropierea bulevardul Țvetnoi, se găseau, unul lîngă altul, niște lupanare mizere cu cincizeci de kopeici intrarea. Felinarul roșu reglementar străluceau deasupra ușilor lor.

Aproape goală în timpul săptămînii, Piața Trubnaia se însuflețea duminica dimineață. Negustori ambulanți veneau

---

* În limba rusă *nomer* înseamnă și cameră de hotel. (*N.t.*)

acolo droaie ca să vîndă cîini, pisici, iepuri, cocoși de luptă, porumbei, pești vii în găleți. Gălăgia tîrgurilor era presărată de lătrături, piituri și cucuriguri războinice. Se găseau întotdeauna amatori să cumpere „libertatea păsărilor". Obicei ciudat, care, pentru Jean Roussel, exprima dorința de independență după care tînjea acest popor oprimat! După îndelungate tratative, pasărarul accepta, bombănind, prețul fixat de clientul său, primea banii, deschidea colivia și dădea drumul porumbeilor asupra cărora se învoiseră. Toate capetele se ridicau bucuroase pentru a urmări plecarea captivilor către cer, în direcția bulevardului Petrovski. Amară înșelăciune! Erau porumbei domesticiți. Ceva mai încolo, se așezau, își închideau aripile și așteptau cuminți ca un puști să vină să-i adune, să-i ducă negustorului pentru a fi puși din nou în vînzare. Către seară, mulțimea se împrăștia, piața își relua adevăratele ei dimensiuni, *lihaci*-i se aliniau în fața restaurantului *Ermitaj* cu ferestre strălucitor luminate, iar pe bulevard apăreau domnișoarele cu virtute puțintică, cu pălării împodobite cu pene și surîs provocător. În hotelul „Camerelor sfinte" începeau să se furișeze perechile. În camere se aducea șampanie. În mînăstirea vecină, clopotele băteau domol.

La revărsatul zorilor, țăranii, veniți din satul lor în telegă, traversau orașul strigînd: „Lapte! Lapte! Hai la lapte!" Pe străzi întîlneai și vînzători de băuturi calde cu toate cele trebuincioase: în mînă, un uriaș ceainic din aramă, un șirag de pîinițe în jurul gîtului, iar pe pîntec, un șorț cu buzunare pentru pahare. Un tocilar trecea, purtîndu-și pe umăr piatra grea, capra cu pedală și strigînd cu o voce răgușită: „Ascut cuțite, ascut cuțite!" Îi urma un tătar, îndoit sub povara unui balot de covoare și mătăsuri. La intervale regulate, scotea strigătul negustorilor din neamul său: „Șurumburum!" Lumea, în batjocoră, le zicea acestor negustori *kneaz* (prinț) deoarece, ziceau ei, în țara lor, era de ajuns să ai treizeci de oi ca să ai dreptul la acest titlu.

Prins de vraja Moscovei, Jean Roussel avea uneori impresia că nu se afla pe de-a-ntregul nici în Europa, nici în Asia. În fosta capitală rusă, viața oamenilor era supusă mersului anotimpurilor, variațiilor de temperatură, darurilor

pămîntului și ritmului sărbătorilor ortodoxe. La 6 ianuarie, o procesiune religioasă se ducea pe malul rîului Moscova pentru sfințirea apelor și se oprea în fața unei copci mari tăiată în gheață. Un episcop celebra slujba religioasă sub cerul liber. Corul cînta. În sunetul tuturor clopotelor dezlănțuite, o cruce, scînteind, se scufunda în unda întunecată și rece. La minus douăzeci de grade, mulțimea asista, de pe țărm, la ceremonie. Cînd cortegiul de preoți, diaconi, prapuri, cruci și icoane părăsea locul pentru a se întoarce solemn la biserică, se găseau întotdeauna cîțiva voinici curajoși care se dezbrăcau pe dată, fugeau goi pînă la copcă și se aruncau în apa înghețată. Ieșeau de acolo roșii ca niște raci fierți, cu ochii buimăciți, membrele tremurînde și zîmbetul pe buze. Imediat, spectatori plini de milă se repezeau la ei, îi fricționau, îi înfășurau într-o șubă și le dădeau să bea înghițituri zdravene de vodcă. Nu afirma un proverb popular cu multă dreptate: „Ceea ce e pentru rus sănătate, pentru străin e moarte"?[1]

La 12 ianuarie, „Ziua Tatianei", studenții sărbătoreau zgomotos aniversarea întemeierii Universității din Moscova. După slujba religioasă de la universitate și discursurile pompoase ale profesorilor, mulțimea de tineri se răspîndea pe străzi cîntînd să-ți spargă urechile *Gaudeamus* și chiar *Marsilieza*. Polițiștii aveau ordine să-i lase în pace și asistau, livizi de furie, la această tulburare a ordinii publice. Sărbătoarea continua la restaurantul *Ermitaj*, unde de pe mese dispăruse vesela prețioasă. Cei care aveau bani plăteau pentru cei care nu aveau. Vodca și șampania îmbujorau toate chipurile. De la *Ermitaj*, cete de zurbagii se duceau, în sănii, la restaurante mai depărtate, *Iar, Strelnia*... Un viitor magistrat se cățăra, cu mișcări de maimuță, într-un palmier, un viitor medic se descălța, își scotea haina și se arunca în bazin încercînd să prindă un *sterlet* de urechi, viitori teologi cîntau împreună cu un cor țigănesc; în grotele artificiale, fetele, adunate de pe bulevardul Isvetnoi, dansau, cu pieptul gol, în fața viitorilor ingineri beți morți, care abia le zăreau. În zori,

[1] Cito ruskomu zdorovo, nemțu smert.

personalul curăța cîmpul de bătălie, încărca munți de trupuri în sănii, aerisea sala și se consola de pagube la gîndul că, timp de un an, acest soi de clientelă nu va mai pune piciorul în local.

Ceva mai tîrziu, în luna februarie, în timpul primei săptămîni de post, caracterizată prin interdicția de a consuma carne *(miasopust)*, apăreau pe toate mesele *blinî* cu smîntînă, însoțite de heringi sau de icre negre. Astfel, aceste zile care pregăteau oamenii pentru postul cel mare deveneau un prilej de satisfacții gastronomice. Pe cîmpul Devici, se ridicau bărcile bîlciului. Vînzători de turtă dulce, de nuci, de *blinî* calde, de plăcinte cu pește și de zaharicale, dresori de maimuțe cu *șarmanka*[1] lor, povestitori, cîntăreți din balalaică și din acordeon, trupe teatrale în costume pestrițe, toată această mulțime se agita, gesticula, striga din răsputeri într-un cadru firav de scînduri și de pînză pictată. În sîmbăta „săptămînii mari de dulce" *(șirokaia masleniță)*, carnavalul rus era în toi, restaurantele, circurile, teatrele, cîrciumile erau ticsite de lume. Dinspre Taganka negustorii se arătau în trăsuri bogate, cu bidivii împodobiți cu flori de hîrtie și panglici. Își plimbau nevestele, fetele împopoțonate cu toate bijuteriile. Se salutau gravi cînd treceau unii pe lîngă alții.

Duminică seara, orașul se calma, se moleșea. În amurg, pe malul rîului Moscova, între podurile Moskvorețki și Ustinski, soseau sănii conduse de țărani și pline pînă la refuz cu alimente: tone de varză acră și de castraveți murați, coșuri cu ciuperci uscate, lăzi cu năut, borcane cu diferite marinate. Toată această hrană era adusă în vederea aprovizionării orașului pentru postul cel mare, prima lui săptămînă *(sîropust)* fiind dedicată de Biserică unei legume obligatorii. Nu tu lapte, nu tu unt, nu tu brînză de vaci! Oamenii de rînd și unele mari familii foarte credincioase respectau cu sfințenie aceste prescripții.

Noaptea, negustorii își ridicau barăcile pe chei, iar luni dimineață mulțimea cobora pe malul Moscovei pentru a vedea această nesfîrșită aliniere de corturi și dughene de

---

[1] Flașnetă.

unde se revărsau proviziile creștinești. Șiraguri de ciuperci albe, galbene sau cafenii atîrnau de hulubele săniilor. Două mîini agile intrau în apa sărată a unui butoi, unde castraveciorii înotau printre ramuri de mărar și foi de vișin. La capătul unui braț vigûros se legăna o grămadă de biscuiți auriți, lucitori, presărați cu sămînță de mac. Mierea curgea din faguri de ceară. Între două grămezi de cartofi, un artist vindea gravuri pe lemn reprezentînd scene din Istoria sfîntă, un vînzător ambulant propunea icoane, Biblii la prețuri foarte mici... Gospodinele moscovite cumpărau în grabă alimentele austere de care aveau nevoie în timpul lungilor săptămîni ale postului mare ortodox. Apoi, încărcate cu boccele, coșuri, borcane se întorceau acasă. Ieșeau apoi de îndată pentru a nu pierde slujba solemnă de căință, în timpul căreia corul este întotdeauna atît de trist și atît de frumos. Clopotele nu mai băteau decît în răstimpuri, profund și funebru. În naos, preoții în patrafir negru cu broderii de argint îngenunchiau de trei ori, repetînd: „Doamne și stăpînul vieții mele..."

Pe toată durata primei săptămîni din postul mare, teatrele imperiale își închideau porțile. Profitînd de această ocazie, actorii străini năvăleau la Moscova, iar publicul dădea buzna la spectacolele lor.[1] Duminica următoare, în inima Kremlinului, în catedrala Adormirii Maicii Domnului, puternic luminată, în timpul slujbei făcute chiar de episcop, avea loc o ceremonie foarte impresionantă. Însoțiți de cîntecul grav al corului, vreo douăzeci de preoți se așezau în semicerc în jurul episcopului. Un protodiacon, cu păr lung și privire tulburătoare, înainta în mijlocul bisericii și, cu fața la oamenii reculeși, trimetea blestemul creștinătății asupra necredincioșilor, ereticilor, a celor care nu credeau în nemurirea sufletului, în atotputernicia luminătoare a Domnului, cei care batjocoreau Biserica, cei care nu respectau postul... Exista astfel o duzină de categorii de mari păcătoși. De cum pronunța o categorie, protodiaconul trăgea aer în piept apoi striga cu o voce tunătoare:

---

[1] Teatrele erau și ele închise în timpul Săptămînii mari și în ajunul marilor sărbători religioase.

– A – fu – risit!

Geamurile vibrau, preoții răspundeau în cor, de trei ori la rînd:

– Afurisit! Afurisit! Afurisit![1]

Un fior de neliniște străbătea adunarea credincioșilor care plecau capul.

Între timp, săptămînile treceau, zilele deveneau mai lungi, o ușoară încălzire, o blîndețe neașteptată, o veselie misterioasă se insinuau în aer, în ciuda zăpezii persistente. În împrejurimile Moscovei, primii boboci se umflau pe ramuri negre și ude. Alt semn vestitor de primăvară: stăncuțele negre, cu cioc galaș, se întorceau în stoluri și-și împleteau cuiburile prin grădini. Streașinile aveau bărbi de țurțuri pe care puștii îi rupeau și-i sugeau cu poftă. Pe acoperișurile cîtorva case, niște muncitori, legați cu frînghii de un horn, își înfundau lopețile în zăpadă, strigau: „Păzea!" și trecătorii se lipeau de zid pentru a evita avalanșa. Adesea, grămada albă se desprindea și cădea singură cu un zgomot moale. Pe cele două părți ale străzii se ridicau taluzuri de zăpadă moartă. Uneori, cerul se acoperea, fulgi firavi se învîrteau în aer. Dar sfîrșitul iernii era aproape.

La 9 martie, Ziua Celor Patruzeci de Mucenici, sosirea ciocîrliilor era un pretext pentru a servi la masă pîinițe în formă de păsări, cu aripile strînse pe spate și ochi de stafide. Pentru vinerea și sîmbăta din săptămîna Floriilor (a șasea săptămînă din postul mare) toate ramurile salciilor din satele vecine erau tăiate de proprietarii lor. O pădure de ramuri cu mîțișori catifelați, de un gri argintiu, se îndrepta, în convoaie, spre Moscova și se răspîndea în Piața Roșie. Zidurile crenelate ale fortăreței, monumentul lui Minin și Pojarski, Catedrala Vasilii Blajennîi erau înconjurate de crînguri păroase și mișcătoare. În același timp, apăreau din toate colțurile negustori de baloane, ținînd în lesă uriași ciorchini multicolori, care se legănau la cea mai ușoară adiere a

---

[1] În vremuri mai îndepărtate, clerul mai afurisea, în fiecare an, și pe ereticul Grișka Otrepiev, care-l răsturnase pe țarul Boris Godunov, pe Ivan Mazeppa, care-l trădase pe țarul Petru cel Mare, pe Stenka Razin, „hoț, trădător și ticălos", și pe Pugaciov, „răsculat sîngeros".

vîntului. Ștrengari alergau prin mulțime, suflînd în fluierașe de trestie, agitînd pîrîitoare. Gospodinele își alegeau cu grijă ramurile care urmau să fie sfințite la biserică. Sîmbătă, se organiza în fața Kremlinului o ciudată paradă. Alunecînd pe pămîntul noroios, sănii, calești, landouri plimbau în cerc familii întregi cu chipuri fericite. Caii mergeau la pas. Doamnele surîdeau. Copiii trăgeau cu coada ochiului la baloanele roșii. Iar, în centrul uriașei bucle formată de defileu, stăteau niște polițiști blajini, în mantăi cenușii, privind în depărtare și răsucindu-și mustățile.

După slujba religioasă, duminică, în căminele cele mai modeste ca și în locuințele cele mai somptuoase, fiecare icoană își primea ramura ei de salcie. Atunci începea Săptămîna Mare, cu pieptele ei pustii, clopotele tăcute și postul și mai sever. Dar în această somnolență, orașul ascundea o imensă activitate culinară. Pretutindeni, stăpîna casei se agita pentru a organiza festinul pascal. Trebuia pregătit aluatul pentru *kuliki,* brînza de vaci îndulcită pentru *pasha* tradițională și vopselele pentru ouă.

Cantitatea de ouă cumpărată numai de clanul Zubov era atît de mare, încît Jean Roussel se întreba dacă vor fi destule găini în imperiu pentru a face față nevoilor întregii populații. Pentru a vopsi ouălele, bucătarul folosea diferite prafuri, pe care le dizolva în apă fierbinte în care turnase oțet. Ouălele, puse unul cîte unul în amestec, ieșeau de acolo roșii, verzi, albastre, galbene. Unse apoi cu o bucățică de slănină, deveneau strălucitoare ca niște bijuterii. Unora dintre ele, bătrîna *neanea* a Zubovilor le completa decorația cu pensula. Dar mîinile îi tremurau. Postul, pe care-l respectase mai sever decît stăpînii ei, îi slăbise rezistența nervoasă.

Rivalizînd cu aceste lucruri de gastronomie artistică, o curățenie generală tulbura locuința. Un geamgiu venea pentru a scoate al doilea rînd de ferestre. În camere, lumina zilei devenea mai puternică. Casa se apropia de stradă. Jgheaburile plîngeau. Strada se dezgolea, se transforma într-o pastă gălbuie, care se prelingea. Săniile lăsau definitiv locul trăsurilor. Servitorii frecau tot ce le cădea în mîini. Clanțele ușilor străluceau, și ele, ca niște ouă de Paști,

cristalurile lustrelor aruncau scîntei albastre iar parchetul, în care se reflectau mobilele în poziție de drepți, mirosea plăcut a ceară de albine. Deodată, o știre grozavă a început să facă ocolul orașului: pe Moscova crăpa gheața.

Jean Roussel s-a dus la malul rîului. Un dezghet domol ducea printre cele două cheiuri blocuri albe ca amidonul care se răsuceau, se ciocneau, se sfărîmau cu o lene de vis. O mulțime de curioși urmărea creșterea apelor. Inundația amenința anumite cartiere din oraș. Dar moscoviții erau obișnuiți. Toate fețele erau fericite. Se apropia ziua cea mare. *Neanea* Zubovilor scotea oftaturi adînci, se ruga ore întregi în fața icoanelor și-și făcea semnul crucii pe pîntec cînd îl auzea bolborosind. Tatiana Sergheevna, Elena și Olga erau foarte ocupate cu toaletele lor. Croitoreasa era în întîrziere. Vor avea oare gata rochiile noi pentru Paști? Le-au primit cu puțin timp înainte de învierea Domnului.

Un obicei voia ca, în joia Mare, credincioșii să aducă acasă o lumînare aprinsă în timpul slujbei. Un cornet de hîrtie înconjura flacăra pentru a împiedica vîntul s-o stingă în timpul drumului. Nenumărați licurici pîlpîitori se grăbeau, așadar, la aceeași oră, pe străzile pline de amurg ale Moscovei. Abia întorși acasă, oamenii cucernici ridicau lumînarea și desenau cu fumul negru care urca din fitilul ei, o cruce deasupra ușii lor. Apoi, aprindeau candelele de la icoane. Acasă la Zubovi, *neanea* era cea care executa acest ritual de care depindea, zice ea, prosperitatea întregii familii.

În Sîmbăta Mare, majoritate trecătorilor de pe străzi erau încărcați cu coșuri, cu cutii. Brutarii, depășiți de comenzi, se luptau cu aluatul și zaharicalele. *Neanea* împodobea icoanele cu trandafiri din hîrtie și ducea *pasha,* ouăle, *kuliki* la biserică unde primeau binecuvîntarea.

Pentru slujba de la miezul nopții Zubovii și cu Jean Roussel s-au dus la Kremlin. Mulțimea era atît de compactă în interiorul vechii incinte crenelate, încît le-a fost imposibil să pătrundă în Catedrala Adormirii Maicii Domnului. Deși Aleksandr Vasilievici i-a explicat și descris dinainte ceremonia, Jean Roussel a fost cuprins de uimire în fața mării de capete care unduia în piață, între biserici și palate. În seara

aceea, stelele cerului se refugiaseră pe pămînt. Fiecare credincios avea o lumînare în mînă. O luminiță pe fiecare chip. Flăcările tremurau în adierea vîntului. Toate clasele populației erau reprezentate în această adunare. Unii duceau ouă vopsite și *pasha* într-un coș. Aleksandr Vasilievici dispăru și se întoarse curînd cu lumînări pe care le împărți soției, ginerelui, fetelor, fiului și musafirului său. Jean Roussel căută prin buzunare, după chibrituri. Tatiana Sergheevna îi opri gestul. Avea să comită un sacrilegiu? Vecinul lui, un negustor robust, încălțat cu cizme și înfășurat într-o lungă tunică albastră, îi și oferea lumină de la lumînarea lui aprinsă. Lumina trebuia să treacă astfel, de la unul la celălalt, la fel ca și credința în Iisus Hristos. Fitilul sfîrîi și se transformă într-o limbă strălucitoare.

– Merci, spuse Jean Roussel.

Și cum vecinul său îl privea cu surprindere, își drese greșeala și murmură:

– *Spasibo!*

Tatiana Sergheevna, apoi Elena, au venit să ia lumină de la izvorul strălucitor pe care Jean Roussel îl apăra cu mîna. Curînd, fețele membrilor familiei Zubov erau luminate de jos în sus, ca niște icoane. Elena avea în ochi diamante. O linie aurie îi sublinia conturul obrazului. Surîdea, era fericită. Toată lumea în jurul ei era fericită. Nu se rugau, șușoteau, stăpîniți de o nerăbdare febrilă. Așteptau încuviințarea de a-și lăsa veselia să izbucnească. Ce greu trecea timpul! Cîntece îndepărtate răzbăteau prin ușile catedralei. O lumină vaporoasă plutea deasupra intrării. În interior, toate candelabrele erau aprinse. Lumînarea lui Jean Roussel i se înmuia între degete. Flacăra ascuțită îi încălzea nările. Deodată, Elena exclamă:

– Priviți!

Procesiunile religioase au ieșit în același timp din toate bisericile din Kremlin. Prapuri, lumînări, patrafire de aur alcătuiau lungi șuvoaie cu sclipiri strălucitoare. Fiecare cortegiu înainta, sclipind prin mii de luminițe, printre mulțimea care-și făcea semnul crucii la trecerea lui. Preoții, diaconii, credincioșii îl căutau pe Hristos dincolo de

mormînt, cu minunata certitudine a învierii lui. Cîntul puternic al corului urca atît de sus, se ducea pînă departe, încît era probabil auzit pînă la marginile Pămîntului. O stea cu coadă fluorescentă țîșni în cer, apoi o alta. Brusc, totul se lumină. Focul de artificii! Ploi de giuvaiere cădeau pe cupole, roți de jăratec se răsuceau în vîrful turnurilor, litere de foc pîlpîiau pe frontonul palatelor: „X B"[1]. Sub această avalanșă de lumină, vibrau toate cupolele Kremlinului toate crucile, toate crenelurile, toate coloanele lui, ca o navă fermecată, gata să-și rupă odgoanele și să-și ia zborul în noapte. Pămîntul vibra sub picioarele lui Jean Roussel. Un zgomot uriaș și melodios îi luă cu el auzul. Argint ușor și bronz greu: clopotele lui Ivan Veliki dădea semnalul bucuriei creștine. Toate clopotele din oraș îi dădură răspunsul. Asurzit de acest vacarm, Jean Roussel îl văzu în acel moment pe vecinul său, negustorul, că se întoarce spre el cu un chip iluminat de bucurie:

– *Hristos voskres*[2]*!* – spuse omul.

Și Jean Roussel simți mîngîierea unei bărbi parfumate pe obrazul său. Tulburat, își aminti sfatul lui Aleksandr Vasilievici și bolborosi:

– *Vo istinu voskres*[3]!

După ce s-a sărutat de trei ori cu acest necunoscut, s-a întors către Zubovi și fiecare membru al familiei l-a poftit să repete gestul. Aleksandr Vasilievici mirosea a țigară de foi, Tatiana Sergheevna a lapte de migdale dulci. Jean Roussel repeta: *Hristos voskres,* săruta, își deschidea brațele. Inima îi era plină de prietenie creștinească. Abia atingînd cu buzele obrazul proaspăt și neted al Elenei, avu impresia că devenise înger printre îngeri. În jurul lor toată lumea se săruta, se felicita și-și oferea ouă de Paște.

– Mi-e o foame de lup! – spuse Aleksandr Vasilievici.

În acea seară, acasă, a avut loc o cină pantagruelică, cu numeroși invitați, Servitorii, care primiseră cu toții cîte un mic dar *(pasha, kuliki,* bijuterii ieftine), aveau chipuri de

---

[1] Inițialele în alfabetul cirilic pentru „Hristos voskres".
[2] Hristos a înviat!
[3] Adevărat a înviat!

sărbătoare. Jean Roussel s-a amuzat mult de obiceiul „lupta cu ouăle“ dintre meseni. Fiecare lua cîte un ou vopsit din grămadă și ținîndu-l bine în mînă, lovea ușor oul pe care-l ținea vecinul lui de masă. Posesorul oului spart era exclus din competiție. Învingătorul se măsura imediat cu un alt adversar. Și așa mai departe. Specialiștii alegeau ouă cu vîrful mai ascuțit și le acopereau bine cu degetele pentru a reduce puterea loviturii. La sfîrșitul turnirului, stăpînul casei proclama învingătorul, care-și punea oul victorios deoparte în vederea unei noi probe și spărgea un altul, de marginea farfuriei, pentru a-l mînca imediat. Dungi roz, galbene sau verzi, datorate vopselei care pătrunsese prin coajă, pătau uneori interiorul oului decojit. I se săra vîrful. Era mîncat cu plăcere enormă. Chiar și cei care nu respectaseră postul aveau impresia că nu mîncaseră pe săturate de șapte săptămîni.

Ouăle pregăteau sosirea acelor *zakuski* reci și calde. Iar *zakuski* reci și calde anunțau purcelul de lapte tradițional, cu pielea lui crocantă, cu ochiul pe jumătate închis, avînd între fălci un ou vopsit. Paharele de vodcă, de zubrovkă, de perțovkă erau semne de punctuație necesare înțelegerii acestei lungi fraze gastronomice. S-a băut, pe rînd, în sănătatea stăpînei casei, a stăpînului casei, în sănătatea celor prezenți și celor absenți, în sănătatea Franței, a Rusiei, a tuturor femeilor în general și a celor frumoase în special... *Pasha,* în formă de trunchi de piramidă, apetisantă, plină de fructe zaharisite, parfumată cu vanilie, *kuliki,* de formă cilindrică, presărați cu zahăr, au primit zgomotoasele elogii ale cunoscătorilor. Cina s-a terminat la orele patru dimineața.

A doua zi, Jean Roussel a fost trezit de mii de clopote care răspîndeau vestea cea bună deaspra orașului. Bineînțeles, clopotele acelea nu se întorceau de la Roma! În Rusia, în ziua de Paști, toată lumea avea dreptul să tragă clopotele în biserici, după voia inimii. Spre deosebire de clopotele franceze, clopotele rusești erau imobile, fixe, și numai limba producea sunetul, prin lovirea pereților. Geamurile vibrau de această muzică sacadată și veselă. Po-

rumbei speriați se învîrteau în tăriile albastre. Soarele strălucea în băltoace. În mijlocul sufrageriei, masa era deja pusă pentru cei care vor veni s-o salute pe Tatiana Sergheevna în cursul zilei; pe masă un purcel de lapte, care semăna ca un frate cu cel din ajun, dormea somnul celor drepți străjuit de ouă vopsite, mezeluri, icre negre, batog, somon, marinate, *pasha*, *kulici*, de sticlă cu vodcă și sticle cu vin.

Aleksandr Vasilievici făcuse lista vizitelor pe care trebuia să le facă în după-amiaza aceea. Vreo douăzeci pe puțin. A uita pe cineva înseamnă o lipsă de politețe de neiertat. Pavel Egorovici și Jean Roussel se înțeleseseră să-l însoțească. Astfel, în tot orașul, bărbații fugeau de la o casă la alta, iar femeile primeau. Au plecat în caleașcă. Vizitiul avea un brîu și o pălărie nouă. Trăpașii aveau cozile împletite cu grijă, copitele negre, ca lăcuite, și hamuri de argint în care se prindea în zbor orice rază.

În fiecare casă în care a intrat, în urma lui Aleksandr Vasilievici și Pavel Egorovici, Jean Roussel a văzut aceeași masă, cu aceeași *pasha*, același purcel de lapte, același *kulici* și aceleași ouă. Invariabil, încă din prag, oaspeții erau întîmpinați cu strigăte de bucurie:

– Ce amabil din partea dumneavoastră!... Dar intrați! *Hristos voskres!*

Și stăpîna casei se înălța în vîrful picioarelor cu grație cître mustața mătăsoasă a lui Aleksandr Vasilievici, în vreme ce, în spatele lui, Pavel Egorovici și Jean Roussel își așteptau rîndul. Trei sărutări de fiecare invitat, apoi se trecea imediat la lucruri serioase. Dacă nu voiai s-o jignești pe fermecătoarea gazdă, trebuia să-i guști purcelul de lapte, ouăle, *pasha* și *kulici* de care era atît de mîndră! La a zecea vizită, repetarea acestui gest îl copleși pe Jean Roussel. În fața fiecărei noi case avea impresia că bunătățile pascale de la masa precedentă, avînd în frunte purcelul de lapte iute de picior, îl depășiseră în mare viteză și se instalaseră implacabil, trainic într-un decor diferit și printre alte chipuri. Același purcel de lapte îi privea fix printre pleoapele sale aurite. Jean Roussel își aminti de ochiul conștiinței care-l privea pe Cain, în orice loc s-ar fi aflat. Îl străbătu un fior.

Ținea furculița cu o mînă nevolnică. Atîta grăsime și atîtea dulciuri îl îngrețoșau. Încă un etaj, două etaje, trei etaje de hrană! În această vreme, lîngă el, Aleksandr Vasilievici și Pavel Egorovici mîncau cu poftă, lăudau cu sîrg calitățile bucatelor, beau zdravăn dînd capul pe spate. Ai fi putut crede că era prima lor masă din acea dimineață.

În sfîrșit, plecau. Aerul, soarele, sunetul clopotelor. Aleksandr Vasilievici bifa un nume de pe listă și dădea vizitiului o nouă adresă. Trebuia să străbați tot orașul în sărbătoare. Pe străzi, numai trecători în haine noi; nimeni nu se grăbea. Bărbații din popor arborau cămăși roșii, roz, galbene, violete, albastre. Părul le lucea de pomadă. Cizmele le erau bine lustruite cu ceară. Femeile aveau fuste largi înflorate și basmale în culori vii. Se întîlneau, se sărutau, schimbau ouă de Paști. În fundul curților și al grădinilor, sunetele plîngărețe ale unui acordeon înduioșau sufletele sensibile. Într-o cîrciumă răsunau rîsete. Micii patroni primeau felicitările personalului în atelier, în prăvălie unde o masă mare fusese pusă sub icoană. Preoți cu potcapuri înalte și bărbi venerabile treceau de la o casă la alta, îi binecuvîntau pe enoriași, mîncarea lor și beau un pahar de vodcă sub ochi înduioșați ai gazdei.

Un șoc ușor. Trăsura se oprea. Jean Roussel, scos din buimăceala lui, îi urma pe Aleksandr Vasilievici și Pavel Egorovici într-un vestibul cu covor roșu, trecea printr-o ușă cu amîndouă canaturile date în lături, întîlnea o mulțime de oameni, cu paharul în mînă, printre plante ornamentale, auzea *Hristos voskres,* primea trei sărutări, șase sărutări, douăsprezece sărutări și se lăsa dus spre masă unde purcelul fatidic îl aștepta, cu un ou de Paște între dinți.

A doua zi, deși vremea postului trecuse, Jean Roussel s-a pus la regim.

CAPITOLUL XII

ȚARUL ȘI ANTURAJUL SĂU

VIZITĂ LA SANKT-PETERSBURG – CREAREA ORAȘULUI – ASPECTUL SĂU, PENTRU UN NOU VENIT – O PARADĂ MILITARĂ PE CÎMPUL LUI MARTE – CÎTEVA INFORMAȚII CU PRIVIRE LA VIAȚA FAMILIEI IMPERIALE – PERSONALUL DE LA CURTE – O ZI A LUI NICOLAE AL II-LEA LA ȚARSKOIE SELO – CEREMONIA URĂRILOR DE PAȘTE ADRESATE ÎMPĂRATULUI ȘI ÎMPĂRĂTESEI. UN BAL LA PALATUL DE IARNĂ – ÎNALTA SOCIETATE DIN SANKT-PETERSBURG – CLUBURILE CELOR DOUĂ CAPITALE – MIȘCAREA ARTISTICĂ ÎN RUSIA

Aleksandr Vasilievici trebuia să se ducă la Sankt-Petersburg pentru afaceri. Jean Roussel hotărî să-l însoțească. Șase sute patruzeci și cinci de kilometri în linie dreaptă, cu trenul. Douăsprezece ore de mers. Înainte de plecare, familia s-a strîns în sufragerie, sub icoană. Toată lumea s-a așezat și și-a plecat capul pentru a se reculege o clipă. A urmat apoi un zgomot puternic de scaune împinse. S-au ridicat, s-au sărutat, sub privirea blajină a sfintei icoane.

Aleksandr Vasilievici a preferat să călătorească ziua pentru ca Jean Roussel să poată admira peisajul. Dar, de fapt, peisajul nu avea nimic deosebit. Părăsind Moscova din Gara Nikolaevski, trenul mergea cu viteză printre cîmpii golașe, pădurici cu frunziș plăpînd, mlaștini verzui și turbării întunecate. Satele erau pe jumătate înecate în noroi. Drumurile nu erau decît linii de murdărie maronie, brăzdate de făgașuri, întrerupte de băltoace. Cînd s-au apropiat de Tver, spectacolul a devenit și mai jalnic. Cîmpie cît vedeai cu ochii, cioturi de copaci în locul pădurilor tăiate, o țesătură de canale pline de apă murdară, de șisturi grase și, de jur

împrejur, cărămizi de turbă neagră, dispuse în formă de coșciuge. Veniră apoi brazii stufoși și mestecenii cu trunchiuri albe, ca niște oseminte uscate. Pe pajiști se ridicau cabane din grinzi, fără ferestre, pentru păstrarea fînului. Niște case în jurul unui puț. Erau din lemn, de la temelie pînă la vîrf. O bisericuță simplă cu o cupolă albastră, presărată cu stele aurii. O barieră de cale ferată păzită de o femeie, încălțată cu cizme și legată la cap cu o basma al cărei vîrf îi cobora pe spate. Și, din nou, mlaștinile.

Aleksandr Vasilievici îi explică lui Jean Roussel că Sankt-Petersburg-ul fusese construit, din ordinul lui Petru cel Mare, pe un teren spongios, mustind de apă, la gurile Nevei. Acolo, se ridica odinioară o fortăreață suedeză: împăratul a pus, în 1702, să fie ștearsă de pe suprafața pămîntului. În anul următor (la 16 mai 1703), punea prima piatră a noii capitale ruse, destinată să fie, după el, o fortăreață deschisă spre Occident. Ambiția lui era să construiască un oraș tot atît de repede ca o casă.

Patruzeci de mii de muncitori au fost obligați să muncească într-un climat nesănătos, la această lucrare supraomenească. Solul era atît de moale, încît au trebuit să aducă de departe, în saci, pămîntul necesar fundațiilor. Cum în împrejurimi nu exista piatră, căpitanii tuturor vapoarelor de pe lacul Ladoga și conducătorii tuturor carelor care aduceau la Sankt-Petersburg mărfuri de tot felul aveau obligația să transporte o cantitate de piatră stabilită dinainte și să o pună la dispoziția comisarului general al construcțiilor. Majoritatea imobilelor au fost ridicate pe piloni bătuți în apă. Pentru a seca mlaștinile, s-au săpat canale care plecau de la fluviu și se întorceau la el. Numărul muncitorilor era atît de mare, încît nu aveau locuințe și hrană suficiente. Cei mai puțin robuști mureau din lipsă de îngrijire. Soseau alții, în convoaie, de la periferiile imperiului. Dur față de sclavi, Petru cel Mare nu era mai puțin dur față de mai marii lumii acesteia. Printr-un ukaz a hotărît ca trei sute de familii de nobili și tot atîtea familii de negustori și meșteșugari să se stabilească la Sankt-Petersburg și să-și clădească acolo case după planuri deja făcute și aprobate de țar. El însuși se

instală acolo, în 1703, într-o locuință modestă, în așteptarea Palatului de Vară. În 1712, orașul a fost ridicat la rangul de reședință a Curții. Și ca să-i dea semnificația unui sanctuar național, țarul a pus să se aducă acolo, în 1724, osemintele lui Aleksandr Nevski.

Obligat să-și schimbe dulcile obiceiuri moscovite cu această nouă viață, într-un ținut „bogat în lacrimi și în mlaștini", anturajul împăratului s-a resemnat și a considerat această schimbare de reședință ca un exil nemeritat. Apoi, Sankt-Petersburg-ul s-a mărit și înfrumusețat, o mulțime de „voluntari" a sosit cu miile, căutîndu-și acolo norocul în negoț și Administrație. Acum, în această regiune ciudată, unde cerul era de un verde palid, unde iarba firavă se amesteca cu mărăcinii și mușchiul, unde domina pinul zbîrlit și tristul molid, unde exalările apelor stătute umpleau aerul de umiditate, intrau în case, îi pătrundeau pe oameni pînă în măduva oaselor, se ridica un oraș artificial, sistematizat și rece. Un milion cinci sute de mii de locuitori trăiau acolo în umbra suveranului. Toate ministerele, întreaga Administrație, toate cercurile aristocratice erau adunate pe această bucată de pămînt plină de ceață. Nici un rus nu se simțea străin sosind pentru prima oară la Moscova, dar toți aveau acest sentiment cînd veneau pentru prima dată la Sankt-Petersburg. Nu se simțeau la ei acasă, ci undeva în Europa. Așadar, paradoxal, după Petru cel Mare, dinastia Romanovilor conducea țara din orașul cel mai puțin rusesc din întreaga Rusie. Aleksandr Vasilievici spunea că această greșeală psihologică putea să aibă consecințe grave în anii care aveau să vină:

– Un țar trebuie să trăiască în inima națiunii. Iar inima națiunii nu este Sankt-Petersburg-ul cu bulevardele sale drepte, cu ceața sa, uniformele sale, morga și birocrația sa, ci este bătrîna Moscovă, patriarhală și pestriță, unde totul este simplu, tradițional și fermecător! Știți de ce nu ne iubesc petersburghezii? Pentru că, fără a îndrăzni s-o spună, ne invidiază!...

La cuvintele acestea, locomotiva scoase un șuierat disperat. Soseau la Bologoie. Aleksandr Vasilievici își

aminti că exista în această gară un excelent bufet și-l convinse pe Jean Roussel că un *borșci* și niște *pirojki* o să le facă bine amîndurora.

*

Hotelul Evropa, din Sankt-Petersburg, putea fi comparat cu hotelurile de categoria întîi din celelalte capitale ale lumii. Aleksandr Vasilievici și Jean Roussel au închiriat două camere ale căror ferestre dădeau spre bulevardul Nevski. A doua zi de dimineață, au plecat, cu o birjă, să descopere orașul. Apărat de capota din piele a trăsurii, Jean Roussel auzea cum băteau picăturile dese deasupra capului său. În ploaie și în ceață, Sankt-Petersburg-ul părea că iese, șiroind, dintr-o mlaștină adîncă. Dîre de umezeală îmbibau zidurile. În aer plutea un miros ciudat de fum, de putreziciune, de sare de mare și de fenol. Străzile erau largi, trase cu sfoara, fără un copac, fără un gard. Pretutindeni, fațade de piatră de dimensiuni impunătoare. Pe trotuare, trecătorii defilau unul lîngă altul, cu același mers automat. Umbrele negre se legănau deasupra capetelor lor. Fețele le erau palide, îngrijorate. Nu se plimbau, nu se uitau la vitrine, nu se opreau ca să schimbe cîteva cuvinte cu un necunoscut, mergeau drept înainte, ca împinși de o idee fixă. Trăsuri cu roți de cauciuc înaintau fără zgomot pe pavajul ud împroșcînd stropi de apă murdară cînd treceau prin băltoace.

Nevski Prospekt (bulevardul Nevski) pornea de la Catedrala Aleksandr Nevski și continua pe o distanță de patru kilomerti pînă la clădirea Amiralității, a cărui flesă aurită străpungea ceața deasupra fluviului. Această cale triumfală[1] era mărginită de palate, biserici, clădiri administrative și magazine: palatul Anicikov, reședința împărătesei mame Maria Fiodorovna, Biblioteca Imperială, Gostinîi Dvor, un soi de galerie boltită cu prăvălii joase, sub arcade, și cu mulțimea sa de cumpărători tăcuți; Duma municipală cu treptele ei de granit și Catedrala Kazan cu a ei

[1] Nevski Prospekt avea 35 de metri lățime.

colonadă imitată după biserica Sfîntului Petru din Roma. Aleksandr Vasilievici i-a destăinuit lui Jean Roussel că iconostasul și balustrada acestui lăcaș de cult era din argint masiv și că metalul folosit pentru această operă de artă fusese luat de cazacii de pe Don de la soldații armatei napoleoniene care jefuiseră bisericile din Moscova. Catedrala avea și alte lucruri de preț: icoana făcătoare de minuni a Sfintei Fecioare din Kazan, drapele franceze, vulturi imperiali, cheile a douăzeci și opt de orașe străine și bastonul mareșalului Davout. La un ordin al lui Aleksandr Vasilievici, birja o luă încet la stînga, pe Bolșaia Morskaia. Cu magazinele ei de lux, palatele și restaurantele ei la modă, această arteră era locul de întîlnire al înaltei societăți din Sankt-Petersburg. Jean Roussel ar fi putut să se creadă la Paris, pe Rue de la Paix, dacă un spectacol de o opulență asiatică nu i-ar fi captivat deodată privirea. Bolșaia Morskaia dădea într-o piață imensă sau, mai bine zis, în două piețe gemene, una înconjurînd Consiliul Imperiului, cealaltă copleșitoarea Catedrală a Sfîntului Isaac – *Isakievski Sobor* – clădită din marmură și granit, împodobită cu coloane monolitice și terminîndu-se prin cupole din aur. Între cele două edificii gigantice – unul profan, celălalt sacru – împăratul Nicolae I își avea statuia, călare, în uniformă de cavaler de gardă. Soția și cele trei fiice ale sale pozaseră pentru efigiile Justiției, Forței, Înțelepciunii și Religiei de pe soclu. Niciodată vreun tablou de familie n-a avut un aer mai puțin familiar!

Ce contrast între această operă convențională, greoaie și statuia lui Petru cel Mare, opera lui Falconet, situată la vreo cinci sute de metri mai departe, într-o piață mare, aproape de Senat și de Sinod! Țarul din bronz, în veșminte de împărat roman, își strunea calul să urce pe o stîncă, deasupra prăpastiei. Sfidînd apele Nevei, mlaștinile pestilențiale, întreaga națiune rusă, el întindea un braț, pronunța un cuvînt și pe acest țărm pustiu se năștea o Capitală. Pe soclu, o inscripție: „LUI PETRU ÎNTÎI – ECATERINA A DOUA“. Înalta figură a monarhului era înfășurată în ceață. Picături de apă curgeau pe fața-i de

bronz. Puşkin i-a dedicat un poem*. Aleksandr Vasilievici a tradus cîteva versuri:

Nu tot astfel, în chip deplin,
Cutezător, creînd ursita
Trecînd, prin beznă către cer,
Spre înălţimi ameţitoare
Cu braţ puternic, frîu de fier,
Ai pus Rusia pe picioare?**

O muzică militară răsuna în depărtare. Trompete şi tobe. Nişte soldaţi defilau pe o stradă învecinată, lovind pămîntul noroios cu cizmele lor. Toate statuile împăratului tresăreau, probabil, de mulţumire. Vizitiul pocni din bici. Caii se urniră. Linia cheiurilor apăru. Orgoliu al oraşului, malurile din granit roz de Finlanda încingeau cu putere Neva, largă cît un braţ de mare. Pe apa fără un rid şi verzuie vapoare cu aburi, şlepuri, bărci cu pînze. Macaralele îşi aplecau braţele negre peste încărcături de lăzi şi butoaie. Sirene, coloane de fum, un du-te-vino nepăsător al hamalilor în jurul mărfurilor...

În faţă, pe ţărmul nordic, Catedrala Sfinţilor Petru şi Pavel, cu clopotniţa terminată printr-un subţire ac de aur, domina zidurile sinistre ale fortăreţei. Acest ţărm nordic era împărţit în numeroase insule de braţele care se desprindeau din fluviu. Prima dintre insule era ocupată de Fortăreaţa Sfinţii Petru şi Pavel, închisoare cu celule umede, unde – ca atîţia alţi condamnaţi politici – Dostoievski petrecuse cîteva luni aşteptînd să fie judecat şi trimis, cu lanţuri la picioare, în Siberia. Pe cea de a doua insulă, Vasiliev Ostrov, se ridicau clădirile Universităţii, ale Academiei de Ştiinţe, Academiei de Arte Frumoase, Academiei de Mine şi ale altor instituţii de învăţămînt. Dar Aleksandr Vasilievici recunoştea că acest oraş studenţesc era mult mai puţin animat decît Cartierul Latin din Paris. Aici, un tineret în uniformă, grav, plin de griji şi, în general, sărac, trăia în monotonia bulevardelor

---

* *Călăreţul de aramă. (N.t.)*

** A.S. Puşkin, *Opere alese*, vol. I, 1954, Ed. Cartea Rusă, p. 361. În trad. lui George Lesnea.

rectilinii și a cazărmilor somptuase construite de împărați pentru educația celor mai buni supuși ai lor. La nord, se înșiruiau insule mai mici și mai puțin populate: insula Apotekar-ilor, cu grădina ei botanică, insula Kamennîi cu Biserica Nașterii Sfîntului Ioan Botezătorul, Teatrul de vară și vilele bogate, insula lui Elaghin, cu stejarii frumoși și palatele sale, insula Krestovki, cu castelul, grădinile și Iaht-Clubul Fluvial, insula Petrovski pe care o prefera Petru cel Mare și al cărei parc fusese amenajat după directivele sale...

După cîte spunea Aleksandr Vasilievici, toate aceste insule pline de verdeață erau invadate vara de orășeni dornici de spațiu și de răcoare. În pădurici se deschideau restaurante, chioșcuri cu muzică, varieteuri. Aerul fremăta continuu de cîntece și rîsete. Mulțimea se aduna pentru a privi soarele culcîndu-se în Golful Finic, la vest, ca să renască, aproape imediat, la est, în somptuasele culori matinale. Era timpul nopților albe...

Dar și în afara Sankt-Petersburg-ului existau numeroase locuri de vilegiatură: Oranienbaum, Peterhof, Gatcina, Pavlovsk și Țarskoie Selo, unele dintre ele întemeiate de Petru cel Mare, iar altele de urmașii săi. Lui Alexandr al III-lea îi plăcea Gatcina; Petru cel Mare prefera Peterhof, unde Leblond construise două pavilioane, numite Marly și Mon Plaisir; cît despre actualul suveran, Nicolae al II-lea, acesta se refugia, de cum începea sezonul cald, fie la Peterhof, fie la Țarskoie Selo. Deocamdată, se mai afla încă la Sankt-Petersburg, ca și înalta aristocrație care-i alcătuia anturajul.

După ce a depășit enormul edificiu al Amiralității, birja care-i transporta pe Aleksandr Vasilievici și Jean Roussel a făcut la dreapta pentru a intra în piața Palatului de Iarnă. În centrul ei se ridica Coloana lui Alexandru, magnific monolit din granit trandafiriu, terminat cu un înger ce purta o cruce. Jean Roussel n-a putut vedea în întregime acest monument, deoarece vîrful lui era cufundat în ceață. Echipajul descrise o curbă largă, se întoarse spre fluviu și urcă cheiul Curții. Zidurile Palatului de Iarnă se întindeau cît vedeai cu ochii: aveau o nuanță ocru-cafenie și erau supraîncărcate de

ornamente și statui. Au urmat apoi Palatul Ermitaj, cazarma Preobrajenski, palatul marelui duce Vladimir Aleksandrovici, palatul marelui duce Mihail Nikolaevici, palatul de marmură și alte clădiri aparținînd principalelor familii ale nobilimii ruse. Lui Jean Roussel i se părea că străbătuse un Olimp în ploaie. Dincolo de ferestrele spre care îndrăznea să arunce, în fugă, o privire trăiau înalți demnitari, în uniforme presărate cu decorații, înalte doamne cu diademe. Îi spuse lui Aleksandr Vasilievici că ar da orice să asiste la un bal la Palatul de Iarnă. Dar Aleksandr Vasilievici îi răspunse că nici o avere din lume nu putea să cumpere o asemenea favoare. Dacă Jean Roussel voia să-i zărească de departe pe țar și suita sa, trebuia să se mulțumească să asiste la o paradă militară pe Cîmpul lui Marte.

– Credeți că ați putea obține două locuri bune într-o tribună? – întrebă Jean Roussel.

– Nu știu, răspunse Aleksandr Vasilievici. Dar am relații înalte la Sankt-Petersburg. Am să încerc...

Birja dădu un colț și se întoarse în centru, trecînd prin fața cazărmii Pavlovski. Grajduri imperiale, herghelie imperială, Teatrul Mihailovski și, din nou, Nevski Prospekt, larg culoar de ceață între două șiruri de fațade cenușii. Niciodată, la Moscova, n-a avut Jean Roussel senzația atît de pătrunzătoare a autorității absolute. Aici, palatele, cazărmile și ministerele se înlănțuiau unele după altele. Un bărbat din trei era în uniformă. Fiecare trăia cu ideea că peste el domnea țarul, lui îi aparținea totul: pietrele și sufletele.

– Cînd va fi o paradă pe Cîmpul lui Marte? – întrebă Jean Roussel.

– Duminica viitoare, răspunse Aleksandr Vasilievici.

În zilele următoare, în vreme ce Aleksandr Vasilievici alerga din birou în birou pentru treburile sale, Jean Roussel a vizitat conștiincios principalele biserici ale orașului și Muzeul Ermitaj, plin pînă la refuz de pînze celebre. Trecea cu pas domol de la Rembrandt la Rubens, de la Claude Lorrain la Rafael, de la Tintoretto la Chardin. Dar toate aceste splendori nu-i scoteau din cap ideea sa fixă. Voia să-l vadă pe țar și armata lui. În sfîrșit, sîmbătă seara, Aleksandr Vasilievici

îi aduse vestea cea mare: unul dintre prietenii lui, contele Aleksei Mihailovici Radionov, obținuse pentru ei două locuri în ultimul rînd al unei tribune.

– Acum nu ne mai rămîne decît să sperăm că va fi vreme frumoasă, spuse Jean Roussel.

– O să fie vreme frumoasă, spuse Aleksandr Vasilievici, e sigur.

– Cum așa?

– N-ați auzit vorbindu-se de soarele țarului?

Jean Roussel dădu din cap. Poate că, într-adevăr, în această țară ciudată chiar și soarele să fie la ordinele împăratului!

*

Soarele ieși din ceață exact în momentul în care Aleksandr Vasilievici și Jean Roussel se instalau pe locurile lor, într-una din înaltele tribune rezervate publicului, în stînga pavilionului imperial. Cot lîngă cot, genunchi lîngă genunchi, luase loc acolo o societate elegantă. Toaletele vaporoase ale femeilor străluceau în masa întunecată a uniformelor și vestoanelor. Liniștea era făcută din mii de șoapte topite într-una singură. Pe Cîmpul lui Marte, toată garda era aliniată într-o imobilitate vie, reculeasă. Regimentele erau parcă niște fîșii largi de culori diferite, cusute cap la cap, fulgerînd, ici și colo, de strălucirea săbiilor și a baionetelor. La marginea terenului de manevră, mulțimea vălurea nedeslușit. Brusc, un strigăt trecu din gură în gură:

– Uite-l!...

Împăratul apăru călare foarte departe, la marginea Cîmpului lui Marte. La vederea sa, drapelele fremătară, iar muzica izbucni, trimițînd spre înaltul cerului primele măsuri din *Dumnezeu îl apără pe țar.* Nicolae al II-lea înainta în trap mărunt prin fața trupei. Pe măsură ce se apropia, Jean Roussel îi deslușea mai bine detaliile fizionomiei. Țarul era de statură mijlocie, svelt și bine proporționat. Purta tunica albă a cavalerilor de gardă, iar pe deasupra cordonul albastru al Ordinului Sfîntului Andrei. O cască, terminată cu vulturul cu două capete, se înălța deasupra chipului său palid, cu barbă scurtă, rotunjită. Calul său roib avea o alură ușoară, parcă

dansa. O catifea purpurie acoperea șaua. În spatele împăratului se desfășura escorta, în care se aflau împreună uniforme roșii, verzi, albe, albastre, căști, căciuli de blană, pene, cruci, medalii și grei epoleți cu franjuri. Cîțiva ofițeri străini se amestecau în cohorta generalilor ruși. Cum ajungea în dreptul unui regiment, țarul rostea: *„Zdorovo rebiata"* (Sănătate, soldați). Și fiecare regiment răspundea în cor: *„Zdravie jelaiem, Vașe Imperatorskoie Velicestvo!"* (Să trăiască Maiestatea Voastră Imperială!). Împărăteasa venea în urmă într-o caleașcă descoperită, trasă de șase cai. Sosirea ei în fața tribunelor trezi o mare agitație. Suverana luă loc în pavilionul central. Era înconjurată de ceilalți membri ai familiei imperiale, demnitari, miniștri, curteni. Nicolae al II-lea se opri, fără să descalece. Calul își legăna capul înainte și înapoi. O salvă asurzitoare răsună. Și parada începu.

Întîi se puseră în mișcare coloanele roșii ale cazacilor din escortă, precedate de fanfara lor. Le-a urmat, în mase compacte, infanteria: în frunte regimentele Preobrajenski și Semionovski, apoi regimentul Pavlovski, ai cărui oameni purtau chipiul înalt, aurit al grenadierilor lui Frederic cel Mare. Pe cele mai vechi chipie, adevărate piese de muzeu, se mai vedeau încă urme de gloanțe. Dar se obișnuia să se facă găuri în metalul chipiurilor noi pentru a perpetua amintirea luptelor. Cei din regimentul Pavlovski își țineau arma oblic, cu amîndouă mîinile, ca pentru un atac la baionetă. Au apărut alte regimente de infanterie, îmbrăcate în postav verde, și marcate din loc în loc de semnalele soldaților care arătau direcția. Înainte de a trece prin fața țarului, treceau la pasul de paradă. Sosi apoi artileria, în trap, într-un zgomot asurzitor de fiare lovite. Abia reveni liniștea în urechile lui Jean Roussel, că un ordin și răsună în depărtare.

Cavaleria! Pe toată lungimea Cîmpului lui Marte un zid de oameni și cai se desprinse din praf: cavalerii de gardă cu platoșe de argint, gărzile călare cu platoșe de aur, cuirasierii albaștri, cuirasierii galbeni, ulanii împărătesei, înarmați cu lăncii ce purtau mici steguțe cu culorile ei; grenadierii călare a căror cască cu ceaprazuri se termina cu o bandă de stofă galbenă și albastră care flutura în vînt; husarii împă-

ratului cu tunici purpurii brodate cu fir de aur, cu pantaloni albaștri și cu dolmanul alb cu blană neagră agățat de umăr; cazacii împăratului, cu tunică roșie-purpurie, o lance roșie în mînă; cazacii marelui duce moștenitor în ținută albastru deschis... Răscolind pămîntul cu violență, un torent se rostogolea drept spre tribune. Doamnele se dădură înapoi ca și cum s-ar fi temut să nu fie doborîte de val. Mîna țarului se duse la cască. Ajungînd în fața pavilionului imperial, cavalerii se opriră brusc; apoi, luînd o curbă elegantă, se repeziră spre estradele rezervate invitaților. Ca un fulger, vedea Jean Roussel cum dispare un șir de crupe mătăsoase, ale căror cozi suple biciuiau aerul. Voia să aplaude. Dar mulțimea tăcea. În depărtare, vibrau chemările ascuțite ale trompetelor. Aleksandr Vasilievici murmură:

– E o paradă foarte frumoasă. Nici la Moscova nu-i alta mai frumoasă.

După ce s-a întors la hotel, Jean Roussel își simți picioarele țepene, îl durea spatele, de parcă ar fi călărit toată dimineața.

Chiar în aceeași seară, Aleksandr Vasilievici îl invitase la cină pe prietenul său, contele Aleksei Mihailovici Radionov, care îi procurase invitațiile la tribună. În restaurantul hotelului Evropa, Jean Roussel a avut onoarea să fie prezentat acestui înalt personaj, un bărbat grizonat, distins și vorbăreț. Fără a avea o funcție precisă la curte, Aleksei Mihailovici Radionov participa la toate recepțiile oficiale. A fost o plăcere pentru el să-l informeze pe Jean Roussel despre viața familiei imperiale și a anturajului ei.

După cum spunea acest specialist al etichetei, nu exista o curte în Europa, unde serviciul să fie atît de variat și ierarhia atît de complicată, ca ceea a Rusiei. În fruntea întregii administrații a palatului, se afla ministrul Curții Imperiale. Apoi, marele mareșal al Curții, marele șambelan al Curții, marele maestru al Curții alcătuiau etajul superior al piramidei, împreună cu marele paharnic, marele scutier și marele maestru de vînătoare. Aproape toți acești gentilomi erau funcționari de stat de clasa a doua (consilieri privați titulari sau generali de infanterie, de cavalerie, de artilerie) și aveau

dreptul, ca atare, la titlul de Înalta Voastră Excelență. Funcționarii de stat din clasa următoare (consilieri privați și consilieri de stat efectivi) ocupau funcțiile de mareșal al Curții, mare maestru de ceremonii, maestru al Curții, șambelan, scutier, maestru de vînătoare și lor trebuia să li te adresezi cu Excelența Voastră. Funcțiile inferioare erau cele de maestru de ceremonii, gentilomi de cameră etc.

Personalul feminin al Curții era mai puțin important și mai puțin diversificat. Marea Curte, adică aceea a împărătesei, era alcătuită dintr-o maestră a Curții, din mai multe doamne de onoare și din domnișoare de onoare. Curțile mici, adică cele ale marilor ducese, erau formate, fiecare, dintr-o maestră de Curte, dintr-un număr mai mic de doamne și domnișoare de onoare.

Aceste reguli datau de la Alexandru al III-lea care avea o slăbiciune pentru fast. În schimb, Nicolae al II-lea era mai simplu. Avînd un temperament blînd, fiind un om nehotărît și mai degrabă solitar, el își petrecea foarte puțin timp la Sankt-Petersburg, unde agitația îl indispunea, și prefera să trăiască modest, cu familia sa, la Peterhof sau la Țarskoie Selo. Împărăteasa Alexandra Fiodorovna sensibilă și închisă, împărtășea, în această privință, comportamentul soțului său și nu se simțea cu adevărat fericită decît departe de lume, cu cele patru fiice ale sale. La vremea aceea, în 1903, cea mai mare, Olga Nikolaevna, avea opt ani; urma apoi Tatiana Nikolaevna, șase ani, Maria Nikolaevna, patru ani, Anastasia Nikolaevna, doi ani.[1]

La Țarskoie Selo existau două palate principale: Ekaterinski (vechiul palat), rezervat marilor dineuri, recepțiilor, ceremoniilor și Aleksandrovski (noul palat) unde împăratul ducea împreună cu ai săi o existență ordonată și patriarhală. Se scula la orele opt dimineața, spunea rugăciunea, se îmbăia îndelung și își lua micul dejun singur (ceai cu lapte, chifle și biscuiți) în salonul de palisandru. Dacă împărăteasa se trezise la acea oră, dejuna cu ea, în dormitorul lor. Imediat după aceea, se ducea în cabinetul lui de lucru pentru a

[1] Marele duce Aleksandr Nikolaevici avea să se nască la 30 iulie 1904.

asculta diferite rapoarte. Mai întîi, prezentau rapoarte aghiotantul de serviciu, marele mareșal al Curții și comandantul palatului. Marele mareșal al Curții nu discuta cu suveranul decît probleme de ceremonial, în vreme ce comandantul palatului, direct răspunzător de securitatea țarului, îi prezenta numai probleme politice și de poliție. După el, urmau miniștri și înalți funcționari convocați de la Sankt-Petersburg la Țarskoie Selo. O dată audiențele terminate, împăratul se plimba în parc împreună cu cîinii săi. Apoi gusta din mîncarea obișnuită a escortei: *borșci, kașa, kvas* care îi erau aduse de un subofițer într-o gamelă închisă. Pînă la prînz, mai primea cîțiva vizitatori de mai mică importanță. Masa de prînz se servea la ora unu. Alcătuite cu trei zile înainte, de către serviciile mareșalului curții, meniurile erau supuse împărătesei care le aproba sau le modifica după cum voia. Dejunul, la care participau, în majoritatea timpului, cîțiva din obișnuiții țarului, era alcătuit din patru feluri de mîncare, în afara gustărilor. Nicolae al II-lea se hrănea cumpătat, aprecia mai mult decît orice bucătăria rusească, cerea adesea purcel de lapte cu hrean, nu mînca niciodată icre negre proaspete, deoarece avusese o indigestie gravă în urma unui exces, bea un pahar de vodcă înainte de a trece la masă, iar în timpul mesei prefera vinul de Porto.

După masă, lucra pînă la trei și jumătate, se plimba prin parc iar la orele cinci lua ceaiul cu împărăteasa, frunzărind ziare rusești și străine. Între ora șase și opt aveau loc audiențele. La ora opt, cina, formată din cinci feluri. Către ora nouă și jumătate, Nicolae al II-lea se retrăgea din nou în cabinetul lui, mai cerceta cîteva dosare, apoi se ducea din nou la împărăteasă și-și terminau seara împreună, discutînd sau citindu-i cu voce tare. Cînd nu se afla în tovărășia soțului ei, împărăteasa își peterecea timpul brodînd, discutînd cu doamnele de onoare și plimbîndu-se în parc cu copiii.

Bineînțeles, acest program era modificat în zilele cu ceremonii religioase sau militare.

Pentru a asigura securitatea suveranului, comandantul palatului avea sub ordinele sale: 1. escorta personală a Ma-

iestății Sale și batalionul reunit al gărzii care, amîndouă, furnizau oamenii pentru posturile de gardă din interiorul palatului și din parc; 2. poliția palatului, ai cărei agenți supravegheau străzile dimprejur și controlau, după indicațiile dintr-un registru, intrările și ieșirile persoanelor chemate în audiență; 3. batalionul I de căi ferate care veghea asupra liniei dintre Sankt-Petersburg și Țarskoie Selo; 4. serviciul de gardă, însărcinat cu protecția familiei imperiale în cursul deplasărilor ei.

Rudele apropiate ale lui Nicolae al II-lea, mari duci și mari ducese, veneau frecvent la Țaraskoie Selo în vizită de prietenie sau de curtoazie. Împărăteasa mamă locuia de obicei la Gatcina. Dar, de Paști, mergea întotdeauna la fiul ei. În duminica aceea, întreg anturajul țarului se reunea pentru a-și prezenta urările. Începînd cu orele zece dimineața, sălile din palatul Aleksandrovski erau pline de lume. Rînd pe rînd, diferitele servicii ale curții, în uniformă de gală, se îndreptau spre salonul unde se aflau țarul și țarina. Mai întîi, veneau preoții și dascălii capelei imperiale, în caftane stacojii cu galoane aurii. Pe urmele lor, soseau horticultorii, aducînd coșuri cu flori și fructe, membrii serviciului mareșalului palatului, în frunte cu marele mareșal, furierii camerei, în uniformă roșie și ciorapi albi, oficianții în ținută purpurie, curierii în negru, cu pălării împodobite cu pene de struț în culorile imperiale, arabi cu turbane și un șal oriental pe umăr, șefii personalului, bucătarii, rîndașii, personalul inferior de la bucătării și de la bufet. Abia dispăreau aceștia cu o ultimă plecăciune, că marele scutier îi aducea, să defileze prin fața țarului, pe ofițerii de echitație și de echipaje, pe elegantul halebardier italian cu pantaloni din piele de ren, cu tunica albă brodată cu fir de aur și cizme de lac. În spatele lui, ca un contrast voit, veneau vizitii cu șube lungi dublate cu vată, plisate în spate și strînse în talie cu un brîu de mătase; numeroase medalii străluceau pe piepturile lor mari; părul, tuns după moda rusească, lucea de ulei de lipan; rîndașii de la grajduri și argații mergeau pe urmelor lor. Lăsau locul ofițerilor de vînătoare, gărzilor și hăitașilor. Apoi, se prezentau serviciile

comandantului palatului și ale poliției din Țarskoie Selo, șefii și subșefii tuturor serviciilor Curții... Sute de vizitatori defilau astfel prin salonul decorat cu enorme buchete de liliac și trandafiri. În mijlocul încăperii, stătea împăratul, în uniformă de gală, dar simplu și surîzător. Împărăteasa era lîngă el, pe un fotoliu. Ministrul Curții, marea maestră a Curții, doamnele și domnișoarele de onoare și cîteva persoane din suită rămîneau nemișcate în picioare, în spatele Maiestăților Lor. Pe mese lungi se înșiruiau coșuri pline cu ouă multicolore. Fiecare slujbaș, indiferent de grad, se apropia de împărat.

– *Hristos voskres,* spunea Nicolae al II-lea.

– *Vo istinu voskres,* răspundea celălalt.

Apoi, împăratul și supusul său se sărutau de trei ori. După o adîncă plecăciune, servitorul palatului mergea în fața împărătesei, care-i oferea un ou de Paște și-i spunea și ea:

– *Hristos voskres.*

Acela răspundea: *„Vo istinu voskres",* lua oul și săruta mîna suveranei sale.[1]

Ouăle destinate personalului de grad inferior erau mari, confecționate din porțelan fin în atelierele imperiale. Demnitarii aveau dreptul la ouă mai mici, din diferite pietre de Ural, tăiate în fabrica imperială din Peterhof. Împărăteasa mamă primea felicitările personalului într-un salon învecinat. La încheierea acestei ceremonii, Maiestățile Lor se duceau în bibliotecă pentru a asculta corul capelei imperiale. Contele Radionov estima că, timp de două zile, peste o mie șase sute de persoane defilau astfel prin fața lui Nicolae al II-lea.

Totuși Curtea nu se arăta în toată splendoarea ei cu această împrejurare. Cine voia să vadă înalta societate din Sankt-Petersburg adunată în jurul stăpînului ei nu putea s-o facă mai bine decît participînd la un mare bal la Palatul de Iarnă. Sezonul acestor mari baluri trecuse și Jean Roussel trebui să se mulțumească cu descrierea lor entuziastă făcută de contele Radionov.

---

[1] Cf. *Les Dernières Années de la Cour de Tsarskoïé-Sélo,* de generalul Aleksandr Spiridovici, Ed. Payot.

Începînd de dimineață, trimișii Casei Imperiale străbăteau orașul ducînd, din casă în casă, invitațiile pentru acea seară. În principiu, fiecare știa, de multă vreme, la ce dată va avea loc balul, dar invitația oficială era dată printr-un ordin în chiar ziua respectivă. Conform etichetei, el anula orice angajament anterior luat față de o persoană particulară și ridica chiar severele interdicții ale doliului. Pierderea unei ființe dragi nu-i scutea pe cei în cauză să apară la ceremonie. Mai mult, o femeie nu putea să se prezinte în fața suveranului și a suveranei în veșminte negre decît dacă defunctul, căruia îi venera astfel memoria, era o rudă a familiei imperiale.

Deschiderea balului era fixată pentru orele nouă, dar invitații trebuiau să se afle cu mult înainte în saloane pentru a aștepta intrarea țarului. Șiruri de sănii și de trăsuri veneau din toate colțurile orașului spre palatul luminat feeric. Pe diferitele peroane înzăpezite se grăbeau siluete acoperite de șaluri, înfofolite în blănuri. După ce-și duseseră stăpînii la destinație, vizitii se adunau în jurul focurilor aprinse în chioșcurile de tablă. În vreme ce pe piața înghețată aceștia încercau să se încălzească, acolo, în vestibulul strălucind de marmură și cristale, cădeau blănurile, scoțînd la iveală umerii goi. Un cortegiu de uniforme și rochii cu trenă, diademe și decorații, săbii și evantaie se răspîndea în marea galerie și urca scara de onoare între două șiruri de cavaleri de gardă, uriași nemișcați, în platoșă și casca cu aripi. În imensa Sală Albă, statuile dominau un peisaj de palmieri și trandafiri. Mulțimea de invitați unduia lent sub sclipirile candelabrelor. Toate privirile erau ațintite asupra ușilor prin care urma să intre împăratul.

În primul rînd al persoanelor de vază, stăteau bătrînele doamne „cu portret", numite așa deoarece purtau pe piept o miniatură a suveranei lor, într-o ramă cu briliante. Strașnice păzitoare ale etichetei, cronică vie a Curții, ele supravegheau cu priviri severe stolul de domnișoare de onoare, ce puteau fi recunoscute după monograma în diamante a împărătesei domnitoare, prinsă pe o fundă din panglici albastre pe umărul stîng. Toate domnișoarele de onoare erau alese din familii cu merite strălucite sau de origine nobilă. În

societatea din Sankt-Petersburg, prestigiul lor era mare. Dar majoritatea lor păleau în fața vestitelor frumuseți ale Capitalei. Tinere grațioase cu pene și pietre scumpe, traversau sala într-un val de stofe foșnitoare. Bărbați de toate vîrstele se înghesuiau în jurul lor. Printre admiratorii de o seară, se numărau antici demnitari ai curții, gîrbovi, miniștri, șambelani cu cheia de aur pe spate. Toți acești gravi slujitori ai imperiului erau înzorzonați cu mari cordoane presărate cu decorații, atît de multe încît aproape că nu mai rămînea un loc gol pe pieptul lor. Bătrînețea lor le dădea și mai multă prestanță, în contrast cu tinerii ofițeri din regimentele de elită: cavalerii din gardă și gărzile călare, care-și duceau sub brațul îndoit casca masivă cu vulturul în vîrf, lăncierii cu plastron roșu, husarii din gardă cu dolmanul alb garnisit cu găitane aurii, prinții circazieni cu talie de viespe și cu pumnal damaschinat. Curiozitatea, nerăbdarea, un soi de neliniște veselă îi chinuia tot mai mult pe invitații lui Nicolae al II-lea. Ora nouă. Deodată, gestul încremenea, conversațiile se stingeau una cîte una, iar ușile principale își deschideau amîndouă canaturile. Într-o liniște de mormînt, un glas puternic anunța: „Maiestatea Sa Imperială."

Împăratul înainta, în uniformă, escortat de toți membrii familiei sale, fiecare la locul pe care i-l dădea gradul de rudenie. Orchestra, cuibărită într-o pădurice de plante ornamentale, ataca primele acorduri ale tradiționalei „poloneze". Marele mareșal și maestra de Curte luau conducerea defilării. Împăratul dădea mîna uneia dintre marile ducese, împărăteasa, decanului corpului diplomatic. Celelalte perechi se formau în urma lor și se învîrteau cu pași măsurați în jurul sălii. Acestei grațioase plimbări pe muzică îi urmau cadrilurile, valsurile, mazurcile... Evocînd vîrtejul balului, Aleksei Mihailovici Radionov avea obrajii în flăcări:

– Ce toalete, dragul meu! Ce bijuterii! Fiecare diamant, fiecare colier valorează o sută de mii de ruble! O simplă fundă din panglici are drept cataramă o plăcuță cu pietre prețioase care reprezintă o avere! Unele rochii, în aparență foarte simple, sînt mai scumpe decît amplele tunici din brocart de aur și argint! Dar toate acestea sînt nimic pe lîngă

fastul balurilor costumate date în același Palat de Iarnă. Ultima dată, Maiestățile Lor au apărut în costume rusești din secolul al XVII-lea, așa cum purtau țarii și țarinele înainte de Petru cel Mare. O orgie de briliante, perle, pietre scumpe, mătăsuri, catifele și blănuri rare. Rochia împărătesei, numai ea, cîntărea doi puzi, adică treizeci și trei de kilograme. Pelerina ei lungă, din țesătură cu fir de aur, era închisă pe piept cu o agrafă împodobită cu un rubin enorm, fără îndoială cel mai frumos din întreaga vistierie a imperiului. În aceste haine țepene ca niște armuri, suveranii noștri prea iubiți aveau chipuri de icoane vechi!

*

Din relatările lui Aleksei Mihailovici Radionov și comentariile lui Aleksandr Vasilievici Zubov, Jean Roussel a înțeles repede că înalta societate din Sankt-Petersburg era foarte diferită de cea din Moscova. În această capitală imperială, administrativă și autocrată, clanurile mondene erau mai stricte decît oriunde în altă parte. O persoană putea să aibă o carieră strălucită în serviciul statului, să devină general, consilier privat, ba chiar ministru, totuși ușile anumitor saloane îi rămîneau închise pentru că nu era de spiță nobilă sau pentru că se compromisese printr-o mezalianță. Astfel, un diplomat, primit oficial de împărat, era ignorat de familiile nobile ale imperiului. În schimb, aceleași familii începeau brusc să se dea în vînt după cîte un tînăr fără titlu, un „debutant", dar care avea șira spinării mlădioasă și mintea ageră. Era împins, încurajat, se conta pe reușita lui.

Rolul precumpănitor al cercurilor aristocratice i s-a părut, totuși, mai puțin ciudat lui Jean Roussel decît cel al clubURILOR, foarte numeroase în Rusia. Dar, dacă în Anglia și în Franța, clubul era, de obicei, un loc unde bărbații scăpau de nevestele lor, aici, în multe cazuri, această instituție avea un caracter familial.

La Sankt-Petersburg, fiecare clasă a societății își avea clubul său. În frunte, se afla Iacht Club Imperial, pe Morskaia. Nu avea decît cinci sute de membri și trecea drept asociația cea mai aristocrată din Capitală: marii duci, înalții

demnitari ai curții, aghiotanții țarului îi alcătuiau nucleul. Cîțiva diplomați străini erau admiși cu titlu provizoriu. Cîți oameni, plimbîndu-se pe Morskaia, nu aruncau o privire invidioasă spre acest sanctuar care-i reunea pe cei mai înalți slujitori ai imperiului! Un tînăr, pînă ieri un om modest, binevoitor, devenea un monument de răceală, de înfumurare și de autoritate imediat ce era recunoscut, prin vot secret, demn de a aparține elitei de la Iacht Club Imperial. A doua zi, emitea sentințe, cu siguranța unui ministru. Spunea: Iacht Club crede... Iacht Club apreciază... O asemenea vanitate nu era lipsită de temei, căci majoritatea pesoanelor care se reuneau acolo făceau parte dintre obișnuiții împăratului. Datorită relațiilor lor, membrii Iacht Clubului puteau să aspire la carierele cele mai prestigioase. În aceste saloane se recrutau candidații pentru posturile administrative importante, pentru funcțiile onorifice de la Curte, pentru comandamentul regimentelor de gardă. Aici, ca și în armată, spiritul de corp implica o robustă unitate de gîndire, de responsabilitate și de sentiment.

Clubul Englez[1], în schimb, fusese odinioară căutat de oamenii politici: acolo se discutau, între două partide de șah, treburile statului. Cu vremea, și-a pierdut caracterul de eminentă înțelepciune, dar numărul membrilor săi a rămas tot limitat și multă lume îmbătrînea și se acrea fără să fi obținut onoarea de a face parte din el. Acolo nu se dădeau nici serate muzicale, nici baluri, membrii clubului preferînd o masă bună și jocul de cărți.

Clubul Nou *(Novîi Klub)*, de curînd întemeiat la îndemnul marelui duce Vladimir, avea un caracter mai modern decît Clubul Englez, vecinul său de pe cheiul Curții. La Clubul Nou se înghesuia tineretul răsfățat: se juca cărți la mize mari, se colportau ultimele bîrfe din culise, din antecamere și din alcovuri și se cîștiga, cu vremea, un incontestabil brevet de eleganță. Femeile nu erau admise în acest club – unde li se aduceau, totuși, laude –, cu excepția unor mari sărbători.

---

[1] Clubul Englez fusese întemeiat în 1770, cu aprobarea Ecaterinei a II-a.

Iacht Clubul Fluvial *(Recinoi Yacht Club)* era rezervat sportivilor. Membrii săi practicau iahtingul și chiar – încă timid! – tenisul. Numeroși armatori străini făceau parte din acest club.

Celelalte cluburi, unde se admitea „prezența doamnelor", fie la seratele extraordinare, fie în mod obișnuit, erau: Adunarea Nobiliară *(Blagorodnoie Sobranie)*, ale cărei saloane găzduiseră odinioară iluștri muzicieni din străinătate, ca Rubini, Alboni, Liszt; Societatea Artistică din Sankt-Petersburg, destinată reprezentanțiilor teatrale, tablourilor vivante și șansonetelor; Societatea de Dans, al cărui nume indica singur programul ei; Clubul Comerțului, loc de adunare al angrosiștilor; Clubul Negustorilor, unde soțiile acestor domni arborau un lux ostentativ; Clubul Comișilor unde nu erau primiți decît funcționarii comerciali etc.

Acestei multitudini de cluburi petersburgheze, Aleksandr Vasilievici Zubov îi opunea cluburile moscovite: Clubul Englez, tot atît de aristocratic ca și omonimul său din Capitală, Clubul Nobilimii, Clubul Negustorilor, Clubul German, Clubul Artistic, Cercul Muzical... Dar, la Moscova, cluburile nu erau atît de larg deschise femeilor ca la Sankt-Petersburg.

Rivale în mondenitate, cele două mari orașe erau rivale și în domeniul artei și al literaturii. Lui Jean Roussel i se părea că în clasele ruse cultivate *(inteligheńția)* pasiunea pentru poezie, roman, teatru, muzică, pictură era mai puternică, mai sinceră decît printre francezii din aceeași categorie socială. Desigur, admirația excesivă a publicului nu era întotdeauna dovada unui gust rafinat. Stilul pompos din München își avea admiratorii săi. Dar Șciukin și Morozov, doi negustori bogați din Moscova, cumpărau de pe acum pînzele impresioniștilor, pe care, la Paris, nimeni nu le voia. Datorită acestora, numele lui Manet, Monet, Renoir și Cézanne erau mai cunoscute în Rusia decît în Franța. Un alt bogat negustor moscovit, Ostrouhov, își consacra o parte din avere achiziționării de icoane vechi. Soldatenkov, și el negustor, cheltuia fără să-și drămuiască banii pentru a edita la prețuri mici cărțile necesare dezvoltării intelectuale a țării. Fraților Tretiakov, colecționari entuziaști, Moscova le datora cea mai

importantă colecție de tablouri ale creatorilor ruși contemporani.

La Sankt-Petersburg, Serghei Diaghilev și pictorii Somov și Benois fondau revista *Mir Iskusstva (Lumea Artei,* 1897), în vreme ce o altă revistă *Novîi Put (Calea nouă)* reunea gînditori și filozofi ai tinerei generații. Tolstoi și Cehov mai dominau încă romanul, teatrul, dar din toate părțile apăreau talente incendiare, țîșneau sloganuri îndrăznețe, se înmulțeau cenaclurile, cluburile, școlile artistice. Poeții din Moscova se grupau în jurul lui Briusov, cei din Sankt-Petersburg în jurul Zenaidei Hippius, al lui Merejkovski, al lui Fiodor Sologub... Marele public nu era complet informat despre teoriile care-i animau pe scriitorii ziși „moderni", dar întreaga societate cultivată rusă trăia într-un climat de febră creatoare. Pentru a-l asculta pe Șaliapin sau Sobinov, pentru a asista la un spectacol la Teatrul de Artă, pentru a se lăsa încă o dată subjugați de vocea aspră, tragică a cîntăreței Komisaraveskaia, sute de studenți își sacrificau economiile. Dragostea pătimașă pentru teatru îi părea lui Jean Roussel a fi una din trăsăturile principale ale caracterului rusesc. Familiile înstărite își duceau odraslele din fragedă copilărie la reprezentații de operă și de balet. „A se juca de-a spectacolul" era una din distracțiile favorite ale tuturor liceenilor.

În secolul trecut, cîțiva nobili întemeiaseră, pe lîngă teatrele imperiale, scene particulare unde se produceau, adesea, actori de talent proveniți dintre iobagi. Către 1825, un negustor din Moscova, Varghin, instalase în casa sa o trupă care, dezvoltîndu-se și afirmîndu-se, luase numele de *Malîi Teatr* (Teatrul Mic). Această scenă avea să găzduiască cele mai frumoase opere ale artei dramatice ruse: *Prea multă minte strică* de Griboedov, o frescă a mediului funcționarilor nobili cu viața lor searbădă și cu servilismul lor; *Revizorul* de Gogol, o satiră violentă a moravurilor Administrației; piesele lui Ostrovski, în care autorul denunța brutalitatea, ignoranța, cupiditatea negustorilor; dramele lui Tolstoi... Printre studenți circula o butadă: „La Universitate înveți știința, la Teatrul Mic, viața."

La începutul secolului al XX-lea, existau în Rusia cinci scene publice, depinzînd direct de Administrația imperială: ele erau legate de Ministerul Curții. La Sankt-Petersburg: Teatrul Marinski[1] (operă și balet), Teatrul Aleksandriski (dramă și comedie), Teatrul Mihailovski (unde juca în permanență o trupă franceză și unde, în limba rusă, se reprezentau de obicei numai clasici); la Moscova: Teatrul Mare (operă și balet) și Teatrul Mic, despre care s-a vorbit mai sus.[2] Nobilii și demnitarii imperiului considerau că prezența lor la spectacolele de balet și de operă de la Teatrul Marinski era atît un privilegiu, cît și o obligație. Pentru reprezentațiile de marți și vineri (operă) și pentru cele de duminică (operă la matineu, balet, seara) puteai, cu un oarecare noroc, să obții bilete la casa teatrului sau, mai sigur (și plătind mai scump), de la numeroșii speculanți care mișunau prin jurul teatrului. În celelalte zile, toate locurile erau reținute prin abonament. Aristocrația rusă, credincioasă Teatrului Marinski, aprecia și piesele franțuzești de la Teatrul Mihailovski. În schimb, Teatrul Aleksandriski era mai de grabă frecventat de mica nobilime, intelectuali, funcționari, negustori, studenți.

În 1883, țarul Alexandru al III-lea a desființat, în sfîrșit, monopolul asupra teatrelor imperiale, deschizînd calea întreprinderilor teatrale particulare: numeroase trupe s-au creat imediat în cele două capitale: teatrul lui Korș, la Moscova, cel al lui Suvorin, la Sankt-Petersburg. Negustorul Mamontov, un mare mecena, a purces la reformarea operei ruse, amenințată să piară sufocată de convenții. Îl luă sub protecția sa pe Musorgski, îndepărtat de „cunoscători" cu ironie, îl ajută pe Rimski-Korsakov să impună publicului *Snegurocika, Țar Saltan,* îl încurajă pe Șaliapin, concediat de la Teatrul Marinski pentru „incapacitate".[3] Un alt meloman, Belaiev, organiza la el acasă serate consacrate muzicii de

---

[1] Să notăm, cu titlu informativ, că Teatrul Marinski avea două mii de locuri și că prețul lojilor de categoria întîi era de 16 ruble și 10 kopeici pentru reprezentațiile de balet și de 19 ruble și 40 de kopeici pentru cele de operă.

[2] Teatrul Mic, incendiat în 1901, era în curs de reconstrucție.

[3] Cf. Nina Gourfinkel, *Le Théâtre russe contemporain.*

cameră. Principalii obișnuiți ai acestui mic cerc se numeau: Rimski-Korsakov, Borodin, Glazunov, Blumenfeld...

Cu toate acestea, adevărata reformă a scenei se pregătea la Moscova, în sala unui restaurant. Acolo, la 22 iunie 1897, tînărul actor și animator Stanislavski îl întîlnea pe dramaturgul Nemirovici-Dancenko și, în cursul unei discuții pasionate, fixa condițiile renașterii teatrale ruse. Din discuția lor avea să se nască faimosul Teatru de Artă din Moscova.[1] Tot un negustor moscovit, Sava Morozov, a finanțat această întreprindere revoluționară... Construită grație subvențiilor sale, noua clădire a Teatrului de Artă din Moscova fusese inaugurată cu un an în urmă (1902). Pînă și petersburghezii recunoșteau că, de data aceasta, moscoviții marcaseră un punct în competiția care opunea cele două orașe. Aleksei Mihailovici Radionov recunoștea că, de o vreme încoace, Moscova îl atrăgea mai mult. Aceasta însă nu-l împiedica să insiste ca Aleksandr Vasilievici și Jean Roussel să mai rămînă la Sankt-Petersburg.

– De ce sînteți atît de grăbiți să luați trenul? spunea el. Peste cîteva zile, aici va avea loc sărbătorirea bicentenarului întemeierii orașului Sankt-Petersburg. Trebuie neapărat să asistați la acest eveniment. Cu această ocazie, Maiestățile Lor vor inaugura noul pod Troițki, pe Neva, în fața Fortăreței Petru și Pavel. A fost construit de societatea franceză Batignolles, sub direcția unui inginer francez!

Societatea Batignolles la Sankt-Petersburg! Uluit de această apropiere, Jean Roussel a sperat o clipă că Aleksandr Vasilievici va consimți să prelungească șederea lor în Capitală, dar acesta s-a scuzat: treburi urgente îl chemau la Moscova.

[1] Vezi mai sus, p. 40.

CAPITOLUL XIII

ȚĂRANII

VIAȚA LA ȚARĂ – INTERIORUL UNEI IZBE – BĂILE DE ABURI – SĂRBĂTOAREA ÎN SAT – DANSURI, CÎNTECE ȘI COSTUME – CONFECȚIONAREA DE „LAPTI" – UN NEGUSTOR AMBULANT – ORIGINILE MUJICULUI ACTUAL – „MIR" – CONSILIUL COMUNAL – MUJICUL ÎN FAMILIE: MORAVURI PATRIARHALE ȘI ALTELE – RÎNDUIELI DE CĂSĂTORIE – BOCETELE NUPȚIALE – MUNCA LA DOMICILIU: INDUSTRIA MEȘTEȘUGĂREASCĂ – MIGRAȚIILE SEZONIERE ALE MUJICULUI – CUCERNICIA LUI PRIMITIVĂ – SECTA „BEGUNÎ" – DIFERITE SUPERSTIȚII – FOLCLORUL RUS – PROVERBE POPULARE – EDUCAȚIA POLITICĂ A CULTIVATORILOR – TULBURĂRI AGRARE

O dată cu venirea primelor zile frumoase, Moscova își schimba înfățișarea. Femeile simple salutau soarele prin culorile vii ale baticurilor și fustelor lor. Soldații și elevii își puneau uniforma de vară. Pretutindeni, străluceau tunicile și caschetele albe. Mulți bărbați își rădeau capul. A avea o vilă în împrejurimile Moscovei era considerat un lucru de bon ton. Zubovii aveau o asemenea vilă. Din luna iulie, toată familia s-a mutat acolo. Împreună cu Jean Roussel.

Casa de la țară era fermecătoare, vetustă, cu zidurile de culoare crem cu nuanțe de roz, un peron cu colonete, o grădină imensă, o pădure de mesteceni, un iaz, o grădină de zarzavaturi, o curte pentru păsări, un teren de joc și leagăne. Zilele treceau vesel în plimbări, pescuit, partide de crochet sau de șarade. Ceremonia ceaiului ocupa un loc important în existența familiei ruse aflate în vacanță. Așezată în capul mesei, lîngă samovar, Tatiana Sergheevna prezida servirea ceaiului. După ce pregătise o infuzie foarte tare în ceainic, ea turna esența închisă la culoare și parfumată în cești pentru

doamne, în pahare pentru domni și o dilua cu apa fierbinte din samovar. Dacă cineva cerea o a doua ceașcă, înainte de a o umple potrivit aceluiași ritual, stăpîna casei o clătea și o ștergea cu un șervețel brodat. Pe masă se aflau în bună vecinătate fructe, dulcețuri, miere, prăjituri, felii de pepene verde și carafe cu lichioruri dulci. Gustarea se prelungea de la ora patru la șase după amiază.

Aleksandr Vasilievici Zubov și Pavel Egorovici Sîșkin erau obligați adesea să se întoarcă la Moscova pentru treburile lor. Însoțindu-i pînă la mica gară, soțiile îi compătimeau pentru ceea ce îi aștepta: agitația, căldura și grijile orașului. Dar, de fapt, această compătimire a doamnelor avea și o mică rezervă, căci bănuiau că, poate, după orele de birou, cei doi bărbați se vor duce să se distreze cu oacheșele cîntărețe. Pentru mai multă comoditate, Tatiana Sergheevna nu adusese la țară decît jumătate din personalul său de serviciu. „Soții" nu riscau, deci, să fie lipsiți de servicii la Moscova. După trei sau patru zile de absență, aceștia se întorceau obosiți, plini de importanță și fericiți în cuibul lor plin de verdeață, unde doamnele îi așteptau radioase în rochiile lor înflorate. Cînd timpul era a ploaie, bărbații jucau biliard, după moda rusească, adică trimițînd bilele în găuri: la fiecare colț al mesei exista o gaură și cîte una în mijlocul părților laterale lungi, adică cu totul șase. Uneori, se mai organizau și partide de whist cu vecinii, pe verandă.

De cum putea să scape de obligațiile cerute de politețe, Jean Roussel se ducea să se plimbe fără țintă pe drumurile de țară. Pavel Egorovici Sîșkin îl însoțea cu plăcere în aceste drumeții. Îndepărtîndu-se de linia ferată, cei doi dădeau înapoi roata timpului. La o oră de mers de confortabila vilă a Zubovilor începea lumea străveche, frămîntată, atrăgătoare a mujicilor ruși. De la o vizită la alta, Jean Roussel învăța să-i cunoască mai bine.

Toate satele se asemănau: o bisericuță cu clopotniță terminată cu un bulb, un puț, gîște, găini scormonind în praf, floarea soarelui ridicîndu-și capetele mari și galbene îndărătul unui gard, cîteva căsuțe din trunchiuri de copac ce se

îmbinau prin tăieturi în formă de coadă de rîndunică, spațiile goale fiind umplute cu cîlți. Ferestrele erau minuscule. Înăuntru, o singură cameră, foarte mică, cu o sobă lată, complet înnegrită de fum, bănci de-a lungul peretelui, o masă, iar în „colțul de cinste", luminate de candele, sfintele icoane, în fața cărora vizitatorul trebuie să se închine înainte de a se pleca în fața stăpînului casei. Cel mai bun loc pentru dormit era cel pe care și-l oprea mujicul, tatăl de familie, pe cuptor; iarna era la căldură, iar vara, la răcoare. Uneori, o mai lua lîngă el pe nevastă-sa sau pe cîte un copil bolnav. Dar, în cea mai mare parte a timpului, femeile, fetele, băieții dormeau pe jos, pe grămezi de cîrpe, sau în hambar. Nimeni nu se dezbrăca pentru noapte. Bărbații își scoteau totuși cizmele sau sandalele din scoarță de tei pentru a-și aerisi picioarele. Muștelor le plăcea această ciudată duhoare de menajerie. Zburau în roiuri în jurul samovarului de aramă. Vesela de lut, lingurile de lemn, pieile de capră agățate în cuie, totul aici era mizer și totuși Jean Roussel trebuia să admită că mujicul era mai curat decât țăranul francez.

În Rusia, fiecare sat de o oarecare importanță își avea băile lui de aburi. În ajunul sărbătorilor, oamenii se duceau cu toții la aceste băi. Acolo, separat, bărbații și femeile transpirau pînă la leșin, se biciuiau pentru a pune în mișcare sîngele, se scărpinau, se curățau cu o frenezie nemiloasă. Iarna, cei mai curajoși se tăvăleau apoi în zăpadă. Vara, se îmbrăcau la loc și, însetați după o sudație violentă, se duceau cu toții să-și potolească setea într-un *traktir*.

O sărbătoare religioasă era întotdeauna însoțită de un ospăț îmbelșugat. Membrii unei familii se adunau la bunic sau la tată, pe care, cîndva, îl părăsiseră pentru ca, la rîndul lor, să întemeieze un cămin. Reconstituit pentru cîteva ore, tribul își manifesta recunoștința față de șef mîncînd și bînd din belșug. Părinților li se adăugau prietenii, pelerinii, vecinii, cerșetorii „trimiși de Domnul". Ospitalitatea rusă nu era o legendă, iar caracterul său gastronomic era confirmat de numeroase proverbe: „*Cito v peci, to na stol meci*" (Ce-ai în cuptor pune pe masă), „*Ne krasna izba uglami, a krasna pirogami*" (Vestită izba nu-i prin locșoarele ei, ci prin

plăcintele ei). Căci în rusă cuvîntul ospitalitate *hlebosolstvo* derivă din două cuvinte: *hleb* și *sol,* pîine și sare, Pînă și țăranii cei mai săraci își economiseau banii pentru a putea, la anumite date, organiza solemne chiolhanuri. Aceste ospețe durau de obicei o zi întreagă. Mîncau și beau mult, ieșeau în bătătură să-și dezmorțească picioarele și să-și limpezească capul, după care se așezau iar la masă, cu altă poftă. În vreme ce bătrînii înfulecau gemînd de plăcere, tinerii se distrau între ei, în poiană. Orchestra era invariabil alcătuită dintr-un acordeonist și un cîntăreț la balalaikă, un fel de mandolină cu cutie triunghiulară. Fetele se țineau de mînă formînd *horovodî,* ceea ce însemna că dansau hora și cîntau cîntece populare. Nu departe de ele, flăcăi cu fețe vesele se mișcau într-un ritm infernal, îndoindu-și genunchii, aruncînd picioarele înainte și înapoi, unul după altul, în ritmul unui îndrăcit *trepak* sau al unui *kazaciok.* Cei mai îndrăzneți încercau, uneori, să înlănțuiască fetele. Atunci, răsunau țipete, rîsete, chicoteli, iar curtezanul, respins violent, se trezea în iarbă, cu picioarele în aer. Se cădea și se chicotea mult și în jurul scrînciobului *(kaceli),* element indispensabil oricărei petreceri. Țărăncile se așezau una lîngă alta pe scîndura susținută de frînghii. În picioare, la fiecare extremitate a acestei scînduri, voinici zdraveni îi imprimau o mișcare de du-te-vino, îndoind și îndreptînd pe rînd genunchii.

În zilele de sărbătoare, femeile se îmbrăcau cu un *sarafan,* rochie de culoare vie, cu bretele, lăsînd să se vadă o bluză brodată cu punct rusesc. Unele purtau *kakoșnik,* diademă roșie sau albastră, împodobită cu bucăți mici de sticlă. Altele își înnodau pe cap numai o basma. La gît, le atîrnau șiraguri de mărgele multicolore. Bărbații aveau părul tăiat rotund, de parcă ar fi urmat conturul unui castron. Tinerii nu purtau barbă, bătrînii aveau bărbi lungi. Cu toții purtau o cămașă largă din bumbac, închisă într-o parte și scoasă peste pantaloni. Aceștia, din pînză sau din lînă, erau vîrîți în cizme. Pentru mujic, o pereche frumoasă de cizme era un semn de eleganță. Cei mai săraci se mulțumeau cu *lapti,* un fel

de opinci împletite din coajă de tei. Pădurea folosea, așadar, la încălțările bărbaților.

În luna iunie tot satul mergea să taie copaci din împrejurimi. Apoi, începea o operație delicată: era vorba de a desprinde primele două straturi de pe scoarța teiului. Cînd timpul era cald și umed, copacul se lăsa ușor despuiat, dar pe vreme rece și uscată, fibra nu avea sevă și chiar dacă te foloseai de secure, era greu să desparți straturile de scoarță suprapuse. Fiecare din aceste straturi își avea utilitatea lui în economia țărănească: primul se folosea la confecționarea acoperișului caselor; al doilea, luat în special de la teii tineri, era pus în apă, unde stătea toată vara. La începutul iernii, era adus într-o cameră încălzită și, cînd coaja era uscată bine, era făcută fîșii cu care împleteau *lapti*. Un mujic strica adesea două pînă la trei perechi de *lapti* pe săptămînă. Îi plăcea această încălțăminte care-i lăsa piciorul liber, nu păstra umiditatea multă vreme și nu costa nimic.

Nu era petrecere adevărată în sat fără prezența unui negustor ambulant, a unui *korobeinik*[1]. Drumeț neobosit, acest *korobeinik* venea de departe, ducînd pe umerii-i robuști enorme baloturi negre, legate de niște curele. Purta o redingotă neagră, de modă veche, o jiletcă neagră împodobită cu nasturi de metal sau de sticlă strălucitoare, pantaloni negri și o caschetă cu cozoroc negru. Straiele-i erau de doliu, dar fața mereu veselă. Uneori, dispunea de un cal și de o trăsurică cu două roți pentru transportul mărfii. În acest caz, el mergea pe jos, cu pas domol, pe lîngă atelajul său. Abia sosea într-un cătun, că toată lumea se repezea să-l întîmpine. Femeile se minunau în fața cretoanelor, indienelor cu culori strălucitoare pe care el le etala în fața lor. Cîte una, cu obraji ca focul și ochi scînteietori de poftă, încerca un șirag de mărgele din sticlă, o alta își atîrna de urechi cercei din pietre verzi, își înfunda mîinile în valurile de panglici multicolore, o a treia îl ruga pe negustor să primească un ghem de fir

[1] *Korob:* cutie, coș.

împletit de ea în schimbul unei iconițe. Dar negustorul nu o asculta, prea ocupat să trateze vînzarea unui brîu de mătase unui mujic bogat, bărbos și pîntecos. Pavel Egorovici Sîșkin, care asista la această scenă împreună cu Jean Roussel, îi traducea acestuia, fără să scape nimic, cuvintele celor două personaje.

– Atunci, batem palma? – exclama mujicul cu o voce sigură.

– Mai adaugă cincizeci de kopeici, îl implora negustorul, făcînd o plecăciune. Hristos mi-e martor că, chiar și așa, nu cîștig decît prietenia ta!

– Gata cu minciunile? Sînt sigur că mă furi cu o rublă.

– Dacă aș fura ruble clienților mei, aș fi deja negustor la Moscova, răspundea negustorul clipind malițios din ochi.

– Bine, hai să facem păcatul pe jumătate. Îți mai dau douăzeci și cinci de kopeici!...

– O pană în plus sau în minus, nu schimbă perna! Hai să spunem treizeci și cinci de kopeici. Pentru tine!

În timpul acesta, niște puști dădeau tîrcoale turtelor dulci cu desene din zahăr alb, atingeau cu jind minunatele fluiere, în formă de pasăre, cal, șarpe, adulmecau adînc aerul pe lîngă munții de caramele învelite în hîrtie mătăsoasă. Negustorul mai desfăcea veselă din lemn colorat, cărți, icoane, batiste, *liubitelskie kartinki* un fel de poze naive, înfățișîndu-i pe generalii Ermolov și Skobelev înconjurați de figuri mitologice, pe țar, pe țarină, sau chinurile păcătoșilor în iad.

După plecarea negustorului, se părea că obiectele pe care le vînduse își pierduseră, în mîinile posesorilor lor, jumătate din farmec. Culorile se ofileau, rîsetele se stingeau și, o dată petrecerea terminată, viața de fiecare zi își relua cursul ei obișnuit.

*

Odinioară, existau două feluri de iobagi: iobagii legați de glie *(krepostnîe)* și cei legați de stăpîn *(dvorovîe)*. *Dvorovîe* nu se ocupau cu agricultura, ci slujeau în locuința stăpînului ca portari, bucătari, valeți, vizitii. Puteau fi vînduți în orice clipă și în orice fel de condiții. *Krepostnîe*, însă, nu puteau fi

despărțiți de pămîntul pe care-l cultivau și, dacă proprietarul își vindea avutul, ei treceau sub autoritatea cumpărătorului fără ca hotarele cîmpurilor lor să aibă de suferit. Astfel, de-a lungul secolelor, în mintea mujicului prinsese rădăcini adînci o idee: pămîntul era al său, chiar dacă persoana sa aparținea stăpînului. Stăpînul putea să-i ia tot, afară de pămînt.[1] Cînd Alexandru al II-lea a promulgat, în 1861, legea privind emanciparea iobagilor, aceștia au primit vestea cu o bucurie amestecată cu neliniște. După regulă, *dvorovîe* trebuiau să verse stăpînului, într-un răstimp de doi ani, o sumă fixă (30 de ruble pentru un bărbat, 10 ruble pentru o femeie) sau să continue să slujească, în casa lui. După acest termen, ei erau liberi, dar, bineînțeles, nu primeau nici o bucată de pămînt. Așa se crea o clasă de veșnici servitori. În schimb, atitudinea față de *krepostnîe* era determinată de îndoita grijă de a da pămînt foștilor iobagi și de a păstra, pe cît posibil, dreptul proprietarilor. Aceștia se vedeau, așadar, obligați să cedeze mujicului o parte din moșia lor, în schimbul unei sume stabilite prin lege. Aplicarea acestor formule extrem de complicate era încredințată unui judecător de pace, ales din rîndurile nobilimii. Hotărîrile acestuia puteau fi supuse unei curți speciale, compusă din nobilii din gubernie. În ultimă instanță, diferendele erau judecate de Senat, instituție prin excelență a nobilimii. Acest aspect al reformei trezea neîncrederea mujicului. Convins, destul de confuz, că el era posesorul parcelelor cultivate de el, se mira acum că trebuia să le plătească! Nu cumva proprietarii au strîmbat generoasa idee a împăratului? Într-o bună zi, adevărul va ieși la iveală. Țarul va publica un nou „ukaz", scris „cu litere de aur", ca să spună că dădea mujicului și libertatea și pămîntul. Dar anii treceau, „Ukazul cu litere de aur" întîrzia să apară. Iar mujicul își dădea seama că alte greutăți apăsau pe umerii lui, chiar dacă era eliberat de servituțile corporale. Într-adevăr, pentru a-i da posibilitatea să achiziționeze repede mica lor gospodărie și lotul de

[1] Țăranii ruși nu au fost aserviți și legați de pămîntul stăpînului decît la sfîrșitul secolului al XVI-lea printr-un ukaz al țarului Boris Godunov.

pămînt *(nadel)*, statul acordase mujicului împrumuturi pe termen lung. În locul lui, statul fusese cel care achitase latifundiarului prețul răscumpărării *(obrok)* prin bilete de credit. Apoi tot statul i-a cerut mujicului o dobîndă anuală de șase kopeici pentru fiecare rublă avansată, urmînd ca, astfel, împrumutul să fie achitat în patruzeci și nouă de ani. Din acest moment, orice legătură între vechii stăpîni și țărani dispărea. Numai că aceștia din urmă rămîneau datori statului care, pentru a-și garanta creanța, atribuiau comunei, reprezentată prin adunarea populară *mir*, răspunderea colectivă a plății. Odinioară, cel care se ocupa de plata impozitelor era stăpînul; dacă era brutal, îl zmintea în bătaie pe platnicul rău, dar sfîrșea prin a plăti redevența în locul său; dacă era bun, se lăsa înduioșat și lua datoria pe seama lui, din lehamite sau din milă. *Mir*-ul însă era neîndurător. Această adunare, compusă din țărani, nu admitea nici o scuză din partea celor care, din nesansă sau neîndemînare, compromiteau interesele comunității. După cîte spunea Pavel Egorovici Sîșkin, mulți mujici, copleșiți de griji, năuciți de calcule din care nu pricepeau nimic, aveau nostalgia iobăgiei. În trecut, erau ca niște copii, lipsiți de drepuri, puțin inconștienți și fără inițiativă. Și iată că, de pe o zi pe alta, deveneau adulți, cu poruncă de a se conduce singuri în viață.

– Era mai bine pe vremea domnilor, spuneau bătrînii. Măcar nu aveam a ne neliniști pentru viitor. Eram siguri că mîncăm după pofta inimii. Stăpînul gîndea pentru noi...

Dar tinerii se adaptau la noua situație. Acum, fiecare țăran avea un petec de pămînt, dar, în același timp, ca membru al comunei, era și coproprietarul terenului comunal inalienabil, administrat de *mir*.

Mir, sau *shod*, era un consiliu popular care se reunea la orice reclamație a unui membru al comunei. Dacă doi țărani aveau o pricină se duceau imediat la *starosta* (bătrînul), conducătorul ales al satului. Dacă *starosta* nu reușea să rezolve pricina aceștia spuneau: „*Mir nas rassudit*“! (Mir-ul ne va judeca). La aceste cuvinte, *starosta* era obligat să convoace *mir*-ul. Un puști pleca în goană, oprindu-se la

fiecare casă, la fiecare curte, la răspîntiile ulițelor, pentru a-i chema pe țărani. O oră sau două mai tîrziu, *mir*-ul cu sediul în izba bătrînului, asculta explicațiile celor două părți și, după discuții, dădea o sentință care se executa pe loc.

Mir se mai aduna și în alte scopuri: lua cunoștință de comunicările guvernului, se ocupa de tutela minorilor, repartiza impozitele care reveneau satului și repartiza țăranilor pămîntul ce aparținea comunei. Acest pămînt era împărțit în trei categorii: gras, mediu și sărac. Fiecare categorie era împărțită în atîtea petece de pămînt cîți membri existau în *mir*. Atribuirea lor se făcea prin tragere la sorți, fiecare țăran primind cîte o bucată de pămînt din cele trei categorii. În practică, această împărțire ridica uneori probleme insolubile. Atunci, de la *mir*, împricinații se duceau mai sus, la plasă, *volost*, unde exista un soi de consiliu alcătuit din reprezentanții aleși ai mai multor comune (un reprezentant la zece cămine). Prezidată de un *starșina*, adunarea de *volost* dispunea de un consiliu permanent, un fel de regență a *volost*-ului, și de un tribunal compus din trei judecători aleși. Un șef de plasă, sau *zemski nacealnik*, supraveghea îndeaproape, ca reprezentant al guvernului, cum foloseau mujicii noua lor libertate.[1]

Instituția *mir*-ului se inspira, de fapt, din moravurile care domneau în familia țăranului rus. Această familie, cu tradițiile ei patriarhale, era un *mir* în miniatură. Autoritatea supremă aparținea tatălui sau bunicului, atîta vreme cît acesta își mai păstra o urmă de judecată. După căsătorie, copiii rămîneau adesea lîngă părinți. Așadar, mai multe familii trăiau sub același acoperiș și lucrau același cîmp. Conviețuirea nu decurgea fără drame. Se întîmpla adesea ca un „bătrîn" încă verde, să poftească la nora sa, pe care o avea sub ochi tot timpul. În general, cînd fiul pleca să-și satisfacă serviciul militar, se întîmpla ca tatăl său să-l înlocuiască pe lîngă tînăra femeie părăsită. Obișnuiți cu acest fel de lucruri, oamenii le numeau cu termenul generic de *snohacestvo* (de la *snoha*, noră). Iată și o anecdotă pe această temă: se

[1] Vezi mai sus capitolul IX despre administrația locală în Rusia.

spune că în gubernia Voronej, mujicii cumpăraseră un clopot, dar cînd a fost vorba să-l ridice, eforturile tuturor locuitorilor din localitate adunați acolo s-au dovedit insuficiente. Convins că acest clopot atîrnă mai greu din pricina păcatelor oamenilor care au încercat să-l pună la locul lui, preotul a poruncit ca toți cei care erau prea drăgăstoși cu nora lor să se retragă. Spre uimirea generală, jumătate din cei de față au lăsat frînghiile. Cum să te mai miri atunci că soacra era mai mereu arțăgoasă? Tînărul soț își bătea nevasta din te miri ce. De altfel, pentru ea nu era o rușine să fie bătută. Dacă soțul ei nu o cotonogea din cînd în cînd, ea putea să creadă că n-o iubește.

Cînd un mujic considera că a sosit vremea să-și însoare fiul, îl întreba pe băiat dacă avea vreo preferință. Dacă acesta din urmă nu-i dădea un răspuns clar, tatăl îl punea să aleagă dintr-un număr de fete pe care le remarcase el pentru fiu. O dată hotărîrea luată, tatăl și mama trimiteau la părinții viitoarei soațe o pețitoare, *svaha,* sau o mătușă în vîrstă, care începea tratativele.

– Vreți să vă înrudiți cu cutare sau cu cutare? – întreba pețitoarea.

Părinții fetei refuzau cu un oftat sau răspundeau fără înconjur:

– Această înrudire ne-ar plăcea!

Imediat apărea pe masă samovarul. Se dezbăteau condițiile tîrgului; zestrea, locuința perechii, alte promisiuni. Pețitoarea bea ceai într-o farfurioară, după ce băgase în gură o bucată de zahăr. Urechea-i înregistra pînă și cea mai mică șoaptă, privirea-i ascuțită făcea inventarul izbei. După plecarea ei, părinții o chemau pe logodnică și-i vorbeau despre discuția al cărei obiect fusese. Chiar dacă această veste o umplea de bucurie, ea trebuia, prin tradiție, să pară disperată. Totuși, dacă era cu adevărat sinceră, țipetele, plînsetele, hohotele aveau un accent mai sincer. În acest caz, reușea, în majoritatea cazurilor, să-și convingă părinții. Căsătoriile cu forța erau din ce în ce mai rare la sate. Cînd nu mai rămînea nici un amănunt de discutat, părinții celor doi lodognici se întîlneau pentru a pecetlui treaba

bătînd mîna, învelită însă în poala hainei: această precauție trebuia să-i asigure, simbolic, pe viitorii soți că nu vor duce niciodata lipsă de stofă pentru hainele lor. Apoi, părinții logodnicei binecuvîntau perechea cu icoana familiei.

Cu mult înainte de nuntă, tînăra renunța la distracțiile inocente ale tinereței și plîngea demonstrativ cu prietenele sale. Împreună, coseau trusoul cîntînd vechi cîntece de jale, în care era vorba de un soț brutal, de un socru nerușinat, de o soacră dușmănoasă și de cîteva cumnate cu limbă de viperă. Unele fraze din aceste bocete *(svadebnîie placi)* erau rituale și se repetau la fiecare căsătorie. Logodnica îl implora pe ai ei să nu o dea, pe ea „sărăcuța", unor „străini răi", să-i mai lase libertatea „măcar o iarnă rece, măcar o primăvară frumoasă, măcar o vară caldă"... Aceste gemete și suspine ajungeau la paroxism în *devicinik,* ultima seară pe care o petrecea tînăra în casa părinților săi. Spunea adio coroniței cu panglici a fecioarelor, numită *krasnaia krasota* (mîndră frumusețe) și o ruga pe maică-sa să ia această podoabă de pe căpșorul ei neastîmpărat *(buinaia golovușka).* Dacă plîngea prea mult, prietenele o implorau să tacă, în timp ce bătrînele o sfătuiau, dimpotrivă, să nu-și rețină lacrimile: „Plîngi cu foc la masă (cu tinerele fete) sau ai să plîngi în grajd (la bărbat)."

Un ritual, veșnic același, cerea ca logodnica să fie tristă pînă în momentul cînd cortegiul nupțial pleca spre biserică: nu era ea pe punctul de a-și părăsi părinții mult iubiți? Dar, de cum se termina slujba religioasă, ea nu mai trebuia să verse nici o lacrimă; altfel risca să-și supere noua familie și pe tînărul soț. Chiar la biserică, cei prezenți urmăreau cu interes felul în care se comporta tînăra pereche în fața altarului. Primul dintre cei doi care pune piciorul pe covor, ziceau ei, era sigur că-l va supune pe celălalt. Urmăreau și flacăra lumînărilor pe care le țineau soții în mînă, în felul ăsta preziceau care dintre ei va supraviețui celuilalt. Cavalerii de onoare se înlocuiau unii pe alții pentru a ține o coroniță deasupra capetelor tinerilor căsătoriți. Preotul, grav, animat de suflul divin, cu barbă bogată le poruncea să se

sărute, să bea din aceeași cupă și să-l urmeze, cu mîinile legate, pentru a face de trei ori înconjurul altarului.[1] Tămîia fumega în cădelnița pe care o legăna *diakonul*. Un cor de țărani cînta cu voci minunate. Și totul se sfîrșea cu o masă bogată, într-una din cele două case. Prezența preotului era obligatorie. Tinerii căsătoriți nu mîncau, ei trebuiau să se sărute de fiecare dată cînd li se ura fericire. Cum obiceiul cerea ca la masa de nuntă să fie întotdeauna mîncare și băutură din belșug, petrecerea se prelungea timp de mai multe zile, iar mujicii se îndatorau pentru multă vreme.

De cînd cu emanciparea iobagilor, tinerele perechi manifestau tendința din ce în ce mai clară de a se stabili departe de părinții lor. Căsătorit sau nu, atîta vreme cît trăia sub acoperișul patern, fiul nu făcea parte din adunarea comunală. Dar, de îndată ce-și clădea o casă pentru el și nevasta sa, el devenea, la rîndul lui, cap de familie și participa la deliberările *mir*-ului, cu aceleași drepturi și aceleași îndatoriri ca și tatăl său.

Cu toate că primiseră pămînturi, majoritatea mujicilor nu puteau să scoată din lotul lor resursele necesare traiului. Pentru a-și spori bunăstarea, munceau acasă, în familie, în timpul lungilor luni de iarnă. Această mică industrie la domiciliu purta, în rusă, numele de „industrie meșteșugărească" *(kustarnaia promîșlennost)*. Șapte pînă la opt milioane de țărani munceau din greu în sezonul rece al anului. Din mîinile lor ieșeau obiecte foarte diferite. Cîte provincii, atîtea feluri! Linguri, cuțite, furculițe din lemn, coșuri, încălțări împletite, împletituri din papură (numite *rogoji)*, toate acestea erau confecționate în special în regiunea Nijni Novgorod. La Iaroslavl și la Kostroma se produceau fire și pînză de in; Vladimir era celebru pentru articolele din mătase, Vologda și Balahna, pentru dantele, Viatka și Perm, pentru articolele din piele, Kursk, pentru icoane, gubernia Moscovei, pentru jucării, gubernia Tula pentru armonici (cele mai modeste costau cinci kopeici, cele mai luxoase două sute cincizeci de ruble) și pentru minu-

[1] Vezi capitolul VI despre Biserica Ortodoxă.

natele sale samovare. Nu spunea un dicton rus: „La Tula nu te duci cu samovarul" *(V Tulu s samovarom ne ezdiat)?*

Industria rurală fiind foarte răspîndită în Rusia, o sumedenie de intermediari prospectau țara, cumpărînd cu toptanul. Fiecare dintre acești negustori, *prasol,* își limita operațiile la o zonă precisă, alcătuită din mai multe sate. Cunoscîndu-i perefect pe oameni, el pătrundea în adîncul vieții mujicului, împrumutîndu-i bani, deschizîndu-i un credit limitat, procurîndu-i chiar materia primă necesară și făcea întotdeauna în așa fel încît să-i cumpere întreaga producție la un preț de nimic. Dacă țăranii, neîncrezători, se duceau în orașul cel mai apropiat încercînd să-și vîndă marfa în condiții mai bune, întîlneau acolo alți *prasol*-i care le ofereau, invariabil, un preț inferior celui propus de *prasol*-ul lor obișnuit. Nefericiții meșteșugari rurali erau obligați să se supună alianței secrete a negustorilor. În izba afumată, bărbați, femei, copii de vîrstă fragedă roboteau împreună. Unul cioplea o strachină din lemn, altul o decora cu o pensulă mare muiată într-un borcan cu vopsea. Bunicul dormea, sforăind pe sobă. O fată cînta, așezată lîngă fereastra cu dantele de promoroacă. Zăpada astupa ușa.

La întoarcerea primăverii, *kustarniki* își făceau socotelile și-și dădeau seama că nu cîștigaseră mare lucru: cincizeci pînă la șaptezeci ruble pe an.

Exista și un alt mijloc pentru țărani de a-și mări veniturile. Adesea, cînd timpul se anunța rău, ei își părăseau cătunul pentru a căuta de lucru în alte părți. Această migrație corespundea, în sufletul neliniștit al mujiçului, unei nevoi tulburi de expansiune. Patria lui, *matușka Rossia* (măicuța Rusie), era atît de mare, încît era sigur că va găsi, oriunde se va duce, un loc aparținînd aceluiași *batiuska Gosudar* (împăratul, tătucul nostru) și aceeași cruce rusească, strălucind deasupra unei biserici ortodoxe. Cei mai timizi se mulțumeau să se ducă iarna la oraș, cu calul și sania lor, pentru a obține de la poliție aprobarea de a se face vizitiu de iarnă. Unii parcurgeau Rusia în lung și lat, cumpărau cîteva mărfuri amărîte într-un sat și le revindeau într-altul.

Alții își încheiau călătoria într-o uzină, pe un șantier naval, la o linie ferată în construcție, în fundul unei mine, pe țărmul unui lac bogat în pește sau ca păstori de oi în stepele guberniei Orenburg. Plecați din Tver, copii de paisprezece ani ajungeau pe țărmurile Mării de Azov. Locuitori ai guberniei Nijni Novgorod lucrau pe Kama, pe Don, în Siberia occidentală, pietrari, originari din gubernia Orel, pavau străzile din Moscova ca și pe cele din Baku, Saratov și Batumi.

Distanțele nu aveau nici o importanță pentru acești veșnici nomazi. De ce li s-ar fi oprit voința acolo unde privirea nu întîlnea nici un obstacol? Linia dreaptă a orizontului îi îndemna să meargă mai departe. Pavel Egorovici Sîșkin spunea că statisticienii evaluau la șase milioane numărul țăranilor care-și părăseau căminul în fiecare an. Stîrniți de povestiri fantastice plecau la întîmplare, mergînd către un tărîm blînd, îmbelșugat și însorit. Nu auziseră ei că, în unele regiuni, ziua de muncă se plătea cu o rublă cincizeci de kopeici? Jean Roussel avusese deja ocazia să vadă grupuri de țărani migratori mergînd de-a lungul căii ferate, cu o desagă în spate și o coasă pe umăr. Dacă, ajungînd la capătul călătoriei lor, nu găseau, așa cum speraseră, un loc unde să-și vîndă munca, ei nu-și pierdeau speranța porneau din nou la drum, trecînd în gubernia vecină. Unii se întorceau acasă la vremea secerișului, alții munceau departe de satul lor pînă la sfîrșitul toamnei. Dar, la întoarcere, toți știau că adunaseră o sumă mizerabilă. Amator de statistici, Pavel Egorovici Sîșkin îi spusese lui Jean Roussel că în 1895, din 55 500 de muncitori care plecaseră spre gubernia Kerson 83,6 la sută sosiseră acolo mergînd pe jos. Timpul folosit pentru a parcurge această distanță reprezenta 12 500 000 de zile de lucru. Scăzînd cheltuielile făcute pe drum, salariul lor mediu se ridicase, pe tot timpul verii, la treisprezece kopeici pe zi![1]

Reîntors în cătunul lui, mujicul migrator povestea cu plăcere ce văzuse, ce auzise în timpul călătoriei sale. Mai și

[1] Cifre stabilite de profesorul Karișev: *Rusia la sfîrșitul secolului al XIX-lea.*

mințea puțin, ca să-și facă mai interesantă povestirea. Dar chiar și cei care nu-l credeau decît pe jumătate îi iertau născocirile, într-atît de mult iubea rusul poveștile.

*

Într-o problemă, Pavel Egorovici Sîșkin era categoric: atracția pentru miraculos îi venea mujicului din lectura Cărților Sfinte. În cele mai multe dintre izbe, pe pereți se aflau tot felul de poze profane, tăiate din vechi ziare ilustrate, alături de icoane, iar pe o etajeră se găsea întotdeauna, la vedere, o Biblie prăfuită, mucegăită care mirosea a ceară și tămîie. În unele sate din regiune, exista, de puțină vreme, o școală primară. Cu toate acestea, în nouă cazuri din zece, puiul de mujic învăța să citească, mai bine sau mai rău, acasă, pe Evanghelie, pe Viețile Sfinților și pe Psaltire. Crescut cu legende biblice, el se obișnuia să trăiască într-o relație zilnică cu Dumnezeu și sfinții săi. Cu vîrsta, aceștia făceau parte din existența sa. Încerca să înțeleagă mai bine. Și tot străduindu-se, în felul său, să le interpreteze, să le comenteze mesajul cădea, încet-încet, inconștient în erezie. Religia lui părea a fi, în același timp, statornicită în riturile din vechime și o creație individuală constantă.[1]

Într-unul din satele vizitate de Jean Roussel împreună cu Pavel Egorovici Sîșkin existau cîțiva Vechi Credincioși. Membri ai sectei *begunî*, aceștia respingeau Evanghelia oficială, corectată de patriarhul Nikon în secolul al XVII-lea. Un om cucernic din confrerie avea sarcina să recopieze, pentru frații săi, cărțile încă pline de „greșeli sacre".

La prima vedere, viața acestor disidenți semăna foarte mult cu cea a celorlalți mujici. Munceau cîmpul, se căsătoreau, aveau copii. Sigur, doctrina lor le interzicea să frecventeze biserica, să se prosterneze în fața icoanelor sfinte, profanate de Nikon, să folosească tămîie și lumînări. Dar, de fapt, îndelungatele rugăciuni pe care le spuneau împreună, într-o izba, în felul lor, nu-i împiedicau să asiste

[1] Cu privire la acest subiect, vezi capitolul VI.

cu regularitate la slujba ortodoxă. Acolo, se deosebeau prin comportamentul în timpul liturghiei: spuneau *Isus* în loc de *Iisus*, își făceau cruce cu două degete în loc de trei și nu rosteau, împreună cu ceilalți, cuvîntul „Aleluia!"

Cînd începeau să îmbătrînească, *begunî* încetau să se mai ducă la biserică și începeau un nou fel de viață: mîncau separat de familie, dintr-o strachină și cu o lingură numai a lor. Apoi, nevoia de a-și salva sufletul devenea atît de puternică încît își părăseau casa și nu mai reveneau niciodată. Fără îndoială că se alăturau altor bătrîni, în pădure, pentru a-și consacra ultimele zile contemplării lui Dumnezeu. Se spunea că există, pierdute printre arbori seculari, mînăstiri ale Vechilor Credincioși, departe de orice drum, departe de orice privire. *Begunî* trăiau acolo cu apă de izvor, pîine, incantanții și, cînd sufletul le era în extaz, își lăsau trupul să fie devorat de insecte.

De fapt, țăranul rus era gata să creadă orice. Pentru el religia nu era atît o morală, cît un mister. Nu pentru a da ascultare preceptelor lui Hristos era răbdător, supus, primitor, milos, ci datorită înclinației lui firești către toleranță. Această bunătate foarte evanghelică nu-l împiedica, dacă era necinstit, invidios sau desfrînat, să ceară cu toată bună-credința binecuvîntarea vreunui sfînt pentru reușita treburilor sale. Avînd despre rău o idee neclară, își căuta în cer complici puternici. Astfel, hoții de cai dezvăluiau secretele expedițiilor lor Sfîntului Nicolae, iar cămătarii își încredințau negocierile Sfîntului Akim. După cum spunea Pavel Egorovici Sîșkin, cel puțin două treimi din lumînările care ardeau în biserică sub icoane erau expresia unei tocmeli naive cu forțele superioare care guvernau lumea.

De altfel, aceste forțe superioare erau, după împrejurări, creștine sau păgîne. În pofida școlii de curînd deschise și a învățătorului cu lornion, în pofida vocii tunătoare a preotului, superstițiile milenare continuau să bîntuie sufletul țăranului rus. Celor mai neînsemnate evenimente din viața lui le căuta cu plăcere o explicație supranaturală. Oriunde s-ar fi îndreptat, universul i se părea populat de spirite binevoitoare sau răufăcătoare. Pînă și mujicii evoluați, care se prefăceau

că disprețuiesc aceste legende, evitau să se aventureze noaptea prin preajma cimitirului sau a vechii mori.

În pădure locuia *leși,* spirit cu pielea albăstruie, cu ochi ieșiți din orbite și păr lung. El proteja animalele, imita cîntecul păsărilor și-și străbătea domeniul rîzînd, fluierînd și dînd din mîini. Ecoul era opera sa. Îi plăcea să glumească și se distra adesea făcîndu-i pe oameni să se rătăcească prin pădure. Ca să nu cazi pradă păcălelilor lui, era de-ajuns să-ți pui haina pe dos, iar în piciorul drept cizma stîngă. Fratele lui de la cîmpie era *polevik. Vodianoi* era, în schimb, spiritul apelor. Fiecare rîu, fiecare pîrîu, fiecare iaz și-l avea pe al său, bătrîn, hidos, cu o barbă verde. Plăcerea lui, cînd era bine dispus, era să ducă peștele în plasele pescarilor. Dacă era într-o zi proastă, rupea plasele, undițele, provoca furtuni, scufunda bărci, făcea spărturi în diguri. În adîncul apelor mai trăiau și ondinele sau *rusalki,* fete frumoase, cu pielea de culoarea lunii, păr de mătase și ochi de smarald. Cu rîsetele și cîntecele lor, ele îi fermecau pe drumeți, încît unii se înecau din pricina lor. Vrăjitoarele, sau *vedmî,* erau femei rele, știrbe, cocoșate care făceau magie neagră, alergau noaptea călare pe o mătură și făceau farmece. Mai exista *baba-iaga,* creatură respingătoare cu nas coroiat, care alerga călare pe un băț cu un mai în mîna dreaptă pentru a-și deschide drumul și cu o mătură în stînga pentru a șterge urmele trecerii ei. Toți copiii știau că locuiește într-o izbă mergătoare, așezată pe picioare de găină, fără uși, fără ferestre, în care bîntuie o pisică neagră, fioroasă.

Desigur, și casa mujicului era plină de mici spirite care se ascundeau în horn, sub pămînt, în grinzi. Șeful lor era *domovoi,* un bătrîn zbîrlit, cu trup păros și cu coadă. Acesta proteja familia, lua parte la viața ei zilnică, se distra făcîndu-l pe unul care doarme să sforăie, încurcînd părul unei femei cochete, ascunzînd cizmele stăpînului, speriind găinile, rupînd piciorul unei bănci; în schimb, de multe ori vindeca bolnavii și potolea certurile din casă. Confrații lui erau: cel din curte, *dvorovoi,* cel din grajd *koriușnik* (noaptea împletea coama calului său preferat), cel de la băile publice, *bannik.* Fetele îl întrebau pe *bannik* despre viitorul

lor, arătîndu-i, la miezul nopții, spatele gol prin ușa întredeschisă: dacă le zgîria, puteau să se aștepte la ce-i mai rău; dacă le mîngîia, viața urma să le fie dulce. Amănunt important: lui *bannik* nu-i plăceau deloc lăuzele, care, de obicei, locuiau în cabana unde era baia satului, din lipsă de loc în izbă. Oricine știa că este periculos să le lași singure cu el.

Acestor personaje fabuloase dintr-o mitologie rudimentară li se mai alătura spiritele morților, care se întorceau pe pămînt pentru a-i ajuta pe cei vii sau pentru a le încurca treburile. *Ciur,* sau strămoșul mort, avea dreptul la o venerație specială. Copiii îl invocau cînd, jucîndu-se de-a leapșa, strigau, ajungînd la locul lor de scăpare; *ciur menea!,* altfel spus: „străbune (apără-)mă!" Obiceiul după care era absolut necesar să duci într-o casă nouă cărbuni aprinși din cea veche simboliza trecerea spiritului strămoșilor dintr-o locuință în alta.

*

Jean Rossel era cu precădere interesat de proverbele populare, al căror sens îi era tradus de Pavel Egorovici Sîșkin. Cele mai multe dintre ele aveau rime și consonanțe amuzante. Ele ilustrau fatalismul țăranului rus, încetineala sa, lenea sa: *„Pospeșiș, liudei nasmeșiș!"* (Graba strică treaba); *„Tișe edeș, dalșe budeș!"* (Mergi încet, c-ai s-ajungi departe). Alte proverbe se refereau la mizeria de la țară: „Nimeni nu știe *(vedaet)* cum cinează *(obedaet)* săracul", „Pîine și apă *(voda),* iată hrana *(eda)* noastră", „Pîine și *kvas,* e tot ce avem *(u nas)*", *„Sci da kașa, pișce nașa"* (Ciorba de varză și cașa, asta-i hrana noastră). Protestul împotriva inegalității dintre oameni se exprima astfel: „În pădure copacii nu-s la fel, nici oamenii în lume", „Dacă n-ar fi încălțări din curmei, n-ar fi haine de catifea", „Soarele e la fel pentru toți, dar cina nu-i". Evident, țarul ar fi putut veni în ajutorul poporului său, dar *Do Boga vîsoko, do țaria daleko!* (Dumnezeu e prea sus, țarul prea departe). În ce privește judecătorul, acesta era prea sensibil la puterea banului pentru a lua partea mujicului: *Karman suh, sudia*

gluh! (Buzunarul e gol, judecătorul e surd), „Legea este ca o oiște *(dîșlo),* unde o întorci, acolo se duce *(vîșlo)*". În concluzie, toți mujicii se recunoșteau în dictonul preferat al edecarilor de pe Volga: „Trage de chingă *(liamku)* pînă-ți vor săpa groapa *(iamku).*"[1]

Cu cît vorbea mai mult despre țăranul rus cu gazdele sale, cu atît Jean Roussel reușea mai puțin să-l definească în mintea sa. Cînd îl vedea pe mujic ca pe un creștin din primele timpuri, cu un nimb de naivitate, cînd ca pe o brută leneșă, incultă, vicleană și crudă. La drept vorbind, nici rușii nu reușeau să se pună de acord asupra caracterului acestuia. Pentru „slavofili", *narodniki,* învelișul rudimentar al mujicului ascundea virtuți generoase care se vor arăta, mai devreme sau mai tîrziu, la soarele libertății. Pentru „occidentali", în schimb, el era un veșnic ignorant, împotmolit în rutină și egoism, incapabil să distingă interesul general de interesul particular, ostil oricărui progres, oricărei schimbări și care nu respecta decît *nagaika* (cravașa) șuierătoare a cazacilor. Înger sau animal, el reprezenta o imensă forță, insesizabilă, incontrolabilă. Toți simțeau că viitorul Rusiei ar putea avea chipul ciudat al unui mic mujic cu barbă roșie, nas turtit, frunte joasă și privire de copil. Pavel Egorovici Sîșkin povestea că cercurile revoluționare acordau o importanță tot mai mare educației politice a țăranilor. Cei mai mulți dintre ei, chiar cei ai căror copii nu se duceau la școală, cunoșteau de pe acum semnificația cuvintelor „socialism" și „capitalism". În grupurile de pelerini care luau drumul Kievului cel Sfînt se strecurau apostoli ai religiei marxiste, deghizați în cerșetori, negustori ambulanți, vagabonzi. Întîrziau pe la răspîntii, pe la marginea pădurilor pentru a-i îndoctrina pe trecători, se stabileau în cîte un sat ca vindecători, croitori, cîrpaci, se împrieteneau cu învățătorul, cîrciumarul, dădeau tineretului avid de a învăța broșuri și ziare. Predica lor era totdeauna aceeași: deși s-au împărțit pămînturile, mujicii vor trăi în mizerie atîta vreme cît ei nu vor lua de la stăpîni bunurile pe care aceștia le-au acumulat

---

[1] Cf. Iouri Sokolov, *Le Folklore russe,* Payot.

pe nedrept; cît despre țar, acesta trebuia să fie neapărat ales prin sufragiu universal, iar puterea sa stabilită prin constituție. În fond, țăranilor nu le pasă de felul în care va fi ales țarul și cum va fi guvernată națiunea. Din toate ideile pe care le răspîndeau comis-voiajorii socialismului, ei o țineau pe cea mai avantajoasă: „Din moment ce sînt sărac, am dreptul să iau ceea ce bogații au în plus." Sigur, uneori cîțiva polițiști dădeau o fugă să-l înhațe pe agitator. Dar acesta dispărea întotdeauna înainte de sosirea lor. Cine-l înștiințase?

Anul 1902 fusese marcat de numeroase tulburări la sate, în guberniile Poltava și Harkov. Unui *pomeșcik*[1], prieten cu Zubovii, răzvrătiții îi jefuiseră anul trecut hambarele. Își povestea necazul fără să se lase rugat. De cîteva săptămîni observase că mujicii se sfătuiau în șoaptă tot aruncînd priviri către casa lui. Într-o zi au venit cu toții – bărbați, femei, copii – să-i ceară grîu: „Dacă nu ni-l dai nouă, o să vină să ți-l ia cei din satul vecin! Pe noi ne cunoști, știi că te iubim! Nouă trebuie să ne dai întîietate!" Și, cum *pomeșcik*-ul protesta, s-au repezit cu toții la hambare. Acolo, au început să se ia la hartă. După o vreme, unul din hoți s-a dus după *pomeșcik* și i-a spus: „Rogu-te, barin, ajută-ne să facem împărțeala. Nu-i nici un fel de rînduială, unii iau prea mult, alții – deloc!" Dar *pomeșcik*-ul, indignat, a refuzat să rînduiască propria-i jefuire și omul s-a îndepărtat cu un aer plouat. În hambare era înghionteală și vrajbă. Cei care reușiseră să-și umple sacul plecau, îndoiți sub povara prăzii. Alții îi înlocuiau imediat. Ziua următoare avea să fie o zi plină de amărăciune pentru jefuitori. Un detașament de jandarmi a venit în sat. Adunaseră o telegă plină cu vergi. Mujicii s-au grăbit să ducă grîul furat înapoi la *pomeșcik* și i-au cerut o chitanță, „ca să fie în regulă".[2]

Nu toate jafurile se terminau atît de simplu: furturi de cai, incendierea unor mori sau hambare; în majoritatea cazurilor, adevărații făptași scăpau cercetărilor poliției. Pavel Ego-

---

[1] Moșier.

[2] Amintiri despre tulburările de la sate din 1902. Relatarea unei victime. Cf. Raoul Labry: *Autour du moujik*.

rovici Sîșkin era de părere că pentru a se pune capăt tîlhăriei la drumul mare se impunea să se îmbunătățească imediat soarta mujicilor (dar cum?). Numai că, contemplînd întinsele lanuri de grîu, frumoasele biserici cu ale lor cupole verzi, pădurile de mesteceni fremătînd, țărăncile cu chipuri blînde și arse de soare și familia Zubov luîndu-și ceaiul pe verandă, îi venea greu lui Jean Roussel să creadă că ordinea socială era amenințată în Rusia mai mult decît în oricare altă parte a lumii.

CAPITOLUL XIV

NIJNI NOVGOROD

TÎRGUL: OAMENI, ANIMALE ȘI MĂRFURI – DIFERITELE NEAMURI CARE ALCĂTUIESC POPORUL RUS – STATUTUL EVREILOR – POGROMURILE – STRĂINII ÎN RUSIA.

Baedeker-ul era categoric: un turist conștiincios trebuia să viziteze tîrgul din Nijni Novgorod, care se ținea de la 15 iulie la 10 septembrie și unde toate neamurile din Rusia se amestecau în agitația negoțului. La Nijni Novgorod ajungeai cu trenul expres în numai unsprezece ore. Tren care avea oprire la Pavlovo, gară apropiată de moșia Zubovilor. Aleksandr Vasilievici a hotărît să-și însoțească invitatul în călătorie, în timp ce Pavel Egorovici Sîșkin rămînea cu doamnele, la țară. Au luat două locuri la vagonul de dormit. Cușeta era luxoasă. La extremitățile vagonului se aflau toaletele perfect utilate. Un samovar fumega în boxa minusculă a însoțitorului vagonului. Era suficient să-l chemi, pentru ca acesta să-ți ofere ceai la orice oră. Încîntat de acest confort, Jean Roussel a vrut să vadă și clasa a treia. Vagoanele comunicau între ele printr-o mică punte din fier care vibra în ritmul trenului.

Deși dezaproba curiozitatea invitatului său, Aleksandr Vasilievici l-a urmat, de-a lungul culoarelor, pînă la partea cea mai dezmoștenită a trenului. S-au oprit într-un vagon înțesat de bagaje mizere, printre care mișunau niște călători și ei ca niște grămezi de zdrențe. Femei vlăguite, cu basma roșie pe cap, cu mîinile încrucișate pe pîntec, copii cu bube, morți de oboseală, mujici cu părul de culoarea paiului, cu

pielea arsă de soare, murdari și asudați, cu ochi blînzi de rumegătoare. Un miros acru îl izbi pe Jean Roussel. Acesta bătu în retragere.

Ajuns din nou în compartiment, îi mărturisi lui Aleksandr Vasilievici sentimentul neplăcut pe care l-a încercat, constatînd, o dată mai mult, brutala alăturare de mizerie și bogăție din Rusia. Ca să-l abată de la aceste gînduri, Aleksandr Vasilievici începu să-i povestească despre tîrgul de la Nijni Novgorod. Începînd din 1641, principalul tîrg din regiune se ținea în vecinătatea mînăstirii Sfîntului Macarie, la șaptezeci de verste de Nijni Novgorod, pe pămînturile unui moșier care percepea o taxă de la negustori. Dar, în 1816, după ce un incendiu distrusese barăcile, Alexandru I, dorind să aducă noi venituri statului, a ordonat ca tîrgul să fie mutat pe cîmpia care se întindea între Volga și Oka. Or, locul era tot timpul inundat de apele celor două rîuri. Pentru a înlătura acest inconvenient, guvernul a efectuat lucrări uriașe care, sub conducerea generalului Augustin de Bétancourt, au durat pînă în 1822 și au costat mai bine de trei milioane de ruble. Solul a fost înălțat cu patru metri. Dedesubt s-a amenajat un imens canal colector din piatră ce ducea în Volga. Importanța tîrgului se explica prin faptul că acesta era situat la intersecția a două mari căi fluviale. Acolo se întîlnea comerțul din Orient cu cel din Occident. Sigur, de cînd cu dezvoltarea căilor ferate, cifra de afaceri a acestui uriaș bazar scăzuse întrucîtva. Dar, oricum, această cifră era încă de 165 pînă la 200 de milioane de ruble pentru mărfurile aduse și de 150 la 185 de milioane de ruble pentru mărfurile vîndute. Nijni avea o populație de 98 000 de locuitori; ea creștea cu 400 000 de vizitatori începînd cu a doua jumătate a lunii iulie.

Deși aceste informații l-au pregătit pe Jean Roussel că va plonja în vîrtejul unei mulțimi imense, el a fost uluit a doua zi cînd a intrat în orașul pe care i-l descrisese Aleksandr Vasilievici. După ce și-au lăsat bagajele la Hotelul Poștei, cei doi bărbați au luat o birjă pentru a vizita mai repede vechea cetate Nijni Novgorod, Kremlinul său, mînăstirile, catedralele, bisericile și parcul. Apoi, din vîrful unei coline,

au contemplat peisajul straniu al tîrgului. Acesta era instalat pe triunghiul de pămînt format de întîlnirea Volgăi cu Oka. În primul plan, dormita o mulțime de vapoare cu prove largi și pătrate, o pădure verticală de catarge. Mai departe, în mijlocul fluviului, nave cu o siluetă mai alungită, legate unele de altele, formau adevărate insule, cu o coroană de vîrfuri de catarge și frînghii. Iar mai departe, pe o întindere de apă liniștită, se aliniau coca disparate, prelate deformate, pînze căzute. Sute de hamali mișunau într-o baie de aburi albăstrie. Bărcile, șlepurile, joncile acestea aduseseră ceaiul din Kiahta, fierul din Ural, cașmirul din Persia, blănurile din Siberia și peștele sărat de la Marea Caspică. Un pod de lemn, pe care mișunau pietoni, cai, trăsuri, traversa Oka și lega orașul vechi de tîrg. Dar, văzută de departe, această pasarelă părea inutilă: în jurul ei erau atît de multe ambarcațiuni, înghesuite unele în altele, încît puteai, fără nici o grijă, să treci apa, sărind de pe una pe alta, fără să te uzi la picioare. Dincolo de acoperișurile verzi ale bazarului, se vedea Volga, fluviul strălucitor, ca o alunecare masivă de mercur. Orizontul era imens, ca la marginea mării. În aerul cald, impregnat cu miros de pește, de gudron urca un vuiet de voci nedeslușite. Toate graiurile din Rusia și Asia se amestecau în acest loc de întîlnire.

Aleksandr Vasilievici porunci vizitiului să-și continue drumul. Birja coborî o pantă mică și o luă pe podul de scînduri. Prinsă între șarete, calești și droșci, ea înainta cu greu. Îi veneau în întîmpinare firme, turnulețe, postavuri, sticlărie, fragmente de alfabet, surîsuri asiatice și bărbi rusești. Au coborît din birjă acolo unde înghesuiala era mai mare.

Tîrgul avea o zonă interioară și una exterioară. Zona interioară era formată din clădiri *(ambarî)* cu unul sau două etaje, cele mai multe construite din piatră; ele flancau străzile largi ce se întretăiau în unghi drept. Trei mii de magazine ofereau acolo în vitrinele lor bijuterii, orfevrărie, mătăsuri, ceasornice și bibelouri de tot felul.[1] În jurul acestei

---

[1] Aceste *ambarî* aparțineau Coroanei, iar închirierea lor aducea un venit de 500 000 de ruble pe an.

imense zone, se întindea o alta, zona exterioară, mai neregulată, mai animată decît prima. Patru mii de bojdeuci din lemn. În pragul prăvăliilor, stăteau negustori de toate soiurile și de toate rasele: chinezi îmbrăcați în mătase lucitoare, cu o tichie pe cap și o coadă pe spate, persani cu ochi de catifea întunecată și nas coroiat, turci mustăcioși cu fes pe cap, kalmîci cu capul ras, evrei cu mantăi lungi jegoase, circazieni, armeni, polonezi...

Fiecare rînd (sau *read)* era hărăzit unui negoț. Plecînd de la clădirea ferecată în fier a Bursei, strada *Petersburgskaia* era plină de sticlă și faianță grosolană, în vreme ce strada *Aleksandr Nevski* era rezervată cuferelor din lemn, vopsite în felurite culori și decorate cu tablă. Aceste două artere ajungeau pînă la catedrala Aleksandr Nevski la a cărei umbră ocrotitoare se adăposteau grămezi imense de linguri, ulcioare și oale. Nu departe de acolo, era piața de clopote, cu ale lor calote grele din bronz, înșirate în ordinea mărimii pe schele din lemn. Trăgînd de limba lor, amatorii le făceau să sune și, înclinînd capul, mijind ochii, ascultau dangătul lor cu un aer atît de încîntat și fermecat, de parcă ar fi ascultat ciripitul păsărilor. Fără să-l lase pe Roussel să zăbovească puțin printre acești melomani cu timpane robuste, Aleksandr Vasilievici îl conduse, prin învălmășeala de neamuri, voci și mirosuri, la un teren situat la vest de debarcaderul Siberiei, regat al depozitelor de ceai.

Mingiile de ceai, îngrămădite una peste alta pe o mare înălțime, erau acoperite cu prelate. Negustorul locuia în apropierea comorii sale, într-o baracă făcută din rogojini. Aleksandr Vasilievici îi explică lui Jean Roussel că ceaiul adus din China pe uscat (ceaiul de caravană) era considerat superior ceaiului care venea pe mare, deoarece celui dintîi umezeala nu-i slăbea, nu-i altera aroma. În realitate însă, ceaiul de caravană nu era adus de la frontiera chineză numai pe uscat; de la Perm era transportat cu vapoarele pe Kama și apoi pe Volga pînă la Nijni Novgorod. Acest ceai, numit și „ceai rusesc" sau „ceai de piele", era pus în mici casete învelite la rîndul lor în bucăți de piele, cu părul întors

înăuntru, care împiedicau parfumul să se evapore. Se mai vindea și ceai presat în tablete *(plitotcinîi ceai)* și chiar ceai brut, presat în calupuri grele în formă de cărămizi *(kirpicinîi ceai)* pe care trebuia să le spargi cu securea. Kalmîcii și caucazienii îl beau cu lapte, unt, sare și piper. Toți cumpărătorii aveau cu ei un mic ceainic care le slujea la degustarea băuturii chinezești, înainte de a da comanda. Negustorul, așezat în baraca lui din rogojini, avea întotdeauna lîngă el un samovar fumegînd. Arunca în ceainic cîteva fire din proba aleasă de client și vărsa peste ele o cantitate de apă fierbinte. În prăvăliile cele mai mari, numeroșii amatori își băgau nasul în cești și schimbau impresii cu jumătate de voce. Robi ai aceluiași cult, cu creierul înmiresmat, ochii umezi, papila gustativă încîntată, goleau, fiecare, douăzeci de ceainice înainte de a se stabili la un anumit sort.

În spatele depozitelor de ceai, se aflau depozitele de piei brute; vînzarea lor era făcută, în exclusivitate, de tătari și kirghizi. Aici, pînă și aerul era asiatic. O duhoare amară, grețoasă plutea deasupra miilor de piei păroase, de care mai atîrnau încă cozi de cal și coarne de bou. Ceva mai încolo de acestea erau expuse pieile de lux: albul imaculat al pieilor de urs, zăpada cu pete mici negre a herminei, reflexele argintii ale vulpii albastre, galbenul roșcat al dihorului, părul cenușiu al jderului, zibelina regală de un cafeniu închis și catifelat. Privind blănurile, Jean Roussel se gîndea la femei fericite și, în mod ciudat, la Elena, fiica cea mică a Zubovilor. Dar Aleksandr Vasilievici îl și trăgea de mînecă. Aveau doar atîtea de văzut! Acum, cei doi vizitatori au fost întîmpinați de coline de papuci, de *lapti,* de cizme, de un întreg peisaj cu nuci, fistic și stafide, de tabloul multicolor al covoarelor persane, de galeria barocă a vehiculelor *(„drojki, tarantas* de vînzare!") și de nobila adunare a cailor kirghizi, cazaci, arabi care nechezau de frică în fața mulțimii de gură-cască. Trecînd prin fața unui magazin de țesături plin de clienți, Jean Roussel a remarcat dexteritatea vînzătorilor, ale căror degete zburau pe abacuri. În întreprinderile de comerț rusești, toate calculele se operau, de secole, pe aceste

mașini în aparență rudimentare.[1] Abacul era o ramă dreptunghiulară, cu vergi metalice paralele în interiorul ei, pe care erau înșirate bile mobile din lemn de palmier. Primul șir de bile însemna unitățile, cel de-al doilea zecile, cel de-al treilea sutele și așa mai departe. Exista un șir pentru *poltinnik* (cincizeci de kopeici) și un șir pentru kopeici. Deplasînd aceste bile de la dreapta la stînga, specialiștii realizau, cu o viteză prodigioasă, cele patru operații aritmetice și chiar, se zicea, calcule mai complicate. În vreme ce în toate birourile de contabilitate din Europa domnea o liniște religioasă, aici funcționarii trăiau în veselul pocnet al bilelor ce se izbeau una de alta. Cele mai bune abacuri, căutate pentru calitatea lemnului – ca și anumite viori –, erau cele care veneau de la firma Svetcinikov. Aleksandr Vasilievici pretindea că existau virtuozi ai abacului și că era tot atît de agreabil să le auzi adunările, scăderile, înmulțirile ca și o muzică sincopată.

O altă atracție a tîrgului din Nijni era bazarul de fier de Ural. Acesta se afla pe Peski, lungă insulă nisipoasă, la care ajungeai pe un pod de vapoare. Acolo, pe mai bine de un kilometru, sub șoproane sau sub cerul liber, se îngrămădeau munți de fier sub formă de foi, bare, nicovale, șuruburi, furci, cuie, doniițe, găleți, cutii pe roți, cuțite de plug, ligheane, țăruși... La aceste articole din metal, cifra de afaceri ajungea la 25 de milioane de ruble pe an. La același banc de nisip, în portul Grebnovskaia, ajungeau nesfîrșite procesiuni de vapoare, încărcate cu pește uscat sau sărat. O puzderie de cerșetori se înghesuiau pe țărm. Pescarii le aruncau cîțiva heringi stricați ca să poată trece.

Ciudat, nu exista un chei pe care să se descarce marfa. Volga și Oka străbăteau regiunea la fel cum o făceau încă de la facerea lumii. Navele cu aburi și marile ambarcațiuni pîntecoase își încărcau și descărcau mărfurile pe țărmuri de nisip sau argilă. Cîteva macarale metalice munceau de zor lîngă vapoarele mai mari. Prin port, anunțate cu sunete de

---

[1] Folosit din timpuri străvechi de chinezi și tătari, abacul a fost introdus în Rusia de mongoli spre sfîrșitul Evului Mediu.

trîmbiță, niște vagoane pe șine. Printre ele, se strecurau atleticii hamali din Nijni numiți *kriuciniki,* sau „oameni-cîrlig", plecați sub greutăți enorme. Toți aveau niște chipuri înfiorătoare, nasuri strivite, violete, barba îmbibată de sudoare și alcool, ochii tulburi, pierduți într-o plasă de zbîrcituri ca niște cicatrici. Îmbrăcămintea lor era foarte sumară: un pantalon dintr-o pînză subțire gri, fîșii de pînză murdară în loc de ciorapi și o cămașă largă din creton, de un roz dubios, spălat de ploi, de transpirație, sfîșiată, cu patină, dezgustătoare...

*

Întorcîndu-se seara la hotel, Jean Roussel s-a simțit strivit, nu numai din pricina diversității mărfurilor pe care le văzuse dar și din pricina varietății tipurilor umane care alcătuiau mulțimea din Nijni. Cum putea poporul rus, format dintr-un asemenea amalgam de rase, de tradiații, religii, graiuri să-și mențină o aparență de unitate politică? La această întrebare pusă de „scumpul său Ivan Gastonovici", Aleksandr Vasilievici răspunse că era vorba, pur și simplu, de o minune. Cimentul ideal care lega între ele elementele disparate ale națiunii ruse era, după el, dragostea pentru țar. Numai că această dragoste era controlată de o vigilentă organizație polițienească.

– Rusia este un puzzle și cine spune puzzle spune cadru, proclama Aleksandr Vasilievici. Luați cadrul și totul se dislocă!

Și, pentru a-și convinge interlocutorul, îi enumeră etniile ce trăiau pe teritoriul imperiului: 129 de milioane de locuitori la recensămîntul din 1897, 135 de milioane după ultimile estimări. Din acest total imens, rușii mari (cam 55 de milioane) formau națiunea rusă propriu-zisă. Viguroși, îndesați, cu ochi albaștri sau cafenii, cu barba de un castaniu deschis, bogată, ondulată, ei aveau un temperament apatic și-și manifestau indiferența cu un surîs, o ridicare din umeri și cuvîntul *nicego* (nu-i nimic), atribuind calitățile și defectele lor „bogăției naturii lor" *(șirokaia natura).* Rușii mici (cam 23 de miloane) locuiau cu precădere în guberniile Kiev, Harkov, Cernigov și Poltava. Cu o înfățișare mai fină

decît rușii mari, cu tenul închis, păr și ochi de culoare închisă, aceștia erau renumiți pentru atașamentul lor tenace față de limba, tradițiile, istoria provinciei lor, Ucraina, al cărei folclor era minunat. Rușii albi (4 milioane și jumătate) populau guberniile Grodno, Smolensk, Vitebsk, Minsk, Moghilev, dar, după Aleksandr Vasilievici, erau toți, mai mult sau mai puțin, bolnavi de trichomă și atît de săraci, atît de înapoiați, încît rar întîlneai pe pămînturile lor sate cu mai mult de zece izbe.

Ca și cele două neamuri precedente, și rușii albi erau de religie ortodoxă. Polonezii (9 milioane), în schimb, erau catolici. Lituanienii alcătuiau împreună cu letonii o ramură a familiei indo-europene (5 milioane), numai că lituanienii erau în majoritate catolici, iar letonii, luterani. Luterani erau și finlandezii și estonienii (6 milioane). În ce privea neamurile orientale, acestea erau nenumărate: tătari, sarți din Turkestan, turkomani, kirghizi, bașkiri, buriați, tunguși... Apoi, mai trebuiau adăugate toate populațiile, toate religiile din Caucaz: cerchezi, georgieni, mingrelieni, hevzuri, kabarzi, osetini, ceceni, lesghieni, armeni...

Grupurile alogene aveau statut diferit: astfel, finlandezii se bucurau de o situație juridică specială; cazacii alcătuiau o categorie aparte a societății ruse cu drepturi, privilegii și un soi de *autoguvernare;* cît despre triburile nomade și sălbatice din nordul și estul imperiului, acestora li se cerea să recunoască suveranitatea rusă, în rest, erau lăsate să trăiască în felul lor, după vechile obiceiuri ale stepei. Aleksandr Vasilievici ajunsese la acest punct cu expunerea lui, cînd Jean Roussel l-a întrebat care era exact condiția evreilor în Rusia. Imediat chipul lui Aleksandr Vasilievici s-a posomorît. Interlocutorul său atinsese un punct sensibil. Plesni trist din limbă și spuse:

– Trebuie să ne înțelegi...

După care, recunoscu că în Rusia israeliții erau supuși „cîtorva măsuri restrictive"[1] . Astfel, nu puteau locui unde

[1] Abia în 1769 au fost autorizați israeliții să se stabilească pentru prima oară în Rusia, în anumite gubernii. Dar problema evreiască a apărut cu adevărat doar după anexarea Poloniei, unde israeliții erau foarte numeroși.

doreau și nici să-și schimbe domiciliul după cum voiau. După lege, aveau voie să se instaleze permanent numai în guberniile din vestul și sud-vestul Rusiei europene. Făceau excepție negustorii evrei din prima ghildă (care plăteau taxa cea mai ridicată), evreii licențiați ai unei instituții de învățămînt superior și cei care exercitau profesiuni „necesare vieții societății". Pe de altă parte, existau restricții severe privind dreptul evreilor de a poseda pămînt, de a intra în serviciul statului, de a participa la alegerea reprezentanților orașelor, de a se înscrie într-o instituție publică de învățămînt. Universitățile rusești nu primeau decît 3 la sută evrei din totalul studenților lor. Aceeași proporție se păstra și la admiterea elevilor în liceu. Aleksandr Vasilievici deplîngea situația supărătoare a evreilor din Rusia, dar era de părere că nu li se putea acorda mai multă libertate:

– Poporul nostru nu este învățat, este prea simplu, prea credul! Dacă evreii s-ar răspîndi prin sate, toți mujicii noștri ar fi ruinați în cîțiva ani. Imediat ce un *prasol* evreu apare într-un orășel, într-un tîrg, rublele se adună în buzunarul lui. Vulpoi bătrîn, acesta nu vinde nimic, face doar pe intermediarul și ia un comision. Sau, și mai bine, dă bani cu camătă... Țăranul nu înțelege o iotă din bolboroseala celui care-i împrumută bani, semnează niște hîrtii, nici nu-i trece măcar prin cap că va trebui să scoată bani ca să plătească dobînzi și, deodată, iată-l prins, năucit, deposedat de tot... De altfel, chiar dacă le-am permite evreilor să trăiască ca noi, ei n-ar vrea. Au obiceiurile lor. Stau strîns uniți în jurul rabinului. Viața lor este atît de profund marcată de religie, încît progresul, aerul proaspăt, viitorul îi înspăimîntă într-un fel...

– Și dacă, în mod cu totul excepțional, un evreu trece la creștinism, care va fi situația sa în Rusia? – întrebă Jean Roussel.

– Atunci, totul se schimbă pentru el, exclamă vesel Aleksandr Vasilievici. Pentru lege, el nu mai este un israelit, un alogen, ci un cetățean ca toți ceilalți, un fiu al marii patrii ortodoxe!

– Dar defectele pe care le reproșați neamului său nu vor fi șterse o dată cu convertirea lui. Nu va fi mai puțin ahtiat de cîștig, de pildă, nici mai puțin viclean!...

– Cine știe? – oftă Aleksandr Vasilievici.

Și tăcu, făcînd o grimasă de iritare și neîncredere.

– Hai, mărturisiți că nu-i iubiți prea mult pe evrei, continuă Jean Roussel zîmbind.

Aleksandr Vasilievici îi aruncă o privire provocătoare:

– Da, dragă domnule. Sîntem prudenți cu ei. Încetul cu încetul le vom acorda egalitatea în drepturi pe care o cer. Cînd vor simți rusește, cînd vor voi să-și părăsească ghetourile! Asta înseamnă ani, secole, poate...

În timp ce Aleksandr Vasilievici vorbea astfel, Jean Roussel se gîndea la răzmerițele antievreiești de la Baltă, Cernigov, la cumplitul pogrom de la Chișinău, care izbucnise chiar în acel an, în ziua de Paști.[1] Timp de patruzeci și opt de ore, încurajată de complicitatea autorităților, o mulțime de derbedei beți jefuiseră, distruseseră, incendiaseră locuințele evreiești: o sută treizeci de persoane ucise sau grav rănite, cinci sute de răniți ușor. Ministrul de interne, Pleve, instigator evident al pogromului, interzisese ziarelor rusești să vorbească despre el. Dar, în Rusia, toată lumea era la curent cu acest eveniment lamentabil. Cum se răspîndise oare vestea în țară?

– Ce e prost cu evreii, reluă Aleksandr Vasilievici, este că aproape toți au spirit revoluționar. Vor să răstoarne regimul și să dezmembreze Rusia.[2]

– Nu așa spuneau și proclamațiile distribuite la Chișinău? – murmură Jean Roussel.

Aleksandr Vasilievici se făcu că nu aude.

– Urăsc violența, spuse el, fie ea de dreapta sau de stînga. Vedeți – ce ciudat lucru! – am vizitat tîrgul, eram bine

---

[1] 8 – 21 aprilie 1903.

[2] De la venirea lui la putere, Pleve n-a încetat să exaspereze minoritățile naționale: evrei, polonezi, finlandezi, armeni. Pogromului de la Chișinău avea să-i urmeze, la 21 august, cel de la Gomel, susținut direct de trupe. Pleve a fost asasinat la 15 iulie 1904. Dar pogromuri au mai avut loc ici și colo, sub impulsul „centuriilor negre".

dispuși, ne-am pus să vorbim despre problema evreiască și totul în jurul nostru a devenit trist, întunecat, neliniștitor! Pe de altă parte, sînteți oare îndreptățit să ne reproșați că sîntem antisemiți cînd compatrioții dumneavoastră sînt încă dezbinați de afacerea Dreyfus?

– Există o diferență, spuse Jean Roussel. Bănuiesc că în Rusia Dreyfus n-ar fi obținut revizuirea procesului.

– Într-adevăr, admise Aleksandr Vasilievici. La noi, autoritățile nu-și recunosc niciodată greșelile. Aceasta se explică prin dimensiunile țării. Atîta lume de supravegheat! Dacă Franța ar fi mai mare, ar fi mai puțin liberală... Și, cu toate acestea, nu cred că există în lume o națiune mai primitoare cu străinii decît națiunea rusă!

La aceste cuvinte Jean Roussel avu o tresărire: se gîndea la pașaport, la hărțuielile de la vamă...

– Ei da! – continuă Aleksandr Vasilievici, – evident, există cîteva formalități de îndeplinit pentru străinii care vor să treacă frontiera rusă. Dar, o dată în Rusia, sînt, cu mici excepții, egalii noștri. Pentru a-i atrage pe savanții, artiștii, tehnicienii străini să se instaleze în Rusia, Petru cel Mare și urmașii săi le acordau pămînturi, scutiri de impozite și privilegii. În zilele noastre, nu numai că legislația rusă oferă străinilor întreaga protecție a Administrației și a tribunalelor, dar, în plus, le recunoaște anumite drepturi politice. Astfel, străinii pot ocupa slujbe speciale în serviciul statului, pot fi înscriși într-o breaslă, pot cumpăra o licență comercială sau industrială, pot achiziționa proprietăți funciare, pot fi negustori în una din cele două ghilde, pot construi o fabrică[1], pot obține calitatea de cetățean de vază cu titlu personal, apoi ereditar; în sfîrșit, pot, după cinci ani (ba chiar mai puțin!) de ședere în Rusia, să ceară naturalizarea. Nu este, în același timp, simplu, practic și generos? În Rusia există colonii întregi de germani care, din vremea Ecaterinei a II- a, trăiau pe malurile Volgăi, în Crimeea și în guberniile Ekaterinoslav și Herson. Cît despre francezi, o să fiți uimit de numărul compatrioților dumneavoastră care s-au stabilit

[1] Nu existau restricții de a practica comerțul și industria decît în privința evreilor străini.

la Sankt-Petersburg, la Moscova și au făcut avere. Siou, Lazarus, Prionet, Bonnet, Fabergé, Lemercier, Giraud[1]... Guvernantele noastre sînt franțuzoaice, moda noastră e franceză, simpatiile noastre sînt franțuzești...

Vorbind, se înfierbînta și, deodată, cu lacrimi de bucurie în ochi, îl strînse de mînă pe Jean Roussel:

– Știți la ce mă gîndesc, scumpe Ivan Gastonovici? De ce n-ați rămîne definitiv în Rusia?

Jean Roussel surîse și dădu din cap refuzînd propunerea.

[1] Siou (fabricant de bomboane și parfumuri), Lazarus (croitor), Pironet (încălțăminte), Bonnet (fabricant de mănuși), Fabergé (bijuterii și anticariat), Lemercier (pălării), Giraud (comerț cu mătăsuri)...

CAPITOLUL XV

VOLGA

„BURLAKI" SAU EDECARII DE PE VOLGA, MUNCA, OBICEIURILE LOR – O VIZITĂ LA SAMARA – „KUMÎS" – PREPARAREA ICREIOR NEGRE – JEAN ROUSSEL GĂSEȘTE O FERICITĂ ÎNCHEIERE A LUNGII SALE CĂLĂTORII ÎN RUSIA

Puteai, oare, după ce ai vizitat Nijni Novgorod, să reziști ispitei de a coborî pe Volga cu vaporul? Aleksandr Vasilievici era de părere că această călătorie se impunea, dacă nu pînă la Astrahan, măcar pînă la Samara: trei zile dus, patru întors. Imediat cum a luat hotărîrea, i-a telegrafiat soției pentru a-i propune această călătorie de plăcere. Patruzeci și opt de ore mai tîrziu, Tatiana Sergheevna sosea la Nijni Novgorod cu cele două fiice și ginerele lor.

Mai multe companii de navigație asigurau transportul pe fluviu: Compania Volgăi, Compania Caucaz și Mercur, Compania Samoliot, Compania Nadejda. Toate vapoarele de pasageri erau cu aburi, cu două punți, cu roți mari cu cupe și coșuri înalte. Cabine confortabile, iluminat electric, restaurant la bord, salon, băi... Drumul pînă la Samara costa 9 ruble 30 de kopeici la clasa întîi și 6 ruble la a doua. Pînă la Astrahan (6 zile) biletele costau 21 ruble și, respectiv, 13 ruble 50 de kopeici.

Aleksandr Vasilievici a decis că se vor îmbarca pe un admirabil vapor cu aburi, alb și nou, al Companiei Samoliot. Și călătoria începu. La al treilea sunet de clopot, vaporul se îndepărtă încet de la țărm, lăsînd în urmă un ponton din scînduri proaste, niște căsuțe scunde și cîteva fete în bluze

roșii care făceau cu mîna. Apoi a descris un cerc, bătînd apa cu roțile sale cu cupe, și a întors spatele orașului. Volga se lărgi. Apa ei gălbuie părea molcomă la mal și rapidă în mijloc. În spate, aproape de camera mașinilor, se îngrămădeau călătorii cei săraci, o mulțime de zdrențăroși, mîncînd din cutii vechi de conserve. Mergeau de la un oraș la altul, de-a lungul fluviului, fără un motiv precis, fără o speranță clară. De pe puntea superioară, rezervată primelor clase, se puteau vedea malurile înalte, ce se ridicau deasupra unei temelii calcaroase, cu stratificări de tort. Acolo sus, se perindau bisericuțe cu acoperiș albastru, minuscule kremlinuri din cărămidă trandafirie, cruci aurite, colibe de lemn, vile albe cu colonete. Apoi, urmau fîșii de catifea verde ca spanacul care erau păduri, o plajă aurie, fîșii de brumă, amurgul...

De pe puntea săracilor se auzea o balalaică. Din pricina frecventelor diferențe de adîncime, vapoarele nu puteau întotdeauna să vireze dreapta. Așadar, cînd două nave erau pe punctul de a-și încrucișa drumurile, marinarii lor agitau ziua un steag, iar noaptea un felinar, pentru a semnala partea pe unde era posibilă trecerea.

Jean Roussel era foarte nerăbdător să-i vadă pe faimoșii edecari de pe Volga, *burlaki,* a căror mizerie era atît de mare, iar cîntecele atît de frumoase! Aleksandr Vasilievici îi potoli nerăbdarea: rasa acelor *burlaki* era pe cale de dispariție. Progresele navigației cu aburi le omorîse practic profesia. Totuși, puțin înainte de a sosi la Isadîi, Jean Roussel zări o echipă de edecari trăgînd împotriva curentului un barcaz. Imediat, toți pasagerii vaporului s-au aliniat de-a lungul parapetelor. Pavel Egorovici Sîșkin îi împrumută lui Jean Roussel binoclul.

O ceată de amărîți pășea încet, cu greu pe țărm. Un cablu îi lega de catargul vasului pe care-l remorcaseră. Extremitatea acestui cablu era prevăzută cu chingi din piele, distribuite în perechi și avînd, fiecare, un baston scurt. *Burlaki* erau înhămați la chingi și apăsau cu toată greutatea lor pe bastonul aflat în dreptul taliei. Vasul fiind de dimensiuni mijlocii, un singur rînd de *burlaki* era suficient pentru a-l

mișca din loc. Dacă încărcătura ar fi fost mai mare, ar fi trebuit, fără îndoială, să se adauge un al doilea rînd. Oamenii mergeau în șir indian. O melopee înfundată și scandată aspru le însoțea efortul. Toți odată puneau înainte piciorul drept. Dar povara pe care o trăgeau era atît de grea, încît nu puteau să aducă piciorul stîng înainte, așa că se mulțumeau să-l aducă lîngă celălalt. O mișcare înainte a bustului, o puternică înclinare a umărului și, din nou, toate picioarele drepte se deplasau prin noroiul drumeagului. Ritmul monoton al cîntecului regla cu atîta rigurozitate mersul, încît, după cum spunea Aleksandr Vasilievici, pentru un *burlak* era imposibil să încetinească pasul fără a-i stînjeni pe toți tovarășii lui.

Cînd vîntul era favorabil, *burlaki* puteau să facă treizeci pînă la treizeci și cinci de verste pe zi, dar cînd sufla din față, abia dacă înaintau cu cîteva verste între răsăritul soarelui și căderea nopții. Cînd țărmurile deveneau abrupte și se acopereau de păduri, *burlaki* renunțau să mai remorcheze vasele trăgîndu-le cu o frînghie pe malul Volgăi. Atunci lopătau în mici bărci pînă la mijlocul fluviului și acolo aruncau o ancoră. De această ancoră era legat un cablu lung a cărui extremitate liberă era dusă pe puntea „clientului" de remorcat. După care, toți *burlaki* se adunau pe puntea acestuia, se înhămau la frînghie și trăgeau pînă cînd vasul greu ajungea la ancora aruncată în fața lui. Ajunși la acest punct, desfăceau legăturile, aruncau ancora mai departe și manevra reîncepea.

Ca mulți alți muncitori ruși, *burlaki* formau un *artel*[1]. Efectivul artelului varia în funcție de dimensiunile ambarcației de remorcat. Pentru navele cele mai mari, echipa era adesea de o sută cincizeci sau două sute de oameni. După alcătuirea echipei *burlaki* își recrutau un bucătar, funcție dată, de obicei, unui puști de zece sau treisprezece ani. Acesta prepara pentru toată lumea o hrană abundentă și invariabilă: ciorbă de varză și fiertură de hrișcă. După ce-și recrutau bucătarul, *burlaki* se reuneau ca să aleagă pe omul cel mai viguros ca șef al echipei, căruia îi confereau titlul de

[1] Vezi mai sus, capitolul VII.

bătrîn sau *starosta. Starosta* mergea în fruntea echipei, comanda mișcările și era un exemplu pentru toți prin curajul lui. Cel mai puțin robust din *artel* se tîra în coada grupului și veghea ca odgonul să nu agațe în trecere vreun obstacol. Pentru remorcarea vapoarelor cu mărfuri, *burlaki* erau ajutați de un pilot sau *boțman*[1] , care cunoștea foarte bine albia Volgăi. Bancurile de nisip de pe fundul fluviului se deplasau atît de discret, încît pilotul trebuia să fie în stare să perceapă aceste schimbări de adîncime numai după nuanța și transparența apei. Mai bine plătit decît camarazii săi de *artel,* acest *boțman* se deosebea de ei prin eleganța cămășii sale roșii și cizmele înalte din piele.

Ziua *burlaki*-lor începea înainte de răsăritul soarelui. La ora opt dimineața mîncau, după care munceau pînă la ora două; o scurtă oprire pentru masă, și, din nou, toată echipa se înhăma la chingi; în momentul cînd se aprindeau primele stele, edecarii de pe Volga lăsau frînghia, își mîncau cina, se culcau îmbrăcați pe jos sau în barcă și dormeau un somn de plumb. Pentru a face această meserie, trebuie să ai o forță ieșită din comun și plămîni trainici. Boala cea mai răspîndită printre *burlaki* era tuberculoza. Vai de cel care cădea bolnav în timpul remorcării! I se dădea pe loc leafa, legitimația și era părăsit pe mal.

De obicei, *burlaki* trebuiau să parcurgă distanța de la Astrahan la Nijni Novgorod în șaptezeci sau șaptezeci și cinci de zile, ca să fie de Sfîntul Ilie, 20 iulie, la tîrg. Pe măsură ce se apropia această dată, proprietarul mărfurilor transportate de vas se neliniștea tot mai mult și *artel*-ul trudea din greu pentru a respecta termenul. Spre sfîrșitul călătoriei, oamenii abia mai dormeau, năuciți, cu picioarele tremurînde, cu gîtul ars de praf. Ajunși la Nijni Novgorod, își beau salariul mizer prin cîrciumi și, la sfîrșitul sezonului, se trezeau tot atît de săraci ca și înainte. Jean Roussel se mira că niște oameni, chiar dacă erau primitivi, ignoranți, fără carte, erau constrînși să facă o treabă care, normal, ar fi putut fi îndeplinită de vite de povară.

---

[1] Deformare a cuvîntului englezesc *boatman,* luntraș.

– Explicați-le așa ceva! – exclamă Aleksandr Vasilievici. O să vedeți ce-o să vă răspundă! Zdrahonii aceia sînt niște sălbatici. *Volga matușka* (măicuța Volga) este patria lor și e iubită cu înverșunare, cu îndîrjire! Vasele cu aburi, remorcherele sînt pentru ei obiecte de ură superstițioasă. Urăsc pînă și noile drumuri! Cu cît e țara mai săracă, mai primitivă cu atît se simt mai bine! Dar fiți pe pace, în curînd edecari de pe Volga nu vor mai fi, în Rusia, decît o amintire melodioasă! Iar sufletele sensibile îi vor regreta!...

*

A doua zi, în cursul dimineții, vaporul ancoră în portul Kazan. Un văl de praf ascundea orașul propriu-zis. În jurul debarcaderului se întindea un fel de talcioc mizerabil, în care mișunau cerșetori, marinari și negustori tătari. Unii ofereau cutii cu icre negre, alții papuci din piele, pepeni verzi, lapte prins, pui prăjiți, inimi de porc în ligheane. Trecerea unui tramvai suburban scutura uneori această păducherniță stătută. Trei ore de popas. Și, din nou, vasul lansa o chemare de sirenă, vibra, pufăia și transforma apa murdară în spumă albă.

Ciudată această vilegiatură pe apă! Jean Roussel, precum vaporul care-l ducea, rupsese legăturile cu lumea reală. Voința, identitatea ba chiar inteligența sa păreau că se topiseră în domoala forță a Volgăi. Trăia de la un peisaj la altul, de la o masă la alta, de la un zîmbet la altul, legănat continuu de un cîntec interior. Spațiul nu mai avea hotare, timpul nu era decît răbdare. Privirea urmărea unda fremătindă care pleca de la navă și se pierdea înainte ca ea să fi atins malul. Alte sate, dune, biserici, mujici.. Acostau. O ceată de asiatici negricioși, de țărănci cu sînii ca pepenii sub bluzele colorate năvăleau spre camera mașinilor. Un negustor bogat urca la puntea claselor superioare, însoțit de soția sa îmbrăcată în mătăsuri foșnitoare. Jean Roussel observa cu coada ochiului acest du-te-vino al pasagerilor. În această mică lume plutitoare un singur chip i se părea plăcut: chipul Elenei. Cum se făcea că această tînără era și mai seducătoare pe apă decît pe uscat? Reflexele fluviului o împodobeau cu o grație

tulburătoare. Era de ajuns ca ea să-i adreseze două cuvinte lui Jean Roussel, să-i întindă un pahar cu ceai, să scoată un suspin privind orizontul ca el să se simtă ca ridicat în văzduh de un filfîit de aripi.

După trei zile de navigație stepa s-a deschis, s-a închis din nou; fluviul a depășit un sat, a rotunjit o bulă armonioasă și, iată, primele case ale Samarei! În grădinile întunecate, dispuse în terase, străluceau cuburile albe ale vilelor. Dar debarcaderul nu era decît o fîșie lungă de noroi, presărată de baloturi, butoaie și saci. O adunătură de bărbați în zdrențe se înjurau și se bălăceau în noroi. Vasele cu aburi suflau din greu, lovind apa cu roțile lor uriașe, iar, în jurul lor, bărcile dansau, ca niște coji de nucă, pe valurile uleioase. Un uriaș vapor cu aburi, parcă frate geamăn cu cel de pe Mississipi, se îndepărta de debarcader pentru a ceda locul noilor veniți din aceeași companie navală. Mai departe, în șir indian, alunecau șlepuri greoaie, trase de mici remorchere negre ca niște ciori.

Un popas de trei ore și jumătate. Aleksandr Vasilievici a hotărît că trebuiau să profite de acest fapt pentru a vizita orașul. Toate străzile se intersectau în unghi drept. Casele de lemn păreau afumate de un incendiu; nici un fel de tencuială nu albea casele de piatră. În aer plutea un praf orbitor și cald, ca cel din pustiurile africane.

Artera principală – singura pavată – era flancată de casele luxoase ale celor mai bogați negustori de grîu din regiune. Un tramvai traversa aglomerația dintr-un capăt la celălalt. Curcani ciuguleau printre linii. La picioarele monumentului lui Alexandru al II-lea niște puști se jucau, învîrtind pe pămînt o farfurie cu numere. În strada Dvorianskaia, Jean Roussel a observat cîteva vitrine frumos aranjate. Tot acolo s-a întîlnit cu primele cămile rusești, golașe și triste, cu cocoașa moale, ochiul duios și copita ușoară. Dar Aleksandr Vasilievici nu-i lăsă timp să viseze la caravane. Trebuiau să viziteze, repede, o întreprindere de *kumîs*. Doi *izvozciki* și-au împărțit familia. În sunetul clopoțeilor, au plecat la Annaievo, pe colină. Pe drum, Jean Roussel a aflat că acest *kumîs,* specialitate a Samarei, era o

băutură preparată din lapte de iapă fermentat și sifonat. Băutură întăritoare prin excelență, ea făcea minuni în caz de anemie. Într-adevăr, paharul de *kumîs* a avut asupra lui Jean Roussel un efect reconfortant: în fața lui, Elena își apleca frumosu-i profil asupra unei cești pline cu un lichid alb cu reflexe albăstrui. Ceilalți membri ai familiei, așezați în jurul unei mese, discutau aprins: să rămînă la Samara sau să continue călătoria spre Astrahan. Aleksandr Vasilievici era partizanul unei soluții radicale:

– Cine s-ar mulțumi cu jumătate de Volgă, dacă are posibilitatea s-o aibă pe toată? Trebuie să mergem pînă la Marea Caspică, la izvorul icrelor negre! Știți cum se pregătesc icrele negre, dragă Ivan Gaștonovici?

– Nu, se bîlbîi Jean Roussel, ale cărui gînduri erau în altă parte.

– Ei bine, să vă explic.

Pierdut într-o fericită visare, Jean Roussel auzi vag că existau mai multe feluri de icre negre (în rusește: *ikra).* Icrele proaspete sau icrele granulate care se obțineau prin curățarea ouălor de sturion într-un ciur pentru a le separa de fibrele aderente; apoi, erau puse la scurs într-o sită sau într-o cîrpă, timp de douăzeci și patru de ore; după aceea se puneau în butoiașe. Icrele negre compacte sau tescuite erau la fel obținute, cu diferența că erau frămîntate cu mîna în saramură și că erau stoarse în saci din pînză înainte de a fi puse în butoaie. Un al treilea fel de icre negre erau cele sărate și uscate. În sfîrșit, la Astrahan și în porturile de pescuit de la Marea Caspică, cunoscătorii erau serviți cu icre de sturion luate, în fața lor, din pîntecul peștelui și bătute cu telul într-un vas.

– O nebunie! – exclamă Aleksandr Vasilievici. Am să vă dau să gustați. Știți cîte ouă are un sturion mare în pîntece? Trei milioane! O bogăție a naturii!... Atunci, ne-am hotărît? Mergem la Astrahan?

– De ce nu? – exclamă entuziasmat Jean Roussel.

În starea de spirit în care se găsea i-ar fi însoțit pe Zubovi și la antipozi. S-au întors în grabă pe vapor. Elena radia. Ca de obicei, seara, familia s-a strîns pe punte pentru a asista la

ultimele luciri ale zilei. Apusurile de soare pe Volga erau considerate a fi cele mai frumoase din lume, ca și cele de pe Nil. Orizontul se înflăcăra, malurile nu mai erau decît un praf de aramă străveziu, un fior auriu alerga pe apa verde. Jean Roussel o privea pe Elena și repeta împreună cu ceilalți călători:

– Admirabil! Divin!

La masă, la cină, Aleksandr Vasilievici comandă icre negre. Apoi, se întoarseră din nou pe punte.

Cerul era înstelat. Voci bărbătești cîntau pe puntea inferioară. Roțile cu cupe ridicau cascade de diamante din apa neagră. Îmbătată de poezie, familia Zubov se întinse pe un șir de șezlonguri. Dar, curînd, Elena își părăsi părinții pentru a se sprijini de parapet. Jean Roussel se duse lîngă ea. Ea privea drept în față și chipul îi era numai fericire. Volga nu mai avea maluri. Un parfum călduț urca din părul fetei. Jean Roussel îndrăzni să-i spună că o iubește.

Trei luni mai tîrziu, se căsătorea cu ea, la Moscova. Din acea clipă, viața de fiecare zi din Rusia nu mai avu pentru el nici un secret.

BIBLIOGRAFIE

Bibliografia unui subiect atît de vast cum este cel al vieții de fiecare zi din Rusia de la începutul secolului al XX-lea ar trebui să cuprindă toate amintirile supraviețuitorilor regimului țarist, toate tratatele de istorie, de etnografie și de economie politică moderne, toate ziarele de epocă și chiar toate romanele, toate nuvelele care zugrăvesc moravurile diferitelor clase ale societății ruse din ajunul revoluției.

M-am limitat să indic aici principalele lucrări pe care le-am consultat în cursul muncii mele. Titlurile cu asterisc reprezintă cărți publicate în franceză.

Astrov, N.I., *Amintiri,* Y.M.C.A. Press, Paris, 1941.

Baedeker*, K., *La Russie, Manuel du Voyageur,* Ed. Paul Ollendorf, 1902.

Beucler*, André, *Paysages et Villes russes,* Ed. Gallimard.

Bogdanovitch*, *Journal de la générale Bogdanovitch,* Ed. Payot.

Bompard*, Maurice, *Mon Ambassade en Russie, 1903 – 1908,* Ed. Plon.

Bourychkine, P.A., *Moscova negustorilor,* Ed. Tchekhov, New York, 1954.

Brian-Chaninov*, N., *Histoire de Russie,* Ed. Fayard.

Bruștein, Aleksandr, *Pagini din trecut,* Moscova, 1956.

*Capitales du Monde**..., Ed. Hachette, 1905.

Custine*, marquis de, *La Russie de 1839,* Wanters et Cie, imprimeurs-libraires, à Bruxeiies, 1843.

Delines*, Michel, *Russie, nos Alliés chez eux,* Société Française d'Edition d'art.

Dementiev, E.M., *Fabrica, ce a dat și ce a luat ea populației,* Moscova, 1897.

Fenin, A.I., *Amintirile unui inginer (1883 – 1906).*

Gautier*, Théophile, *Voyage en Russie,* 2 vol., Ed. Charpentier.

Gherasimov, Vasili, *Viața unui muncitor rus, acum o jumătate de secol,* 1929.

Ghiliarovski, V.L., *Moscova și moscoviții,* Moscova, 1955.

Gillard*, Pierre, *Le Tragique Destin de Nicolas II et de sa famille,* Ed. Payot.

Gourfinkel*, Nina, *Théâtre russe contemporain,* Ed. de la Renaissance du Livre.

Grinevici, V., *Mișcarea profesională a muncitorilor din Rusia,* Moscova, 1922.

Grunwald*, Constantin de, *Quand la Russie avait des saints,* Ed. Fayard.

Guérassimov*, général, *Tsarisme et Terrorisme,* Ed. Plon.

Hofmann*, M., *Histoire de la Littérature russe,* Ed. Payot.

Hofmann*, R., *Un siècle d'Opéra russe,* Ed. Corréa.

Ianiul, I.I., *Amintirile și corespondența unui inspector de fabrică,* Sankt-Petersburg, 1907.

Istoria U.R.S.S., Rusia în secolul al XIX-lea, Moscova, 1955.

Jacqmin*, Paul și d'Estaintot, René, *Droits des Patrons et des Ouvriers,* Plon, 1899.

Karsavina*, *Ballets russes,* Ed. Plon.

Kleinmichel*, contesse, *Souvenirs d'un monde englouti,* Calmann-Lévy.

Kobéliatsky*, *Recueil complet de Législation industrielle,* 1895.

Kovalevsky*, M.W. de, *La Russie à la Fin du XIXe siècle,* Ed. Paul Dupont et Guillaumin.

Kozlianinnoff*, colonel W., *Manuel commémoratif de la Garde à cheval,* Paris, 1931.

Kropotkin*, Pierre, *La Terreur en Russie,* Ed. Stock.

Labry*, Raoul, *Autour du Moujik,* Ed. Payot.

Lacroix*, Frédéric, *Les Mystères de la Russie,* Ed. Pagnerre.

Laporte*, Maurice, *Histoire de l'Okhrana,* Ed. Payot.

Leonidov, L.D, *Rampa și viața,* Ed. teatrală rusă în străinătate.

Leroy-Beaulieu*, Anatole, *L'Empire des Tsars et les Russes,* articole în: „Revue des Deux Mondes", 1878, 1879, 1880, 1887, 1888.

Lorey*, docteur G., *L'Hospice des Enfants trouvés de Moscou,* Librairie et imprimerie réunies, 1892.

Loukine*, Rostislas, *Mythologie russe,* Ed. Totradim, Bruxelles.

Loukomski*, G.K., *La vie et les Moeurs en Russie,* Librairie Ernest Leroux.

Lujinin, *Artelurile și mișcarea cooperatistă din Rusia.*

Marie de Russie*, S.A.I., *Education d'une Princesse,* Ed. Stock.

Michaguine-Srkydloff*, prince, *Russie blanche et Russie rouge,* relatare de Philippe Hériat, Ed. Plon.

Milloukov*, Paul, Seignobos, Ch., et Eisenmann, L., *Histoire de la Russie,* 3 vol., Librairie Ernest Leroux.

Morin*, Jean, *Mes souvenirs sur la Russie des Tsars,* La Bibliothèque mondiale, nr. 101, 102 și 106.

Nazarevski*, V.V., *Histoire de Moscou,* Ed. Payot.

Paléologue*, Maurice, *La Russie des Tsars,* 3 vol., Ed. Plon.

Pinoteau*, Robert, *La Russie d'hier et d'aujourd'hui,* Ed. des Iles.

Platonov*, S., *Histoire de la Russie,* Ed. Payot.

Randziwill*, princesse Catherine, *La Malédiction sur les Romanov. Nicolas II, le dernier Tsar,* Ed. Payot.

Rouet de Journel*, M.-J., *Monachisme et monastères russes,* Ed. Payot.

Salomon*, Ch. et Leblanc Léon, *La Loi russe du 2–15 juin sur les Accidents du Travail.*

Semenov, E., *O pagină a contrarevoluției ruse: pogromurile.* Ed. Stock.

Séraphim*, Métropolite, *L'Eglise orthodoxe,* Ed. Payot.

Serebrov, Aleksandr, *Timpul și oamenii,* Moscova.

Silvestre*, Armand, *La Russie,* Ed. Emile Testard, 1892.

Sîtin, P., *Istoria străzilor din Moscova,* Moscova, 1952.

Sobotovici, I. și E., *Moscova la bordul unui vapor-omnibus,* Moscova, 1956.

Sokolov*, Iuri, *Le Folklore russe,* Ed. Payot.

Souvorine*, Alexis, *Journal intime,* Ed. Payot.

Spiridovitch*, général Alexandre, *Histoire du Terrorisme russe,* Ed. Payot.

– *Les Dernières années de la Cour de Tsarkoié Sélo,* 2 vol., Ed. Payot.

Stanislavski*, Constantin, *Ma Vie dans l'Art,* Ed. Albert.

Șmeliov, Ivan, *Vara Domnului,* Y.M.C.A. Press, Paris.

Tablettes gastronomiques de Saint-Petersbourg,* redigées par un amateur, Saint-Petersburg, 1856.

Telešov, N., *Notele unui scriitor: amintiri și povestiri din trecut,* Moscova, 1956.

Tsakni*, N., *La Russie sectaire,* Ed. Plon.

Tugan-Baranovski, *Uzina rusă în trecut și în prezent.*

Vasili*, conte P., *La Sainte-Russie,* Ed. Firmin-Didot, 1890.

Viroubova*, Anna, *Souvenirs de ma vie,* Ed. Payot.

Volkov*, Alexis, *Souvenirs d'un valet de Chambre de la Tsarine Alexandra Feodorovna,* Ed. Payot.

Wassilieff*, A.T., *Politice russe et Révolution,* Ed. de la Nouvelle Revue Critique.

Weidlé*, Wladimir, *La Russie absente et présente,* Ed. Gallimard.

Wrangel*, N., *Souvenirs du Baron N. Wrangel; du Servage au Bolchévisme,* Ed. Plon.

Zavarzine*, général, *Souvenirs d'un Chef de l'Okhrana,* Ed. Payot.

CUPRINS

CUVÎNT ÎNAINTE 5

Capitolul I
SOSIREA 7

Capitolul II
ÎN JURUL UNEI MESE 18

Capitolul III
PLIMBĂRI RUSEȘTI 26

Capitolul IV
SPECTACOLE ȘI DINEURI 37

Capitolul V
BĂI DE ABURI, *TRAKTIR*-URI ȘI AZILURI DE NOAPTE 48

Capitolul VI
BISERICA ORTODOXĂ 61

Capitolul VII
MUNCITORII 87

Capitolul VIII
ARMATA 111

Capitolul IX
DIFERITELE CLASE ALE SOCIETĂȚII ȘI APARATUL ADMINISTRATIV 132

Capitolul X
JUSTIȚIA 153

Capitolul XI
CELE O SUTĂ DE FEȚE ALE MOSCOVEI 166

Capitolul XII
ȚARUL ȘI ANTURAJUL SĂU 182

Capitolul XIII
ȚĂRANII 205

Capitolul XIV
NIJNI NOVGOROD 226

Capitolul XV
VOLGA 238

BIBLIOGRAFIE 247

Culegere și paginare computerizată
Secția Fotoculegere - R.A.I. - Imprimeria Coresi

Tiparul executat sub comanda 30 609
Regia Autonomă a Imprimeriilor
Imprimeria CORESI
Piața Presei Libere, 1, București
ROMÂNIA

Henri Troyat a legat acest tablou al Rusiei din 1903 de călătoria unui tînăr francez, Jean Roussel. Deşi prezenţa acestui vizitator curios conferă cărţii rezonanţa şi farmecul unui roman, o documentaţie solidă, înviorată cu poveşti auzite de autorul însuşi în copilăria sa, îi asigură, pe plan istoric, o temeinicie inatacabilă. Sîntem cuprinşi de uimire în faţa splendorii serbărilor imperiale, rămînem îngroziţi în faţa dormitoarelor comune sordide, în care stau înghesuiţi muncitorii împreună cu familiile lor (şaizeci la sută din muncitorii moscoviţi trăiau în felul acesta); participăm la reculegerea credincioşilor care îngenunchează în faţa icoanelor din bisericile pline de lumînări.

În aceeaşi colecţie au mai apărut:

HENRI TROYAT
Ecaterina cea Mare

MICHEL FOLCO
Doar Dumnezeu şi noi

HENRI TROYAT
Ivan cel Groaznic

următoarele apariţii:

ISTVÁN BART
Destinul nefericit al principelui Rudolf

HENRI TROYAT
Petru cel Mare

Lei 1500

ISBN 973-28-0452-1